

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

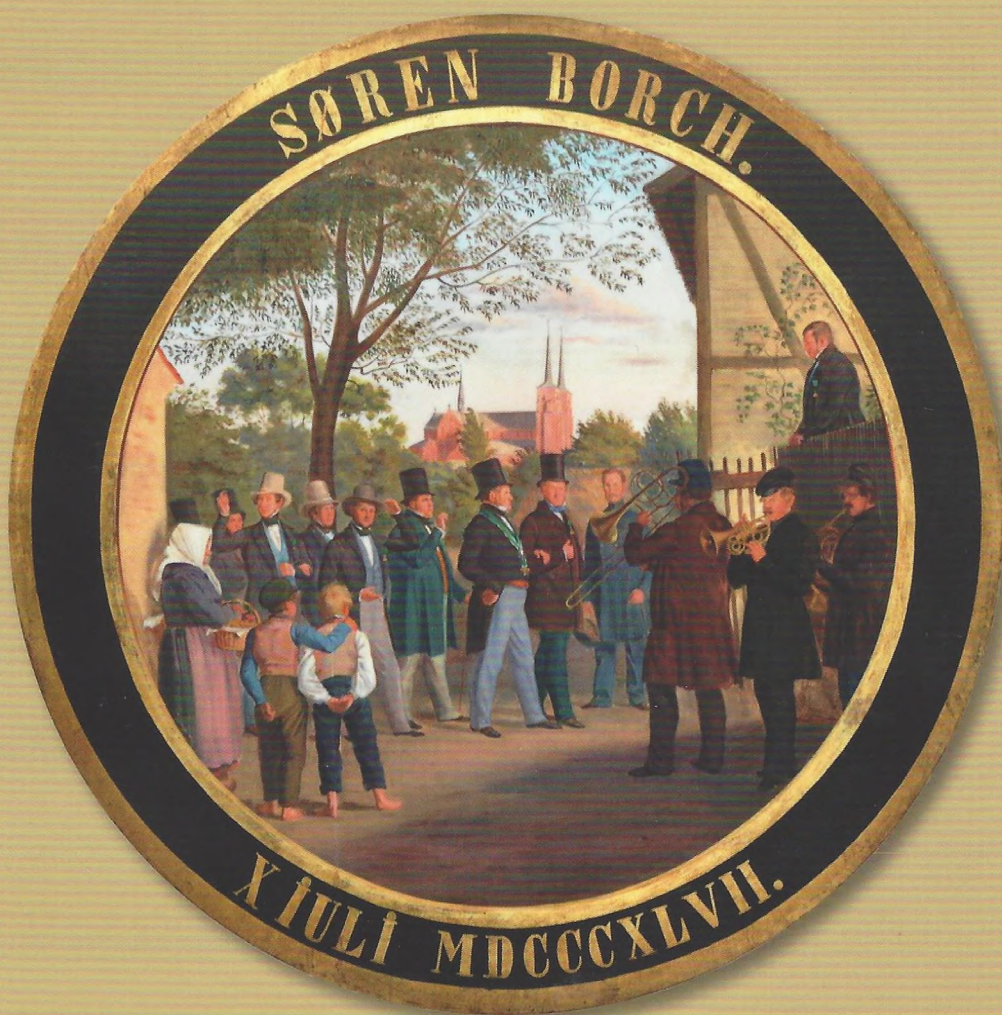
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gæve og grumme mænd i Roskilde

Af Eva Tønnesen

Årbog 2018

Historisk Samfund for Roskilde Amt

Forord

For fire år siden udgav Historisk samfund for Roskilde Amt "Stærke kvinder i Roskilde" af Eva Tønnesen som 2014 årgangen af vores årbog. Anledningen var 100 års jubilæet for indførelsen af kvindelig valgret i Danmark. Årbogen glædede mange, og siden har der været efterspørgsel på en opfølgning med mænd fra Roskildes historie.

Det er derfor en glæde for os, at vi nu kan præsentere 2018 årbogen med Eva Tønnesens fortællinger om 24 udvalgte mænd fra middelalderen og frem til tiden lige før nutiden. Der er kendte og ukendte blandt dem, indflydelsesrige og næsten anonyme, helte og skurke, overklasse og samfundets sociale bund. Derved giver antologien dels et billede af Roskildes historie generelt, dels et billede af samfundet på tværs.

Endnu engang takker vi arkiver, biblioteker, museer og private for lån af fotografier og kilder og for anden hjælp. En stor tak skal også lyde til Jeppe Tønsberg, som til bogen har fotograferet adskillige bygninger og steder i Roskilde, ofte så bogens læser får mulighed for at sammenligne med ældre billeder af de samme steder.

Først og fremmest takker vi dog Eva Tønnesen, som igen øser af sin meget store viden om lokalhistorien og igen formår at berette spændende og perspektivrigt herom.

*Gorm Bruun Hansen
Bente Kjærgård, Hans Michelsen, Henrik Denman*

Indledning

Årbog 2018 fra Historisk Samfund for Roskilde Amt er en samling biografier af markante mænd, der har haft en tilknytning til Roskilde i deres voksenliv. Bogen lægger vægt på mangfoldigheden både med hensyn til psyke, social status, nationalt engagement, m.v. Den ældste mand er født i 1300-tallet, de yngste i 1900-tallet, men hovedvægten er lagt på 1700- og især 1800-tallet.

Illustrationer

For at gøre bogen indbydende er der lagt vægt på billedsiden. Der er mange af fotograf Kristian Hudes fine Roskilde-billeder fra omkring år 1900 med i bogen. Der bringes også en del skydeskiver fra Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskab af 1787, da en del af de biograferede mænd var fuglekonger. Endvidere har mange fuglekonger valgt fine topografiske motiver fra samtiden til deres skiver, som ikke er gengivet i andre bøger. Derfor er de taget med her. Endelig har jeg valgt at bringe nye fotografier fra Roskilde af gamle huse og andre lokaliteter, da det i en del tilfælde stadig er muligt at opsøge de samme lokaliteter, som datidens mænd færdedes i.

Kildegrundlag

Med mænd som emne har det været muligt at begynde i senmiddelalderen. Ikke underligt indledes bogen med personer, der har haft et højtplaceret gejstligt embede, idet den katolske kirke langt tilbage i tiden har dokumenteret sit virke i skriftlige kilder. Første og tredje mand var biskopper ved Roskilde Domkirke, nemlig Peder Jensen Lodehat, tillige rådgiver for dronning Margrete 1., og Joachim Rønnow, den sidste katolske biskop i Roskilde Stift. Med disse to mænd er vi så tæt på magtens centrum i Danmark, at mange af de centrale kilder er kongelige breve og forordninger. Desuden optræder Bo Madsen, kannik ved domkirken og forfatter til Danmarks første selvbiografi, i denne sammenhæng. Også her underbygger et kongeligt brev historien. Endelig er Søren Olsen, en nidkær evangelisk præst ved domkirken og stifter af en fattiginstitution i byen, medtaget. Her har vi blandt andet fundatsen til fattiginstitutionen som kilde.

Dernæst bevæger bogen sig ind i den verdslige sfære med en mordanklaget byfoged, Markus Madsen, der endte på skafottet. Her er dommene, en anden vigtig kilde til folks liv

Eva Tønnesen

og levned, når de optrådte på "den forkerte side" af loven. Markus efterfølges af to andre ordenshåndhævere, stodderfogeden og tårnvægteren, nederst i byens embedshierarki. De hed begge Andersen og var jævnaldrende. Her har vi byens ældst bevarede fattigregnskab fra 1736 og den samtidige taksation af de fattiges indbo som vigtigste kilde. Det er nogle af de ældst bevarede kommunale arkivalier fra Roskilde, idet byens gamle middelalderlige rådhus brændte i 1731 og med det hele byarkivet.

Købmandsstanden og de såkaldte fabrikører, datidens fabrikker, kommer vi ikke uden om. De betød meget for byens økonomi. Her indledes med nydelsesmiddelbranchen med tobaksspinder Henning Struck og hans familie samt sukkerfabrikant Johan Jørgen Holst. Nu er vi nået så langt op i tid, at vi har en del generelle arkivalier til studier i den danske befolkning, både kirkebøger fra 1645 og folketællinger fra 1787. Fra Roskilde har vi også et skattemandtal fra 1753. Vi har desuden nye kilder til ejendoms historie som brandforsikringsarkivalier fra 1761 og frem.

De to næste, købmand Johan Jacob Aarestrup og gæstgiver Niels Christian Sveistrup fra Hotel Prindsen, havde en militær interesse til fælles og var begge øverstkommanderende for byens borgervæbning, en slags hjemmeværn. Kilderne hertil ligger i byens arkiv. Den lystige Søren Borch var ligeledes købmand og som Sveistrup medlem af byens borgerrepræsentation. Endvidere hørte han til datidens boligkøber. Fra 1833 udkommer den første avis i byen, Roeskilde Avis og Avertissementstidende. I det hele taget flyder kilderne nu så rigeligt, at man kan belyse alle dele af samfundet og finde stof om mange danskere ud over navn og omtrentlig adresse, fødsel og død.

Så bevæger bogen sig over i andre erhverv med de entreprenante brødre ved navn Pætges, af folkeviddet døbt Pættemagerne: hattemageren, der endte som torvemester og politibetjent, og skomageren, der endte som bedemand, begge ivrigt optaget af foreningslivet i den lille provinsby. Da de var håndværkere, kan vi finde stof om dem i håndværkerlavens arkiver, men tillige i foreningsarkiver. Derpå følger den lige så foretagsomme kommandør Wilde, der sideløbende med sin militære karriere gjorde en indsats for at udvikle transport- og postvæsenet i Roskilde og omegn, specielt Hornsherred. Wilde har – vel sagtens for at pynte på sit eftermæle – efterladt sig 6 bind erindringer.

I næste afsnit vender jeg tilbage til embedsværket med

den tyvagtige amtsrådssekretær Carl Theodor Ibsen, der lænsede amtets kasse for et svimlende beløb, og den hårdtslående fattigforstander, kaldt for Jens Husar, der forstod at holde justits i fattiggården på Sct. Jørgensbjerg. Den første kom i fængsel og døde i skam og skændsel, den anden døde i stor glemsel. Her er der aviser og dommen i Ibsens tilfælde og ikke meget andet end kirkebogen og folketællingerne i Jens Husars tilfælde, hvis ikke lokalhistorikeren Arthur Fang havde talt med en af hans sønner og fået en førstehåndsberetning af familiens liv herfra. Men sådanne mundtlige beretninger skal man passe på med. Fortællingen vidner om en familie med en masse børn, men når man ser i folketællingerne, er der måde med antallet. Måske har moderen født mange børn, men en del må være døde, inden de blev ret gamle.

Håndværkerne kommer igen med murermester Thorvald Schledermann med speciale i restaurering af middelalderkirker. Han er ikke taget med for kirkernes skyld, men for hans farverige levned. Skønt nogle handlinger var på kanten af det tilladelige, endte han med at blive begravet som en hædersmand.

Efter håndværkeren følger endnu en købmand, Emil Matthissen, som en af de sidste hædret med titlen etatsråd for hans erhvervsmæssige initiativer. Han er blandt andet taget med som mulig inspirationskilde for en romanfigur, idet Matthissen ifølge den almindelige opfattelse i samtiden skulle være model for "Luksusbugen" i Gustavs Wiedes roman "Knagsted" fra 1902.

De sidste fire mænd har alle haft deres andel i diverse aktiviteter under besættelsestiden, én i forreste række som krigsdeltager på Østfronten (K. B. Martinsen), andre som modstandsfolk herhjemme (Bennike og Tholstrup) og den sidste som aktiv i jagten på erstatningsvarer (Harry A. Jensen). Hermed er bogen ført næsten op til nutiden.

Eva Tønnesen
Oktober 2018

Den handlekraftige biskop

Peder Jensen Lodehat (?-1416)

Lodehat

I senmiddelalderen sad en markant personlighed på Roskildes bispestol med nære kontakter til kongehuset. Han hed Peder Jensen. Hans slægt var lavadelig, måske knap adelig. Slægten bar en skægget mandsperson iklædt en såkaldt "lodehat" eller "jødehat" i sit våben. Slægten er derfor af eftertiden kaldt for Lodehat. Den unge Peder Lodehat fik en teologisk uddannelse i udlandet, da Danmark endnu ikke havde et universitet. Første gang, vi hører om ham, er kort efter den danske kong Valdemar Atterdags død i 1375. Peder var da kannik ved Roskilde Domkirke, altså alterpræst.

I dronningens tjeneste

Ved den mindreårige Olufs tronbestigelse i 1376 – efter sin morfar – blev Peder Jensen ansat som klerk hos kong Olufs mor og formynder, dronning Margrete (1353-1412). Peder delte sin dag mellem gudstjeneste i slotskapellet og kontorarbejde i skrivestuen. I 1380 blev Oluf også konge over Norge ved faderen Håkon 6.'s død. Samme år fik dronningen placeret Peder i Växjö som biskop over Småland. At Peder fik en stilling i Sverige havde mindre at sige, til trods for at han samtidig skulle passe sine embedsforretninger i det kongelige kancelli, for dengang var det almindeligt, at man kunne passe et gejstligt embede ved hjælp af en vikar, en såkaldt substitut (ordet er bevaret i vejnavnet Tuttesti i Roskilde).

Da bispesædet i Århus blev ledigt i 1386, kom Peder tilbage til Danmark og indtog denne stilling. Det var mere praktisk og tillige et rigere bispesæde end det i Småland, men denne gang måtte han selv skaffe en accept ved personligt at opsøge paven i Rom. I 1395 opnåede han landets fedeste kald, Roskilde Bispestol, der var rigere end selve ærkebispedømmet i Lund. Samtidig steg han i graderne i dronningens kancelli og kunne nu kalde sig kansler med ret til at opbevare det store rigssegl. Han sad også i rigsrådet og var således nået op i magtens indercirkler.

Grunden til dette advancementspring var den, at dronningen var kommet i taknemmelighedsgæld til biskop Peder. I 1387 var hendes søn, kong Oluf, død som kun 16-årig. Herved var hendes legitime adgang til at regere Danmark og Norge

Biskop Peder Jensen Lodehats segl, der viser St. Lucius (domkirkens værnehelgen) i midten. Til venstre for hans fødder ses stiftsvåbenet (nøglerne) og til højre bispens eget våben (mand med lodehat). Nedenunder ses bispens knælende. Litoграфи: Th. Bergh. Gengivet efter Petersen, Henry: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen. 1883-86.

Buste af dronning Margrete 1. Den originale buste findes på Sankt Annen Museum i Lübeck. Gengivet efter Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie bd. 5, s. 276.

I middelalderen havde Roskilde Stift sit særlige logo: et kors med Sankt Peters nøgler, der hentyder til domkirkens værnehelgen, Sankt Lucius. Gengivet efter Fang, Arthur: Roskilde Domkirke gennem 1000 Aar. S. 159.

Maleri af biskop Lodehat i Roskilde Domkirke. Udført posthumt flere hundrede år efter bispens død, da man begyndte at ophænge bispeportrætter i Roskilde Domkirkes koromgang. Billedet har derfor ingen portrætlighed. Ukendt kunstner og år. Foto: Lars Ahn Pedersen, Dagbladet Roskilde 2018.

på vegne af sin mindreårige søn bristet, idet der ikke var kvindelig arvefølge. Men da var det, at Peder Jensen Lodehat stillede sig i spidsen for en gruppe mænd, som udråbte dronning Margrete til rigets "fuldmægtige Formynder og Frue", hvilket vil sige regerende dronning, selv om landets love egentlig ikke hjemlede ret til at vælge en kvindelig regent.

Derfor skyndte Margrete sig med at finde en ny (mandlig) arving, som hun kunne være formynder for. Det blev hendes søster Ingeborgs barnebarn, den 6-årige Erik af Pommern (1382-1459), der hentedes til Danmark i 1389.

Rigets kreditor

Dronningen havde nok en bagtanke ved at anbringe Peder i landets fedeste kald. Dronning Margrete havde overtaget en dybt forgældet statsadministration. Men med basis i det rige sjællandske bispegods kunne hun nu samle sin gæld hos én kreditor, nemlig hos Peder Lodehat. I 1401 opgjordes statens gæld til biskoppen til 40.000 lübske mark. Gælden blev af-

Ved kirkefesten 1413 skænkede kong Erik og dronning Philippa en forgyldt alterkalk til hvert af kirkens 50 altre. Enkelte findes endnu som denne, der har overlevet som alterkalk i Krønge Kirke på Lolland. På foden ses tre leoparder i blå emalje fra det danske rigsvåben. Teksten lyder i oversættelse fra latin: "Almissegave fra fru Margrete, Dronning af Danmark, Sverige og Norge. Bed for hende".
Copyright: CC-BY-SA Lennart Larsen, Nationalmuseet.

draget ved indtægterne fra sildemarkederne i Falsterbo og Skanør. Peder Jensen har givet ikke tabt penge på denne transaktion. Herom vidner hans byggeri af Gjorslev i årene 1396-1400.

En af bispedømmets omstridte besiddelser var København. Efterhånden som byen voksede og begyndte at ligne en hovedstad, ønskede kongemagten at overtage den. I 1350 havde Valdemar Atterdag presset biskop Henrik Geertsen og domkapitlet i Roskilde til at overlade ham Københavns Slot og By på livstid. Da biskoppen døde i 1368 havde kon-

Dronning Margretes sarkofag i Roskilde Domkirke. Den blev bestøjet af hendes efterfølger, kong Erik af Pommern, og opstillet 1423. Desværre er kun gravstatuen af alabast nogenlunde intakt, resten er ændret ved diverse restaureringer fra midten af 1700-tallet og frem til begyndelsen af 1900-tallet. Foto: Bennie Hansen 2008. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

gen imidlertid "glemt" aftalen. Men efter Valdemars egen død lod Peder Jensen et par ord falde til hans datter om denne forglemmelse og fik medhold. 1403 stadfæstede hun sammen med Erik af Pommern Roskilde Bispestols gamle rettigheder og betalte skadeserstatning.

Kalmar-unionen

I 1397 var Lodehat som rigskansler sandsynligvis arkitekten bag Kalmar-unionen, der samlede al magt over Danmark, Norge og Sverige i dronning Margretes hånd. Denne sommer mødtes dronning Margrete og den 15-årige Erik af Pommern med de tre rigers mægtigste mænd, først og fremmest rigsråderne, i Kalmar. Her blev Erik kronet til konge i stadskirken. Siden forhandlede om det store unionsbrev, der de-

Trollernes kapel. Tidligere hed det Sankt Sigfreds og Alle Helgeners Kapel og blev anvendt som biskop Lodehats gravkapel i perioden 1416-1644. Herefter blev det ryddet for at gøre plads til Trolleslægtens afdøde. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

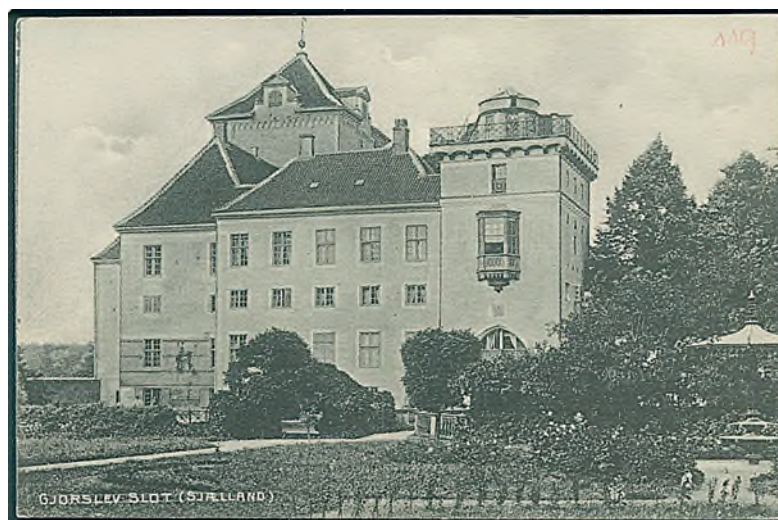
taljeret redegjorde for den nye statsretlige orden i de tre riger. Trods uenighed nåede man frem til en acceptabel udformning af unionsbrevet, en form for fælles grundlov. Brevet blev til sidst forsynet med de tre landes rigsråders segl som tegn på deres accept.

”Gravrøver”

Dronning Margrete døde den 28. oktober 1412 af pest på et skib i Flensborg Fjord, netop som hun havde generhvervet Flensborg. Hendes lig blev ført til Sorø Klosterkirke, hvor Valdemarerne blev bisat. Men Peder Jensen Lodehat ville gerne gøre Roskilde til den nordiske unions kirkelige centrum frem for ærkebispesædet i Lund, og hertil kunne han bruge unionens moder til at kaste glans over domkirken. Han allierede sig med kong Erik af Pommern, og i 1413 lod bispem liget bortføre til Roskilde trods modstand fra Sorø Klosterkirkes munke. De ville – forståeligt nok – nødig miste deres kirkes status som kongelig gravkirke. Den 4. juli samme år blev dronningen gravsat i Roskilde Domkirke. Det blev fejret med den største kirkefest nogensinde i Danmark. I 1423 lod Erik af Pommern et pragtfuldt gravmæle opstille for sin adoptivmoder. Det står stadig i højkoret, om end i stærk restaureret udgave. Gravstatuen af dronningen (minus kronen) skulle dog være den originale.

Bygherren

Roskilde bispestols umådelige godsrigdom gjorde det muligt for Peder Jensen Lodehat at optræde som en af tidens store bygherrer. Han satte bl.a. sit præg på Roskilde Domkir-

Gjørslev Slot. Gengivet efter postkort. Alex Vincents no. 2074.

ke. I 1405 stiftede han et kapel til ære for Sankt Sigfred og Alle Helgener. Det blev indrettet i det nordre tårnrum. Han har nok allerede ved indretningen tænkt sig, at kapellet siden skulle være et værdigt gravkammer for ham selv.

Lodehats største fortjeneste som biskop og øverste leder af Roskilde Stift var hans byggeri af Gjorslev på Stevns fra 1396. Biskoppen havde i forvejen en række borge, hvor han kunne trække sig tilbage i ufredstider. Han havde også sin personlige garde til beskyttelse. Han drog dog ikke i krig som Absalon og andre forgængere i bispeembedet.

Foruden bispegården i Roskilde ejede biskoppen – eller rettere hans embede – borgen Bistrup (siden Sct. Hans). Den fungerede som en slagt lystgård, hvor biskoppen ofte opholdt sig, når han holdt fri fra sine embedspligter. Det lå også så tæt på Roskilde, at han hurtigt kunne komme derud. I Nordsjælland ejede han borgen Hjortholm, hvorfra alt det rige bispegods i denne landsdel administreredes. I den vestlige del af Midtsjælland havde han borgen Dragsholm, hvorfra denne egns bispegods administreredes. Da bispestolen ejede bondegårde på hele Sjælland manglede han imidlertid en borg i den østlige del af Sydsjælland. Det satte den energiske biskop sig for at råde bod på.

Gjorslev

Det fremgår af Roskildebispens jordebog fra omkring 1370, at der allerede på dette tidspunkt var opført en borg ved landsbyen Gjorslev. Biskoppens hovedgård på Stevns var således opkaldt efter landsbyen, hvor bispen ejede halvdel af bondegårdene. Denne borg må Lodehat ikke have anset for en passende bolig for rigets mægtigste biskop næst efter ærkebiskoppen. Så han lod den gamle borg nedrive og byggede i stedet det imponerende anlæg, som vi kender i dag. Den nye borg stod færdig i 1396. I det daglige var det bispens foged eller høvedsmand, der residerede på borgen og tog sig af administrationen af godsmængden på Sydsjælland. Med disse borge havde bispen altid et passende sted, hvor han kunne tage ind, når han tog rundt for at tilse sine besiddelser.

Men den var først og fremmest et forsvarsanlæg, hvor bispen kunne søge tilflugt i ufredstider, som det fremgår af beskrivelsen af gården i Traps 5. udgave: "I det flade engdrag ligger hovedbygningen som et trefløjet anlæg, der åbner sig mod øst og på alle siden er omgivet af vandgrave. Borgens østre side er begrænset af en mur med skydeskår og indkørselsport". (Trap 1955 s. 168)

Peder Jensen Lodehats gravsten blev flyttet fra bispens gravkapel i 1644, da Trolle-slægten fik lov til at overtage gravkapellet. I dag er den placeret i koromgangen. Tegning gengivet efter Roskilde Bys Historie, bd. 1.

Eftermålet

Biskoppen døde selv den 19. oktober 1416. Han blev begravet i sit eget kapel under en usædvanlig stor gravsten af skånsk eller bornholmsk kalksten. Han er selv portrætteret i midterfeltet i fuldt ornat. Det virker nærmest som en henkastet skitse. Onde tunger har sagt, at portrættet viser en mand, der er så grim, at der må have en vis portrætlighed. Da kapellet blev ryddet i 1644 for at indrette det til gravkapel for Trolle-slægten, fandt man biskoppens lig iført fuldt bispeornat og med bispestaven ved sin side. Desværre søgte man ikke at bevare dette gravudstyr. Kun stenen blev reddet og flyttet til koromgangen, hvor den stadig ligger. Den er domkirkens største gravsten og vidner således om indehaverens store ego.

Kilder og litteratur:

- Inskription på dækpladen af Dronning Margretes sarkofag: Gengivet i Fang 1960, s. 55
- Unionsbrevet: Gengivet på Aarhus Universitets hjemmeside: www.danmarkshistorien.dk
- Andersen, Niels Knud: Biskop Peder Jensen Lodehat. Fra Københavns Amt. 1964, s. 3-13.
- Etting, Vivian: Margrete 1.: en regent og hendes samtid. Gyldendal. 3. udg. 2009.
- Etting, Vivian: Peder Jensen Lodehat. Skalk. 1996, nr. 6.
- Fang, Arthur: Roskilde Domkirke gennem 1000 år. Flensborgs Boghandel. 1960.
- Kruse, Anette: Roskilde Domkirke. Roskilde. 2003.
- Trap, J. P.: Danmark. 5. udgave. Præstø Amt. Bind 9. G.E.C. Gads Forlag. 1955, s. 165-168.

Den bjergsomme alterpræst

Bo Madsen (ca. 1425- ca.1495)

En selvbiografi fra middelalderen

Danmarks ældste selvbiografi er skrevet på latin af en alterpræst ved Roskilde Domkirke ved navn Boecius Mathei. Præsterne var i middelalderen opfostret med latin fra deres tidligste skolegang, så selv deres navne blev latiniseret. På dansk ville han hedde Bo Madsen. Han havde titel af "perpetuus vicarius", på dansk "evig vikar", hvilket vil sige, at han var fast ansat præst ved et af domkirkens omkring 50 sidealtre. Disse var indviet til én, evt. flere, helgener og stiftet af en enkelt person, evt. flere, eller et gilde (broderskab/loge). Formålet med altret var at læse messer for stifterne, når de var døde, for at sikre deres sjæls frelse.

Hr. Bo var født i Ribe midt i 1420'erne og havde gået i byens latinskole. Siden drog han til Erfurt i Sachsen og blev immatrikuleret ved universitetet i denne by i 1444, idet Danmark først fik eget universitet i København i 1479. I Erfurt læste han i 3 år. Efter hjemkomsten blev han alterpræst ved Helligtrekongers Alter i Roskilde Domkirke.

Selvbiografien er udformet som et brev til hans efterlevende i den hensigt at få dem til at bede for hans frelse. Brevet findes i Den Arnæmagnæanske Samling.¹ Brevet beskriver desuden, hvordan hans alter kom i besiddelse af en grund i Roskilde, hvor han siden byggede sin gård.²

Hr. Bo's planer

Helligtrekongers Alter var blevet stiftet i 1310 som en del af

Kalkmaleri af djævel i Sankt Birgittes Kapel – opført i Oluf Mortensens tid som biskop (1461-85) – med påskriften: "Djævelen noterer dem, der sladrer og kommer for sent". Denne djævel, en såkaldt tutivillus, kan stå som et symbol på hr. Bo's virke for de syndefulde sjæles frelse. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Skematisk kort over Roskilde fra 1765: Kvarteret vest for Roskilde Domkirke med kongsgårdens grund på hjørnet af Bondetinget og Skolegade. Reproduktion i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Biskop Oluf Mortensen Baden blev gravsat i Sankt Birgittes Kapel i 1485. Hans gravsten viser en bispefigur. Gravmindet blev ødelagt i 1654, da kapellet blev taget i brug til begravelse for kongelige børn. Ligstenen er siden restaureret og er nu opsat på væggen imod øst i kapellet.

en sonebod. Baggrunden var drabet på en ridder ved navn Joseph Magnusson. De nærmere omstændigheder kendes ikke. For at sone denne udåd oprettedes tre altre, det ene i Roskilde Domkirke, for hans sjælefreds skyld. Hvert år på hans dødsdag skulle der holdes messe med procession og klokkeringning.³ Til at passe de kirkelige handlinger ved altret ansattes en præst. Derfor måtte altret af stifterne forsynes med en passende godsmængde, der gav et tilstrækkeligt afkast til at lønne en præst. I Roskilde Domkapitels jordebog kan vi se, at altret ejede gårde i Snodstrup, Skibinge, Hvis-singe og Vallensbæk. Siden blev det forøget med jordegods i Lyngerup og Kamstrup.⁴ Desuden ejede altret den grund i Roskilde, som dette afsnit handler om.

Hr. Bo ville gerne forøge altrets indtægter og samtidig skaffe sig selv en passende bolig. De fine kanniker, der forrettede gudstjenester ved højaltret, havde deres store gårde omkring domkirken. Dem ville Bo ikke stå tilbage for. Han havde fået kik på en stor grund lige vest for domkirken på nordsiden af Bondetinget, dengang hjemsted for Sømme Herreds ting. Her havde kongens gård ligget, men det var meget længe siden, at kongen var holdt op med at bruge den, og selve bygningerne eksisterede ikke mere. I midten af 1400-tallet tjente grunden som byens losseplads, selv om det jo stadig var kongens grund. Men beliggenheden kunne ikke være bedre.

Kongens gave

For at få kongen i tale, måtte Bo finde passende fortalere. Han valgte sin foresatte, hr. Oluf Mortensen Baden, provst ved domkirken (biskop ved samme kirke fra 1461) og tillige kongens kansler. Endvidere havde Bo en nær ven fra tiden i Erfurt, Johan Oxe, der siden havde gjort karriere ved hoffet. Han var i stor gunst hos kongen, Christian 1. og var blevet slået til ridder. Desuden sad han i rigsrådet.

Langfredag 1455 var kongen i Roskilde. Nu havde alterpræsten sin store chance. Med hjælp fra de to herrer fik Bo Madsen foretræde for majestæten, der spadserede i en æblehave beliggende syd for domkirkegården. Dengang var domkirken omgivet af en kirkegård, som vi kender det fra andre kirker. Bo må have snakket godt for sig, for kongen indvilgede i at forære hans alter en god bid af grunden kvit og frit. Det er så heldigt, at gavebrevet også er bevaret. Dog har en lille mus gnavet et par linjer bort. Brevet er udstedt få dage efter, den 9. april 1455.⁵

Adelsslægten Oxes våbenskjold. Koloreret tegning udført af Anders Thiset, gengivet i Danmarks Adels Aarbog. Årgang 1907.

Resultatet af 5 års slæb

Nu glædede Bo sig over sit held, men mange af hans venner hånede ham, for hvad ville han dog med en losseplads, hvor der lå et bjerg af møg. Men Bo gik trøstigt i gang med at rense grunden. Hans beskrivelse af arbejdet lyder således i oversættelse: *“En dag i Løbet af det første Fjerdingår lejede jeg 40 Arbejdere og alene Vogne med Tospand. Klerke, Præster og Munke stimlede sammen for at se paa, hvad der foregik, og enhver af dem kastede deres Kapper og arbejdede med, saalænge han kunne. Paa*

Roskilde Latinskole.

Den gamle middelalderbygning blev nedrevet i 1845. Se placering på kortet fra 1765 s. 19.

Tegnet af Troels Lund ca. 1834. Roskilde Museum.

Florin slået i Holland 1421-22 under Johan af Bayern. Internationalt betalingsmiddel. Gengivet efter Wikimedia.

denne Dag forslog knap tre Tønder Øl; de tømtes til Bunden. De øvrige Dage i Forsommeren lejede jeg en Dag to, en anden Dag tre Arbejdere. Men hvor meget Arbejde, der er udført, og hvor store Bekostninger jeg har haft for at faa Pladsen ryddet, kan jeg ikke let sige. Thi 5 Aar igjennem har jeg tidt og mange Gange med de unge Mennesker, jeg Opdrog, brugt Fritimerne til at arbejde ved hjælp af Hjulbøre, saa Sveden perlede”.⁶ Bo var åbenbart også lærer ved Roskilde Latinskole, siden kaldt for Roskilde Kate-dralskole.

Året efter gik han i gang med at bygge sit store hus med to udgange og syv bjælkerum. Efterhånden tilføjedes køkkenbygning, fire boder til udlejning, bryggers og bagers samt en staldbygning. På samme tid modtog Bo 80 floriner af Peder, præst i Såby, i vidners påsyn til sit alter mod at drage omsorg for Peders sjæls frelse, så der hver søndag kunne holdes messe til ære for hr. Peder.⁵ Pengene må være faldet på et tørt sted.

Eftermælet

Bo Madsen avancerede senere til “prior perpetuorum vicariorum”, på dansk “prior for de evige vikarer”, altså en overordnet stilling ved domkapitlet. På sine gamle dage lod han sin egen gravsten hugge, men desværre glemte hans efterladte at tilføje dødsdatoen.

Hans gravsten er beskrevet i J. B. Løfflers bog om gravstene i Roskilde Købstad. Stenen var dekoreret i hjørnerne med dobbeltrosetter i cirkelformede rammer. Løffler fortsætter: “Ved en i 1825 foretagen Reparation af Kirkens Gulv udfor Frederik Den Femtes Kapel fandtes Stenen nede i Jorden. Omtrent paa samme Sted stødte man paa en muret, hvælvet Grav, hvori der fandtes sparsomme Rester af et Skelet, Smaastykker af mørkt Klæde, samt en Kalk af Tin og en Disk”.⁷

Her var Bo blevet stedt til hvile i sin mørke præstekutte engang efter 1494, hvor han endnu er omtalt som værende i live. Gravstenen er siden gået tabt.

Fortællingen vidner om en bjergsom personlighed med sans for humor, der ønskede at minde eftertiden om en særlig indsats, ikke bare til gavn for ham selv, men også for det alter, som han bestyrede.

Noter:

1. Den Arnæmagnæanske Diplomsamling. Fasc. 48. Nr. 12.
2. Brevet findes oversat og kommenteret hos historikeren Henry Petersen. Petersen 1889-1890, s. 319-358.

Alterkalk af samme ydmyge type som den hr. Bo fik med sig i graven. Foto: Anne-Lise Reinsfelt. Museumsgenstand i Norsk Folkemuseum i Oslo.

3. Liber Daticus Roskildensis under 8. februar (Script. Rer. Dan. Bd. III, s. 269).
4. Petersen 1889-1890, s. 337. Henviser bl.a. til Suhm, bd. XI, s. 796.
5. Gengivet i Petersen 1889-1890, s. 336. Original i Roskilde Kapitels arkiv.
6. I oversættelse: Petersen 1889-1890, s. 341.
7. Løffler 1885, s. 8.

Kilder og litteratur:

- Roskilde bispens Jordebog 1370. Danske middelalderlige Regnskaber. 3. rk. 1. bd. I-IX og 1-208. Udg. Ved C. A. Christensen. København 1956.
- Gejstlige Arkiver. Roskilde Kapitel. 1070-1661 (Note: En del papirbrev, bl.a. det af Christian 1. indstiftede Helligtrekongers Kapel). Rigsarkivet
- Scriptores rerum Danicarum Medii Aevi. Udg. ved Jacob Langebek. Kraus Reprint 1969. (Især bd. III)
- Suhm, P. F.: Peter Friedrich Suhms Samlede Værker. Bd. 1-16. Udg. ved S. Poulsen. 1788-1799.
- Fang, Arthur: Roskilde domkirke gennem 1000 Aar. Flensborgs Boghandel. 1960. Kruse, Anette: Roskilde Domkirke. Roskilde Domkirkes Salgsfond. 2003.
- Løffler, J. B.: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. Reitzels Forlag. 1885.
- Mouridsen, Bjarne: Danmarks første selvbiografiske tekst var tænkt som et eftermæle. Kristeligt Dagblad. 6.-1.-2014 (interview med lektor Lars Bisgaard).
- Petersen, Henry: Hvor lå Kongsgaarden i Roskilde? Et antikvarisk-topografisk Bidrag til Byens Historie. Historisk Tidsskrift. Bd. 6. Rk. 2. 1889-1890. Artiklen findes også som særtryk.

Oluf Mortensens våbenhus, ligeledes opført i Bo Madsens embedsperiode. Et lille arkitektonisk mesterværk, som vi stadig kan glæde os over. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Den opportunistiske biskop

Joachim Rønnow (ca. 1495-1542)

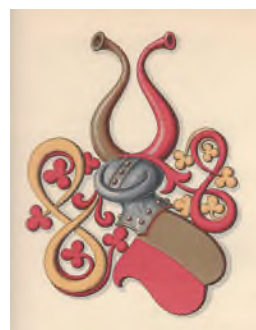
Joachim Rønnows vej til bispestolen

Historien om Joachim Rønnow, den sidste katolske biskop på Roskilde, handler bl.a. om Roskildes endegyldige tab af herredømmet over København. Men den handler mest om en mand, der spillede højt spil – og tabte.

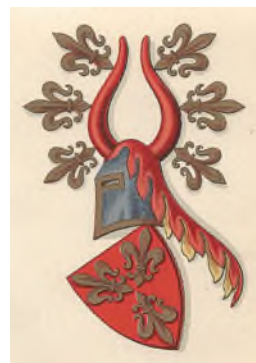
Adelsmanden Joachim Rønnow fødtes omkring 1495 som ældste søn af rigsråd Marquard Rønnow til Hvidkilde på Fyn. I dåben fik han navnet Jacob. Han fik en verdslig, akademisk uddannelse, blandt andet i Frankrig. Ca. 1520 vendte Jacob hjem, og i 1525 møder vi ham som betroet diplomat hos Frederik 1. Kongen sendte ham tilbage til Frankrig for at modarbejde den afsatte Christian 2. i striden om Danmarks krone, hvilket lykkedes. Herefter er der stille omkring den unge mand i nogle år.

Men i 1529 udnævnte kongen adelsmanden uden teologisk uddannelse til biskop i Roskilde som tak for tro tjeneste. Herved tilsidesattes domkapitlet (domkirkens 36 kannikere), der normalt valgte den næste biskop.¹ Også den obligatoriske godkendelse hos paven mod en klækkelig betaling blev droppet, idet kongen selv indkasserede betalingen på 300 gylden. Udnævnelsen bekræftedes ved 2 skrivelser, begge dateret den 11. juni 1529. Den ene var en nomination, hvori kongen lovede, at stiftet under den nye biskop skulle nyde de samme privilegier og "nåder" som hidtil.² Den anden skrivelse var en bekræftelse, hvori Rønnow blandt andet lovede kongen, at han ville hindre vold mod lutherske prædikanter, der forkyndte evangeliet i overensstemmelse med det hellige skrift, og at han ikke ville lægge hindringer i vejen for præsters og munkes giftermål.³ Rønnow var ikke mere katolsk i sin tankegang, end at han kunne leve med disse krav. Han blev derpå anerkendt af en række verdslige rigsråder i et stadfæstelsesbrev dateret den 24. juni 1529 og senere af det samlede rigsråd.⁴ Det sidste brev er desværre gået tabt. De bevarede dokumenter er gengivet hos Knudsen og Rørdam.

Jacob tog nu navneforandring til Joachim. Da han ikke var lovformeligt udnævnt til biskop, antog han i 1530 en såkaldt "viebiskop" til at udføre de kirkelige handlinger. Rønnows titel blev heller ikke den sædvanlige. Han måtte nøjes med at kalde sig "electus" (= udvalgt, men ikke pavelig bekræftet).

Adelsslægten Rønnows våbenskjold. Koloreret tegning udført af Anders Thiset, gengivet i Danmarks Adels Aarbog. Årgang 1913.

Adelsslægten Lunges våbenskjold. Måske havde Rønnow en hustru i det skjulte. I hvert fald fik han en søn med adelsdamen Anne Ovesdatter Lunge. Koloreret tegning udført af Anders Thiset, gengivet i Danmarks Adels Aarbog. Årgang 1902.

Selv om Rønnow havde lovet at se igennem fingre med kravet til præster og munke om at leve i cølibat, foretrak han selv at leve op til kravet, men det hindrede ikke levemanden i at få en søn, Floris Jacobsen, med en nonne, den adelige Anne Ovesdatter Lunge.

Roskilde Domkirke så noget anderledes ud på Joachim Rønnows tid. Korpartiet var omgivet af små sidekapeller, og kirken havde trappetårne. Men Absalonsbuen fra 1200-tallet, som bispen benyttede, når han skulle fra bispegården over i domkirken, havde samme udseende på reformationstiden som i vore dage. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Kirkefyrstens forhold til kirkens ejendomme

Efterhånden begyndte Luthers lære at brede sig. I København kulminerede bevægelsen med den såkaldte "billedstorm" 1530 i Vor Frue Kirke, hvor kirkeinventaret blev udsat for hærværk. Som biskop måtte Joachim Rønnow forsvare kirkens ejendom, og han gik nu i aktion: Han lod den kendte lutheranske prædikant Hans Tavsens (1494-1561) arrestere som medansvarlig.⁵ Tavsens blev i 1533 dømt af Rigsrådet: Han forvist fra Sjælland og Skåne og blev underlagt censur og prædikeforbud. Det førte til en folkelig opstand i København. Det gik så vidt, at Tavsens måtte redde biskop Rønnow fra den rasende folkemængde.

Hr. Joachim nød at føre sig frem som katolsk kirkefyrste med en stab af tjenere og bevæbnede vagter. Han rådede over bispegården i Roskilde, lystgården Bistrup (siden Sct. Hans) og en række befæstede borge: Dragsholm, Gjorslev (opført af biskop Lodehat) og Hjortholm. Som Sjællands biskop var Rønnow næst efter kongen landets største jordbesidder. Bispens ejede over 2500 bøndergårde eller en fjerdedel af alle Sjællands gårde. Alligevel var han på jagt efter flere indkomster. Derfor kan man finde adskillige eksempler på hans kreative administration af stiftet. Således blev der i hans tid udnævnt to adelssønner til ledige embeder ved domkirken, til trods for at de endnu var mindreårige. Det har han uden tvivl tjent godt på. I forbindelse med visitatser i Æbelholt Kloster og siden Skovkloster (senere kendt som Herlufsholm) i 1532 måtte abbederne underskrive breve, der bekræftede, at de i et og alt var underlagt biskoppen. Alene

Der findes ikke noget malet portræt af Joachim Rønnow, men historiemaleren Carl Bloch har forestillet sig den kendte scene efter billedstormen: "Hans Tavsens beskytter Joachim Rønnow". Da var bispens omkring 35 år, så han ser alt for gammel ud. Maleri af Carl Bloch, 1876. Københavns Universitets festsal.

I 1176 flyttede biskop Vilhelm sit kloster fra Eskilds Ø i Roskilde Fjord til Æbelholt i Nordsjælland med økonomisk støtte fra biskop Absalon i Roskilde, et forhold Rønnow siden kunne udnytte. I dag er der kun ruiner tilbage. Arkæologiske fund vidner om munkenes lægegering i middelalderen. Foto: Nationalmuseet.

denne kunne stadfæste valg af en ny abbed (eller lade være). Klostrene måtte også anerkende, at størsteparten af deres godsmængder i virkeligheden tilhørte domkirken.

Men Rønnow var også personligt meget bjergsø. På Hjortholm, hvorfra det nordsjællandske godsområde – tidligere også København – blev administreret, snusede han i gamle dokumenter. Her fandt han Roskilde-bispens gamle adkomstbreve til København. Byen var godt nok overgået til kongen i 1416. Men Rønnow ville alligevel forsøge at få denne besiddelse tilbage. Tidspunktet var gunstigt, idet Frederik 1. lige var død i 1533, og der var ikke valgt en ny konge. Det var imidlertid ikke bispeembedet, Rønnow havde i tankerne som ny ejer, men ham selv. Han forlangte, at domkapitlet gav ham rettighederne til hovedstaden, men fik nej. Sagen er beskrevet af Povl Helgesen i Skibby-krøniken, en kilde der er farvet af forfatterens katolske standpunkter, men samtidig kritisk over for kirkens og bispens pengegriskhed. Biskoppen lod nu domkirkens fæstebønder aflægge lydighedsløfte til ham selv, så han fik tiendeindtægterne, og domkapitlet stod uden midler. Det endte med, at domkapitlet gav efter og blev hans lydige undersåtter (hvis man ellers kan stole på Helgesen).⁶

Grevens Fejde 1534-1536

Inden Rønnow nåede at gå videre med sine planer, tog Danmarkshistorien en ny drejning. Rigsråderne kunne ikke enes om at vælge en efterfølger for Frederik 1. Adelen ønskede den lutheranske hertug Christian, den senere Christian 3., medens bisperne ønskede den katolske Christian 2. tilbage. Da man ikke kunne enes, udsattes kongevalget. Det udløste Grevens Fejde, der varede fra 1534 til 1536. Christian 2. var godt nok sat bag lås og slå i 1532, men han havde stadig mange tilhængere blandt bønder og borgere, specielt i København og Malmø. Disse byer allierede sig med hansestaden Lübeck, der hyrede grev Christoffer af Oldenburg og hans lejesoldater. Denne hær gik i land ved Skovshoved og erobrede hurtigt Sjælland og Skåne. Det gav snart Rønnow store problemer, idet grev Christoffer og hans hær for en tid slog sig ned i Roskilde, der blev plyndret til bunds – ikke mindst bispegården.⁷ Bistrup blev stukket i brand, og siden gik det Hjortholm ligesådan. Biskop Rønnow selv blev erklæret for afsat. I stedet indsatte grev Christoffer den tidligere svenske ærkebiskop Gustav Trolle som biskop i Roskilde. Rønnow måtte nødtvungent slutte sig til grev Christoffer for

Konsistoriehuset ved Frue Plads er opført omkring 1420 som en del af Roskilde-bispens residens i København. Her tog bispen ophold, når han var i København. Fotograf: Hanne Fabricius / www.tyra.dk

Skibby Kirkes apsis, hvor man i 1650 fandt Skibbykrøniken indmuret. Den er skrevet af lektor ved Roskilde Domkapitel, reformkattolikken Povel Helgesen (ca. 1485-ca.1535). Heri giver han en meget personlig beskrivelse af reformationskampen. Værket slutter i 1534, for øvrigt midt i en sætning. Efter 1536 var krøniken et farligt skrift. Derfor blev det gemt. De nærmere omstændigheder kendes ikke. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

at redde stumperne af sit bispedømme. Det lykkedes ham at købe Trolle ud, så han atter kunne indtræde i sit embede. Rønnows griskhed fornægtede sig heller ikke denne gang, idet han tørrede denne udgift af på Roskilde Bispestol, der måtte overlade ham Saltø Slot og len, Vester Egesborg og Holløse Mølle i pant på livstid (og siden hans arving) for hans udgifter, indtil stiftet indløste beløbet.⁸

Ude på landet fulgte sociale opstande blandt almuen på Fyn og i Jylland. For at hindre den totale opløsning enedes

Rønnow havde det uheld, at han hele to gange måtte købe sig til embedet som biskop over Roskilde Domkirke. Det blev hver gang betalt i klingende mønt. Det kunne være i nederlandske gylde indført af grev Willem af Holland i 1378 og siden anvendt som betalingsmiddel i hele Europa. Gengivet efter Wikimedia.

rigsråderne om at vælge hertug Christian (søn af Frederik 1.) til konge. Christian 3. hyrede feltherren Johan Rantzau til at rydde op, og nu vendte krigslykken for de dårligt udrustede bondehære. Som den store opportunist, han var, sluttede Joachim Rønnow sig i 1535 til Christian 3. for at være på vinderens side, men fik ikke meget ud af det.

Sande og falske anklager samt domfældelse

Efter nedkæmpelsen af de folkelige opstande gennemførtes reformationen i 1536. Bisperne blev gjort ansvarlige for borgerkrigen, og deres såkaldte ugerninger blev opremset i et klageskrift udstedt af Christian 3. I dette skrift, der er gengivet hos Rørdam, fylder anklagerne imod Rønnow det samme som alle de andre bispers påståede misligholdte embedspligter tilsammen.⁹

Hovedanklagen imod Rønnow gik ud på, at han ikke – som lovet – havde forsynet Roskilde Stifts kirker med evangeliske præster. Som anført gik hans løfte kun ud på at hindre vold mod lutherske prædikanter. Til gengæld må man indrømme, at anklagerne imod ham om at berige sig på stiftets

Efter arrestationen måtte biskop Joachim Rønnow lide den tort en tid at sidde fængslet på sin egen borg, Dragsholm. Den lå godt beskyttet på borgbanken omgivet af voldgraven. Borgen blev derfor siden anvendt som statsfængsel. I dag er den stærkt ombyggede borg ramme om hotel- og restaurationsdrift. Foto: Eva Tønnesen 2018.

bekostning ikke er til at komme uden om. I alt var der tale om en snes anklager, hvoraf nogle var sande, andre var falske. Endelig var der nogle anklager, der ikke længere kan verificeres.

Som en konsekvens af alle anklagerne – ikke bare imod Rønnow – men imod alle landes biskopper i klageskriftet – uanset om de var sande eller falske – blev bisperne kastet i fængsel og deres embeders rige ejendomme blev konfiskeret for at dække omkostningerne til kongens krigsførelse. Men sagerne ordnedes siden i mindelighed, ved at bisperne godkendte, at deres gods var blevet konfiskeret, hvorpå de underskrev en loyalitetserklæring og blev løsladt. Så let gik det ikke for Joachim Rønnow. Hans forhold blev snarere forværret, idet han senest i 1541 blev ført til det isolerede Visborg Slot på Gotland trods talrige forsøg fra slægtninge på at komme ham til hjælp. Blandt fortalene var den svenske konge, Gustav Vasa, Joachims halvfætter. Først i 1544 havde han udsigt til en forsoning med kongen. Han blev ført til København, men døde pludseligt den 1. maj 1544 i sin celle på Københavns Slot, inden sagen gik i orden. Han blev begravet i Helligåndskirken i København.

Der kom et efterspil, idet hans søstersøn, Christoffer Urne, rejste en anklage, om at der var tale om giftmord, men rygterne blev hurtigt manet i jorden, og nevøen blev straffet med livsvarigt fængsel.

Skæbne og psyke

P. G. Lindhardt har karakteriseret Joachim Rønnow som “... en typisk junker og karrieremager, en af de mange højadelige lykkejægere for hvem kirkens store embeder var springbrættet til rigdom og indflydelse”.¹⁰

Det fremgår tydeligt af hele hans fremfærd, at kirkens lære, bekendelse og liturgi ikke betød særligt meget for ham. Det var magt og rigdom, der betød noget, men sådan var det for så mange andre i reformationstiden. Så hvorfor blev han straffet hårdere end sine kolleger i reformationsopgøret med den gamle kirke, til trods for at han var villig til at indgå et forlig? Måske bar Christian 3. og hans rigskansler, Johan Friis, et personligt nag til Rønnow som følge af hans hovmod og skarpe tunge, der fyrede spydige bemærkninger af som hvasse pile mod politiske, kirkelige og andre modstandere. Eller også anså de det for bedst totalt at knække denne opportunist, der tidligere havde vist sig at have en evne til at vende styrket tilbage.

Noter

1. Helgesen 1967, s. 130 og 149.
2. Knudsen 1840, s. 152-153.
3. Knudsen 1840, s. 26-27.
4. Knudsen 1840, s. 32-35.
5. Helgesen 1967, s. 162-164.
6. Helgesen 1967, s. 168-170.
7. Helgesen 1967, s. 179-183.
8. Knudsen 1840, s. 171-174. Helgesen 1967, s. 184f og 187.
9. Rørdam 1873, s. 164-183.
10. Lindhardt 1968, s. 119.

Kilder og litteratur:

- Helgesen, Povl: Lektor Povl Helgesens historiske optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibbykrøniken, på dansk ved A. Heise, Rosenkilde og Bagger. 1967.
- Hørby, Kai: Joachim Rønnow. Politik og Administration 1529-1536. Speciale. 1964.
- Hørby, Kai: Joachim Rønnow. Dansk Biografisk Leksikon. 3. udg., Gyldendal. 1979-84 (digital udgave).
- Knudsen, Hans: Joachim Rønnow, udvalgt Biskop til Roskilde: et Bidrag til Oplysning af Fædrelandets Historie i Reformationstiden. Gyldendal. 1840.
- Lindhardt, P. G.: Nederlagets Mænd. Det katolske bispevældes sidste dage i Danmark. Gads Forlag. 1968.
- Rørdam, H. F.: Monumenta Historiæ Danicæ. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie især i det 16. Aarhundrede. 1. bd. Gad. 1873.

Den godgørende kapellan

Søren Olsen (1531-1601)

Personalia

Hr. Søren, stifter af "Søren Olsens Hospital", blev født den 14. september 1531 eller 1532 i Roskilde på sin fars gård i Støden. Hertil hørte et større jordtilliggende med humlehaver og fiskedamme, der strakte sig ned til Lille Højbrøndstræde. Søren var ud af en velhavende familie og arvede siden denne gård. Gamle skøder viser, at han også kom i besiddelse af andre ejendomme i Roskilde, Pilegården i Nykøbing Sjælland og en del jordegods på Stevns. 1558 blev han gift med den noget ældre Karine Andersdatter, der stammede fra Assens.

Søren tog en teologisk uddannelse og blev ansat som øverste kapellan ved Roskilde Domkirke i 1570. Han kom fra en stilling ved den første Frederiksborg Slotskirke opført af Frederik 2. Søren Olsen var den anden præst i embedet ved domkirken efter reformationen og fulgte således lige i hælene på reformatorerne. Hr. Søren blev som disse en meget nidkær forkynder af den evangeliske tro og forblev i embedet til sin død den 15. august 1601.

Søren Olsens ligsten i Roskilde Domkirke. Foroven ses dødssymbolet: en slange, der snor sig om et skelet og et timeglas. Gengivet efter Moltke, Erik og Elna Møller (redaktører): Danmarks kirker. Københavns amt, bind 3-4. 1950-51.

Når den skotske kong Jacob (egentlig James) agtede sig til Roskilde, skyldtes det hans interesse for teologi. Her besøgte han den europæisk berømte professor emeritus, Niels Hemmingsen (1513-1600). Han var blevet forvist til Roskilde, fordi han hylkede Calvins nadverlære. Professoren led dog ingen nød, idet han blev tildelt et af de gamle kannikedømmer. Maleri tilskrevet Tobias Gemperlin, antagelig 1595.

Det gamle hospital i Rosenhavestræde med Sukkerhuset i baggrunden. Foto: Kristian Hude omkring år 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Forvist fra Roskilde under kongebesøg

Fra sin embedstid huskes han især for sin afvisende holdning til at lade den skotske konge, Jacob den 6., prædike i Roskilde Domkirke. Forhistorien var den, at Jacob var blevet gift med Christian 4.'s søster, Anna, den 23. november 1589 i Oslo. Den følgende vinter tilbragte parret i Danmark. I den forbindelse ønskede kongen at prædike i Roskilde Domkirke. Kongen betragtede sig selv som en lærd mand og havde især beskæftiget sig med teologi. Den franske konge, Henrik 4., kaldte ham derfor "den viseste tåbe i Kristenheden". Da Jacob tilmed var søn af den katolske dronning, Mary Stuart, slog hr. Søren hælene i: En sådan person skulle ikke prædike i hans sognekirke. Men højere magter (hoffet) greb ind og forviste Søren Olsen fra Roskilde, medens besøget fandt sted.

Søren Olsens Hospital

På huset Rosenhavestræde 3 sidder der en mindetavle for Søren Olsens Hospital. Desværre er det ikke den originale bygning, idet den blev revet ned så sent som i 1987 og erstattet af en kopi af den gamle bygning. Efter reformationen var det gået sørgeligt tilbage for fattigforsorgen, der før havde været den katolske kirkes opgave. Det var der enkelte private, der ønskede at gøre noget ved. Blandt dem var præsten Søren Olsen og hustru. Da de sad i gode kår, besluttede de at stifte et såkaldt hospital. Fundatsen blev underskrevet den 17. januar 1592. Med ordet "hospital" mentes en fattigstiftelse specielt for gamle og svagelige personer, der havde svært ved at klare sig selv. Sørenes kone døde i 1596, og et par år efter, den 19. september 1600, ændrede hr. Søren fundatsen. Måske har hospitalet først stået færdigt på dette tidspunkt.

Foruden huset ud imod Rosenhavestræde (i fundatsen kaldt for Lille Sankt Olufs Stræde) var der et tilsvarende hus ud imod Sankt Ols Gade med have imellem. Begge huse rummede tre små lejligheder. Hvert fattiglem fik et stykke af haven at dyrke. Endvidere fik de udbetalt en lille sum penge fire gange årligt til deres underhold. Samtidig skulle der lægges penge til side til vedligeholdelse. Til at sørge for fundatsens overholdelse indsattes et forstanderskab bestående af sognepræsten ved domkirken, læsemesteren ved katedralskolen (siden kaldt for rektor) og byens første borgmester (dengang havde byen to borgmestre). Når en af disse afgik fra embedet, tiltrådte hans eftermand. Til finansiering af stiftelsen (og betaling af forstanderskabet) donerede præ-

sten sine ovenfor nævnte ejendomme. Fundatsen blev konfirmeret af Christian 4. i 1601.

Hospitalets senere skæbne

Man skulle tro, at en institution med et så solidt fundament kunne klare sig op til vore dage. Men allerede i 1636 ansøgte forstanderne om at måtte sælge godsmængden og i stedet sætte pengene på rente. Det ville være lettere at administrere. Det blev derfor bevilget af myndighederne med en formaning om, at det ikke måtte komme de fattige til skade. I Hendrik Behrmanns historiske beretning om Roskilde fra 1832 slutter han med at beklage at "... Hospitalet har allerede i mangfoldige Aar afgivet et ynkeligt Syn". Det var også gået til-

Manufakturhandler Otto Henrich Schmeltz, der allerede før sin død donerede store gaver til Roskilde, som rådhuset på torvet og springvandet. Også i sit testamente betænkte han byen med store pengebeløb. En del af disse penge gik til byggeri af nye stiftelser i byen, blandt andet ejendommen Sct. Ols. Gade 12. Foto i Roskilde lokallistoriske Arkiv.

Mindeplade overført fra det gamle hospital. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Huset Rosenhavestræde 3 er opført som en tro kopi af det gamle hospital, men kun i det ydre. I det indre lever huset op til den bygningsmæssige standard, som man brugte i 1987. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

bage med udbetalingen af fattighjælp – der var ikke nok til alle. Behrmanns slutreplik om stiftelsen lyder derfor: “*Sic Pauperum gloria transit*”. (Således forgår de fattiges glans). Det hører med til historien, at stiftelsen siden fik tilført penge fra kommunens arv fra byens store mæcen, manufakturhandler og agent O. H. Schmeltz, så man i 1910 kunne indvie en ny etageejendom på den gamle længes plads, Sankt Ols Gade 12.

Efter en administrativ sammenlægning af byens gamle stiftelser under navnet Duebrødre Kloster 50 år senere blev de gamle bygninger solgt til private. For de herved tilvejebragte midler kunne stiftelsen bygge nye, tidssvarende ældreboliger indviet i 1960. Siden er der kommet flere nybygninger til, så Roskilde i dag er velforsynet med moderne

ældreboliger drevet af en institution, der kan føre sin historie tilbage til middelalderen.

Kilder og litteratur:

Hofman, Hans de: Samlinger af publique og private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge. Roskilde Amt. VII. 1761.

Behrmann, H.: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roskilde. København. 1832, s. 294-298 (citater om stiftelsens tilstand s. 298).

Christensen, Chr.: Herr Søren Olsens Hospital stiftet Aar 1650. Roskilde-Føljetoner. Bd. 1. Roskilde Tidendes Bogtrykkeri. 1927, s. 15-21.

Fang, Lotte: Duebrødre Kloster: 800 års historie om Duebrødre Kloster, Søren Olsens Hospital og Meyercrones Stiftelse i Roskilde. 1991.

Jespersen, Knud: Jacob 1. Stuart. Den store danske. Gyldendal. Digital udgave (citater af Henrik 4. om Jacob 6.).

Løffler, J. B.: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. Reitzels Forlag. 1885, s. 41-42.

Wiberg, S. V.: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie. 1870-79. 4 bd. Fotografisk optryk. 1959-60.

Hospitalets nye etageejendom i Sct. Ols Gade 12, opført i 1910, rummede 6 små lejligheder, nu med moderne bekvemmeligheder som rindende vand og toilet. Foto: Jeppe Tønberg 2018.

Den mordanklagede byfoged

Markus Madsen (?-1639)

Udnævnelse til byfoged

I 1600-tallet havde byfogeden i en købstad af Roskildes størrelse en travl hverdag som dommer i bytinget, politimester, fængselsdirektør og tolder. Han var kongeligt udnævnt og sad normalt i embedet, til han døde. Men en af Roskildes byfogeder fik et usædvanligt levnedsløb. Han hed Markus Madsen. Vi ved ikke, hvornår han var født, for vi har ikke kirkebøger, der går så langt tilbage i tiden. Han blev udnævnt til byfoged i Roskilde af Christian 4. i 1624.

Siden middelalderen kunne alle mænd, der drev næring, møde op på bytinget og deltage i byens styre. Det blev holdt udendørs foran rådhuset, der lå på det vestre hjørne af Sct. Ols Gade og Algade. Her blev nye love bekendtgjort og anden nyhedsformidling spredt, og der stemtes om kommunale anliggender (ved håndsoprækning), ligesom bytinget var første retsinstans i kriminalsager. Men i 1600-tallet var interessen for denne demokratiske styreform dalende.

Derfor blev byfogeden enedommer og en meget magtfuld embedsmand – på samme tid dømmende og udøvende. I 1603 fik byfogeden pligt til at opkræve "sagefald", på nu dansk bøder, idømt ved bytinget. Heraf fik byen den ene halvdel og kongen, repræsenteret ved byfogeden, den anden halvdel. Endvidere skulle byen og byfogeden i fællesskab dække udgifter til rettergang, fængsling og eksekvering af straffe. Byfogedens regnskaber er derfor en vigtig kilde til en nærmere undersøgelse af kriminalitet og straf i datiden.

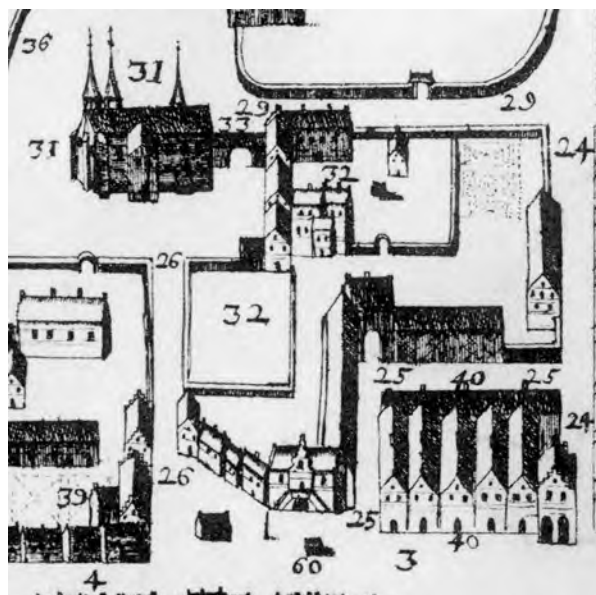
Mordanklagen

I 1635 ophørte Markus Madsens ansættelse som byfoged. Han forlod således en magtfuld stilling, men kun for at opnå en anden magtfuld stilling, idet han blev udnævnt til rådmand. Herved fik han sæde i magistraten, byens øverste styrelse. Han rangerede nu lige under borgmesteren. I forbindelse med dette karriereskift afslørede visse uregelmæssigheder i hans tidligere embedsførelse. Det kan være forklaringen på, at han skiftede spor. Blandt andet blev han den 6. maj 1636 anklaget af lensmanden på Roskildegård (den gamle bispegård øst for domkirken, senere erstattet af Det kongelige

Justitia, den blinde retfærdighed, der rammer høj som lav, kan stå som et symbol på Markus Madsens skæbne. Kobberstik ved Maarten van Heemskerck (1498-1574). Museum Frankfurt am Main.

Roskildes gamle, middelalderlige rådhus, hvor byfogeden havde sin daglige gang, og bytinget holdt sine møder i fri luft foran arkaden. En anden middelalderlig bygning, der stadig var i brug på Madsens tid, var bispegården, nu kaldt for Roskildegård. Den tjente som embedsbolig og kontor for kongens lensmand, senere afløst af amtmanden. Gengivet efter Resens kort 1677. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Søren Møller ejede Sankt Clara Mølle, der før havde været klostermølle. Den lå vest for Roskilde Domkirke. Der eksisterer et gammelt stik med møllerne, der fik vand fra Maglekilde. Det er dog fra en senere periode. Her ses Sct. Clara Mølle til venstre og Maglekilde Mølle til højre. Som møller har Søren uden tvivl været en holden mand, så måske har der været et økonomisk mellemværende mellem de to mænd? Stik 1833 Roskilde Museum.

Palæ) for uretmæssigt at have tilegnet sig 150 rigsdaler af toldindtægterne fra 1635. Dette forhold skulle han give en nærmere forklaring på i rentekammeret, datidens finansministerium i København. Men inden det kom så vidt, blev den nyudnævnte rådmand indhentet af en værre skæbne: Han blev anklaget for overlagt mord.

Anklagen gik ud på, at Markus Madsen den 31. marts 1638 skulle have slået Søren Møller, der var møller ved Sankt Clara Mølle i Roskilde, ihjel i sit hus, hvor denne var på besøg. I retsprotokollen kan man læse, hvordan folk fra gaden hidkaldtes af høje råb fra huset og løb ind for at se, hvad der var sket. De tililende kunne siden samstemmende bevidne, at de fandt mølleren død med blodet løbende ud af næse og mund og med et slagmærke i tindingen, samt at rådmand Madsen højst opsigtsvækkende sparkede til liget. Omvendt fortalte en anden besøgende i huset tillige med den mindreårige køkkenpige, Karen, at Markus slet ikke havde været i stuen, da mølleren faldt om, men var gået ud i gården med sin steddatter Maren.

Til trods for at møllerens familie kunne fortælle, at denne af og til fik anfald af blodstyrning med besvimelse til følge, blev Markus Madsen anklaget for mord. Han blev nu indsat i sit gamle fængsel, som endda var blevet forstærket i hans tid og siden yderligere sikret under hans efterfølger i byfogedembedet. Roskildes fængsel lå i kælderen under byens gamle rådhus på Algade. Cellen var ikke særlig stor, for den var kun beregnet som arrest, medens rettergangen fandt

Der findes ikke et billede af byens gamle fængsel i rådhusets kælder. Hverken de midlertidige beboere eller selve stedet var noget man ofrede særlig opmærksomhed i 1600-tallet. Men vi kan få en fornemmelse af stedet ved at besøge en af de middelalderkældre, der er bevaret til vore dage, nemlig kælderen under Algade 3. Foto: Kristian Hude omkring 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

sted. Dengang brugte man ikke lange fængselsstraffe, men i højere grad korporlige straffe. Det skulle virke afskrækkende og var tillige billigere for lokalsamfundet.

Retssagen

Markus blev nu stillet for bytinget i Roskilde, hvor han selv i 11 år havde fungeret som dommer. Sagen tog sin tid på grund af de vidt forskellige vidneudsagn, der modsagde hinanden. Men det endte med, at Madsen blev dømt til døden. Denne dom blev straks appelleret til det sjællandske landsting i Ringsted, kaldt for Sjællandsfar Landsting. Her blev han også dømt til døden. Da det var så speget en sag, indbragtes den til sidst for landets øverste domstol, Kongens Retterting i København. Her førte kongen selv forsædet. På dette tidspunkt hed kongen Christian 4. Dommerne var stærkt uenige om skyldspørgsmålet på baggrund af de

Som borgmester havde købmand Gert Schrøder (1589-1643) også sæde i Roskildes byting. Han var hermed med til at domfælde en af sine to rådmænd, altså en person, som han må have kendt særdeles godt fra den daglige administration på rådhuset. Udsnit af epitafium i Roskilde Domkirke. Foto: Karl Nielsen 2014.

Jørgen Seefeldt (1594-1662) var dommer ved Sjællandfar Landsting (1584 -1805 afholdt i Sankt Bendts Kirke i Ringsted). Seefeldt var således med til at dømme Markus Madsen. Stik: A. Haelwegh efter Abraham Wuchters, slutningen af 1650'erne.

Møde i Kongens Retterting med Christian 4. for bordenden, som den 13. mand, der kunne have den afgørende stemme i sager, der gjaldt liv og død som i Markus Madsens tilfælde. Gengivet efter Jyske Lov. København 1642.

forskellige vidneudsagn. Derfor blev kongens ord udslagsgivende, og han stemte for, at den tidligere byfoged blev endegyldigt dømt til døden. Markus Madsen blev ført til skaffottet på slotspladsen uden for Københavns Slot og henrettet den 4. marts 1639. Måske var det justitsmord? Hvem ved efter så mange år?

Kilder og litteratur:

- Roskilde Byfogedregnskaber, 1634-1643 med indlagte breve. Folioereg. 108 b, pk.112 a-d. Rigsarkivet.
- Kongens Rettertings Dombog, 1639, nr. 41, s. 151-162. Rigsarkivet.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold: i Uddrag. Del 3. 1627-1641. Red. Af E. Marquard. Rigsarkivet 1929-50. (1634, s. 779 og 1638, s. 467).
- Etting, Vivian: En mordsag i Roskilde 1638. ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1987, s. 33-40.
- Poulsen, Knud: Lidt om rådhus, fængsel og byting indtil branden i 1731. ROMU. Roskilde Museums Årbog 1990, s. 35-40.
- Roskilde Bys historie 1536-1850. Bd. 2. Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde Museums Forlag. 1998, s. 61-62.

De fattige ordenshåndhævere

Hans Andersen (ca. 1676-1742) og Mogens Andersen (ca. 1676-1750)

Fattigforsorg

Den katolske kirkes fattigforsorg med milde stiftelser til at tage sig af de nødlidende, et system, der byggede på almisser, brød sammen efter reformationen i 1536. Herefter var Roskildes fattigfolk en tid afhængige af privat godgørelse, bl.a. i form af byggeri af nye fattigboliger. Men langsomt kom byens styre på banen og indførte offentlig fattigforsørgelse. Byen var topstyret af magistraten, der i 1700-tallet bestod af en borgmester og to rådmænd. Under disse stod kærneren, byskriveren og byfogeden. Bystyret forvaltede først og fremmest byens fattigvæsen og skolevæsen. Pengene til fattigforsorg kom dels fra fattigblokken i kirkens våbenhus, dels fra privat godgørelse. Pengene var knappe, så myndighederne var meget nøjeregnende med tildeling af disse midler og aflagde præcise regnskaber for fattigvæsenet.

Det ældst bevarede fattigregnskab er fra 1736, altså kort tid efter de to storbrande i Roskilde i henholdsvis 1731 og 1735. Til trods for at byen på det nærmeste lå i ruiner og lige akkurat havde nået at få bygget et nyt rådhus på torvet foran det gamle Sct. Laurentii kirketårn, magtede myndighederne alligevel at udbetale fattighjælp og aflægge behørigt regnskab herfor. Regnskabet viser, at de fattige var inddelt i 4 klasser efter trang. Folk placeret i 1. klasse fik udbetalt 5 mark, 2. klasse fik 4 mark, 3. klasse fik 3 mark og 4. klasse fik 2 mark pr. måned. Ægtemand og hustru blev lignet hver for sig.

Ud for en del af navnene i regnskabet stod kommentarer om diverse forhold, der havde betydning for ligningen, bl.a. op- og nedrykning i klasserne (af og til med en begrundelse) eller ophør af understøttelse ved dødsfald. De fattige frygtede nok mest en kommentar i regnskabet, som den der var møntet på Lars Jensen og hustru: "Nyder Intet, saasom Borgerskabet angiver, at han kand tiene sit Brød". Der har uden tvivl været en del angiveri i byen. Om Rasmus Povelsen på 72 år, der hidtil havde stået opført i klasse 2, stod der: "Kan needsettes i den 3. Klasse for hans modvillige Opførsel". Der kunne således også ligge en straf i systemet.

Forside af Roskildes fattigregnskab for 1736: "Roskilde Byes Fattiges Tall for Aar 1736 samt Forklaring derfor hvad enhver Aarligen og Maanedligen nyder af de Fattiges Penge". Selv om barokken som stilart var forladt ude i det store Europa, pyntede man endnu i en lille dansk provinsby på teksten med en krusedulle. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Første side i Roskildes fattigregnskab anno 1736, hvor tårnvægteren Mogens Andersen og hustruen Anna Olsdatter står opført med anførelse af fattigklasse og udbetaling måned for måned. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Stadstamburens tromme var en vigtig del af den gamle købstads kommunikationsmidler. Udsnit af et større fotografi af den gamle museumsudstilling med en vrimmel af genstande og skilderier på væggen bag, som man brugte i Roskilde Museums første år. Udsnit af foto. Foto: A. Christiansens Atelier 1934. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Byens ordenshåndhævere

I regnskabet kan man se, hvad hver enkelt fattig fik fra fattigkassen. Herved får vi et indblik i fattigfolks små midler. Der forekommer flest enlige, gamle kvinder på listen, men også enkelte enlige mænd og ægtepar. I alt var der 75 personer, der nød fattighjælp. Aldersmæssigt var de fleste over 70 år, ingen var under 60 år. Hertil kom enkelte forældreløse eller på anden måde nødlidende børn, der var sat i pleje. De fik også fattighjælp.

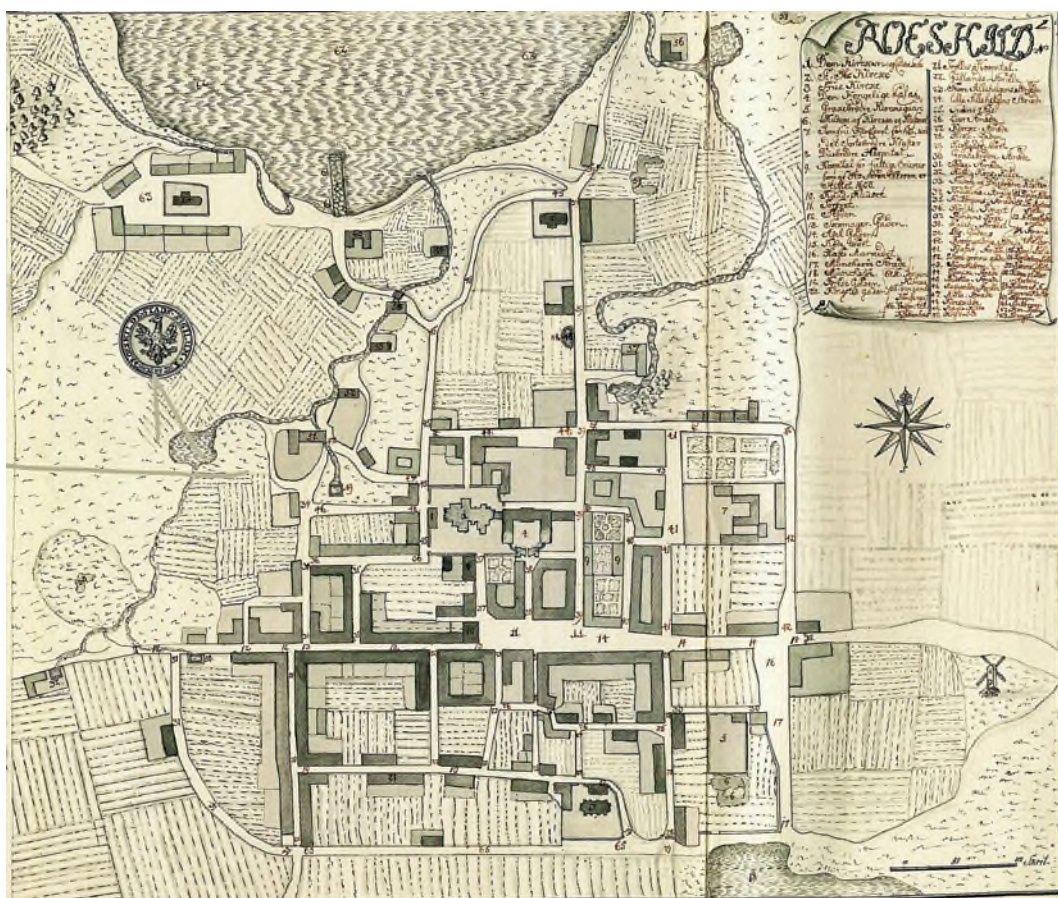
Listen medtog desuden en halv snes kommunalt tjenestegørende mænd (de fleste med hustruer), der lønnedes af fattigkassen. Det var især folk, der var ansat under byfogeden til at opretholde ro og orden. De bestod af en vagtmester (politibetjent), en fogedsvend (arrestforvarer ved byens fængsel), en tårnvægter og to almindelige (gade)vægttere. Desuden var der ansat en stadstambur udstyret med en tromme og klædt i rød kjole med hertil hørende hat med galloner (pyntebånd). Han var en form for lokalavis, der gik rundt i byen og annoncerede nyheder. Private og forretninger kunne også få meddelelser udråbt. Alle disse ansatte fik gennemgående lidt mere i løn, end de fattige uden evne til at arbejde fik i understøttelse fra fattigkassen.

Stodderfogeden Hans Andersen

Endelig var der en stodderfoged, også kaldt for stodderkonge. Han var som regel udvalgt blandt de fattige. Han skulle være en stor og stærk person, idet hans arbejde bestod i at jage fremmede tiggere bort og overgive byens egne tiggere til fattigmyndighederne. Særlig travlt havde han, når det årlige Dionysii Marked afvikledes i byen den 9. oktober hvert år. Det tiltrak ikke bare markedshandlende, men også alskens pak og omløbere. Det har været en utaknemmelig opgave, hvor stodderfogeden kunne få sin sag for, når fremmede tiggere ikke ville forlade markedet godvilligt. Ofte kunne han samtidig konstatere, at vægterne havde fået en tår over tørsten, så de kun var til ringe hjælp.

I 1736 hed indehaveren af embedet Hans Andersen. Han havde været ansat siden 1728 og var 60 år gammel ifølge fattigregnskabet. Han må således være født omkring 1676. Hans kone, Anna Maria Jakobsdatter, fik også fattighjælp. Tilsammen fik de 1 rigsdaler og 2 mark om måneden (1 rigsdaler à 6 mark à 96 skilling). Det var en ringe løn, som man dårligt kunne leve af, men sådan var vilkårene for disse kommunale ordenshåndhævere. Det er derfor ikke mærke-

Den 9. oktober stod Roskilde på den anden ende hvert år gennem hele middelalderen, ja sågar efter reformationen. Da blev der holdt Dionysii marked omkring Sct. Dionysii Kirke, en af byens utallige sognekirker. Den lå i Bredgade, lidt vest for hjørnet af Gullandsstræde og betjente den sydlige del af Roskilde. Men der var en tendens til, at markedet bredte sig til større dele af byen, så det var næsten umuligt at opretholde ro og orden. Udsnit af Johan Jac. Bruuns kort i Frederik 5.'s Atlas 1753. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ligt, at parret boede i Herluf Trolles Fattigboder i Bredgade, en af de privat stiftede fattiginstitutioner, som byen var vel-forsynet med. Der var plads til 20 værdigt trængende. Disse boder brændte imidlertid i 1816. I stedet opførtes byens nye fattiggård på grunden. Den halve længde af gården ud imod Bredgade er endnu bevaret. Adressen er i dag Bredgade 20.

Der findes også taksationer over indboet i de fattiges boliger i Roskilde fra samme tid. Man gik grundigt til værk, for taksationen kunne afsløre, om folk havde udstyr til at udføre lønnet arbejde. Herved kunne de måske selv tjene til livets ophold. Taksator gennemgik først Søren Olsens Hospital i Rosenhavestræde, dernæst Herluf Trolles Fattigboder i Bred-

Relief med fattig kone iført den traditionelle klædedragt for kvindfolk, der ikke havde råd til at følge de skiftende moder. Gengivet efter Christmas Møller, Ingeborg: På fattighuset: Greve Hospital og andre fattighuse på landet i 1700- og 1800-tallet. 1978.

Primitiv garnvinde af en type, som var meget udbredt tilbage i tiden, således også i 1600-tallet. Hvis man ikke var så heldig at redde sig lidt brugt tøj kasseret af bedre bemidlede folk, måtte man selv fremstille det fra grunden af ved at karte, spinde, væve eller strikke. Ukendt proveniens.

gade. De små lejligheder i disse lave længer bestod typisk af et enkelt værelse med adgang til et vindfang, hvor man kunne lave mad.

I stodderfogedens og konens bolig fandt taksator følgende indbo (gengivet efter listen): "1 fyrre Sengested, 1 ulden Dyne, 1 Linned Hampe (hegle), 3 Puder – de to med Vår, 1 par Lagener, 1 par Karter, 1 Rok og 1 Haspe (garnvinde), 1 Skrin, 1 Valkebræt, 1 Kål Kurv, 1 Messing Kedel, 1 Jerngryde, 1 Stol med Hynde, 1 Skammel, 1 gl. Jernpande, 1 Ildtang, 1 ditto Messing Kedel, 1 Malkebøtte, 1 Øreballe (balje med hanke), 1 Strippe (mælkespand), 1 gl. Bord med tvende Skuffer, 1 Kiste med Lås, 1 Madskab med Lås, 1 Tobaksbræt, 1 Riste Jern (jernrist)".

Hvert enkelt stykke inventar var vurderet. Tilsammen gav det 5 rigsdaler 3 mark og 8 skilling i taksationen. Det var lige akkurat et indbo, der kunne udgøre et hjem for to. Rok, haspe og valkebræt kunne måske danne udgangspunkt for lidt fusk, der kunne give et par ekstra skilling til at forsøge tilværelsen med. Men det skulle hun gå stille med, for hvis det rygtedes, at hun godt kunne klare sig uden fattighjælp, ville hun miste sin bistand.

Anna Maria døde den 9. maj 1742. Allerede den 23. juli samme år fulgte Hans efter. Måske har hun smittet ham. Infektionssygdomme kunne være fatale for ældre mennesker i datiden, hvor man ikke havde effektive medikamenter. Eller også kunne han ikke leve uden sin kone. De blev begravet på Gråbrødre Kirkegård. Det var kun velbeslæede folk, der blev begravet på den finere domkirkegård. Begge "nød fri Jord" ifølge kirkebogen. Familien skulle således ikke betale for gravstedet. Det gjaldt for alle fattige.

Tårnvægteren Mogens Andersen

I Herluf Trolles Fattigboder boede også en anden af disse fattige, kommunalt ansatte ordenshåndhævere, nemlig Mons Vægter. Hans fulde navn var Mogens Andersen, og han var ansat som tårnvægter. Det vil sige, at han i modsætning til de almindelige vægttere, der patruljerede i byens gader hver nat, sad i det gamle Sct. Laurentii kirketårn. Hans vigtigste opgave bestod i at holde øje med, om der igen skulle opstå en af de ødelæggende brande, der frygtedes i en by som Roskilde med mange stråtage. Tårnvægterens pligter findes nøje beskrevet i rådstueprotokollen den 23. april 1755. Her står, at han skulle: "...forføje sig op i Taarnet hver Sommeraften Kl. 9 slet og Vinteraften Kl. 6 à 7 slet, ligesom Dagen tager af, og dér forblive hele Natten igjennem for i rette Tid at udraabe af alle Taarnets Si-

der Klokkeslæt hver halve og hele Time og ligesaa forrette de sædvanlige Ringninger, saasom hver Aften hele Aaret igjennem Kl. 9 slet og om Morgenen Kl. 3 om Sommeren, Kl. 4 om Vinteren, samt ellers enten til Raadstuesamling eller til Ligfærd, men ved nøje at paaagte ved bestandig Udsigt af Taarnet, om nogen Ildebrand skulle opstaa..." (citeret efter Kornerup 1892, s. 140). Hvis der opstod brand skulle han advare gadevægterne og byens brandvæsen ved at klemte med klokken i tårnet.

Mons var 60 år ligesom stodderfogeden, altså født omkring 1676. Som byens to andre vægtere lønnedes han af fattigkassen. Tilsammen med konens fattighjælp gav det 1 rigsdaler og 1 mark pr. måned i fattigregnskabet fra 1736. Det var lidt mindre end stodderfogedparrets indkomst.

Mons og konens indbo var heller ikke prangende, som det er beskrevet i taksationen af de fattiges indbo. Hans ejendele bestod af "... et gammelt Sengested med 3 gamle Dyner, 2 Hoved-

Vægter i tidens uniform, som også Mons Vægter bar, når han var på vagt i det gamle kirketårn. Tegning: Jacob Kornerup. Gengivet efter Kornerup, Jacob: *Fra det gamle Roskilde*. Roskilde 1925, s. 31.

Trappen op til tårnvægterens rum i Sct. Laurentii rådhusårn. Den kunne være en uoverstigelig hindring for en vægter at forcere i en brandert. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900.

Tårnvægterens gamle stol med den finurlige lytteanordning, så han kunne følge med i fangerens samtaler og evt. aflure deres hemmeligheder. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900.

Klokken i Sct. Laurentii rådhusårn, som tårnvægteren betjente, når der var brand i byen. Den var oprindeligt kirkeklokke, da tårnet var kirketårn, støbt af Johannes Fastenowe i 1515. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900.

puder, et par Blålærredslagner, 1 Halmkurv, 1 gammel Sækkepose, 1 Hornlygte samt 1 Fyrrebord med Skuffe". Alt i alt blev hans bo vurderet til 1 rigsdaler og 3 mark. Heldigvis havde hans kone også en del udstyr, så de tilsammen kunne mønstre et tilstrækkeligt indbo. Hendes effekter bestod af "... et Senge-sted med Sengetøj, 1 Rok, 1 Haspe, 1 Jerngryde, 1 gammelt Mad-skab, 1 Stol og 1 rød Kiste". Det betød, at hendes del af boet blev vurderet noget højere, nemlig til 4 rigsdaler, 3 mark og 2 skilling. Konens udstyr til garnfremstilling var det samme som stodderfogedkonens, så det var måske almindeligt i en fattig husholdning, hvor man selv måtte fremstille en del tøj til eget brug fra grunden af.

Mons havde desværre det problem som mange andre vægtere, at han trøstede sig med flasken på de lange og om

Sct. Laurentii rådhusårn blev sammenbygget med arkitekt Mommers rådhus i historicistisk stil, da det blev opført i 1884. Det er et held, at byens borgere ikke nænnede at rive det nye kirketårn ned sammen med resten af Sct. Laurentii kirke i reformationsårene, så vi stadig kan nyde synet. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

vinteren hundekolde vagter. Det blev anset for en grov pligtforsømmelse, for så var han ikke årvågen nok. Følgen blev, at magistraten skred til afskedigelse. I stedet for "*den kasserede Mogens*" (Kornerup 1892, s. 140) ansattes en anden tårnvægter. Det var påfaldende ofte, at der var udskiftning på posten. Trods sin drikfældighed blev Mogens omkring 74 år, en ret høj alder i samtiden. Han blev begravet på Gråbrødre Kirkegård den 6. februar 1750. Også han nød fri jord på grund af sin fattigdom ifølge kirkebogen. Det kan måske synes uinteressant at medtage mænd på bunden af samfundet, der har levet et liv i dagligdags "trummerum" uden de store oplevelser, men da det er så sjældent, at der er bevaret kilder om denne store befolkningsgruppe, specielt om deres dagligdag, er de taget med for helhedens skyld. Normalt får man ellers kun et indblik i disse mænds skæbne via retsprotokollerne, når de forsøgte at bedre på deres daglige vilkår via kriminalitet.

Kilder og litteratur:

- Hofman, Hans de: Samlinger af Publique og Private Foundationer og Gavebreve som forefindes udi Danmark og Norge. København 1761.
- Kirkebog for Roskilde Domsogn: Enesteministerialbøger. Døde 1737-1766.
- Roeskilde Byes Fattiges Tall for Aar 1736 samt Forklaring derfor hvad enhver Aarligen og Maanedligen nyder af de Fattiges Penge. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
- Taxation af Indboet i De Fattiges Boliger i Roskilde. 18. Aarh. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
- Behrmann, Hendrik: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde. København 1832, s. 334-335.
- Kornerup, Jacob: Roskilde i gamle Dage. Tildels efter utrykte kilder. Otto B. Wroblevski's Forlag. København 1892, s. 140-142.

Den tyranniske sukkerfabrikant

Johan Jørgen Holst (1702-1767)

Trekantshandelen

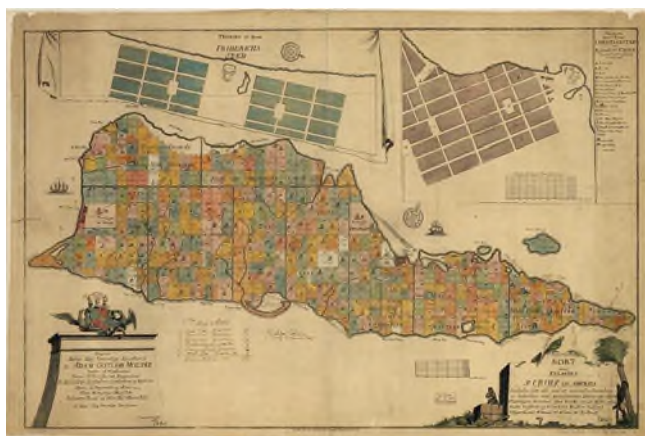
"Sukkerhuset" grundlagdes i merkantilismens tidsalder i anden halvdel af 1700-tallet, hvor kongen forsøgte at fremme erhvervslivet ved rundhændede bevillinger og koncessioner til foretagsomme erhvervsfolk. I denne periode var Danmark også blevet kolonimagt med kolonier i Vestafrika og Caribien og deltog i den indbringende trekanthandel, hvor man fragtede skydevåben og industrivarer til Vestafrika. Her ombyttedes de til slaver, der blev sejlet til Caribien, hvor de sled i sukkerrørsplantagerne. Siden blev råsukkret transporteret til København og raffineret. Byen bærer endnu præg af indtjeningen i form af prægtige palæer. Men højkonjunkturen kom også provinsen til gode.

Sukkerfabrikanten i Roskilde

Sukkerraffinaderiet i Roskilde er et godt eksempel herpå. Virksomhedens grundlægger hed Johan Jørgen Holst. Han blev født i 1702 og ernærede sig sidenhen som fuldmægtig for Nikolaus Gersdorff, der havde en dobbeltstilling som stiftamtmand over Sjællands Stift og amtmand over Københavns Amt. Holst giftede sig den 8. november 1747 i Vor Frue kirke i København med den 34-årige præsteenke, Maren Andersdatter Lange. Hun var et godt parti og havde tilmed ingen børn med den gamle præst. Holst blev herved indgiftet i de førende kredse i Roskilde, idet hans kone var datter af købmand og ældste rådmand i byen, Anders Ras-

Sukkerskålen, det nye statussymbol i de rige købmænds husholdninger i 1700-tallet. Her en sukkerskål udført af Julius C. Buffa, sølvmed i Roskilde fra 1777. Holst sørgede for indholdet. Foto: Flemming Rasmussen.

Sct. Croix i Dansk Vestindien, hvor råsukkret kom fra, var inddelt i lodder under danskertiden. Jo flere lodder, des rigere plantageejer. Kort: Beck, I. M.: Kort over Eylandet St. Croix udi America. Med planer over Friederichsstæd og Christianstæd. Tilegnet Adam Gotlob Moltke. 1767.

Gerhard Lammers skydeskive fra Roskilde Fugleskydningsselskab i året 1806 forestiller efter al sandsynlighed Christianssted på Sct. Croix. Lammers var fuldmægtig ved postvæsenet, og hans tilknytning til Dansk Vestindien er ukendt. Måske har han været der som embedsmand i sine unge dage, måske var han bare fascineret af troperne. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

mussen Lange, der havde sin købmandsgård i Algade 17. Fruen havde to brødre, Rasmus Lange, der blev student fra Roskilde Latinskole og siden læste teologi, men alligevel endte som købmand og borgmester i Roskilde fra 1763, og David Lange, der blev købmand og endte som ældste rådmænd i Roskilde. To dage efter brylluppet blev Holst udnævnt til kommerceråd og blev herved placeret i sjette rangklasse (ud af 9). Parret fik to børn, Else Marie født i 1750 og Christian Andreas født i 1752.

Sukker var dengang en dyr luksusvare. Der var allerede en del sukkerraffinaderier i København, som gik godt. I 1750'erne blev handelen på Dansk Vestindien, hvor råsukkret kom fra, givet fri. Da det herved blev lettere at skaffe råsukker, besluttede Holst at oprette et sukkerkompagni i Roskilde. Det krævede en kongelig koncession. Den opnåede han på visse betingelser: Han måtte kun importere råsukker fra Dansk Vestindien. Han måtte ikke sælge det færdige sukker i mindre partier end 20 pund – løssalg var således forbudt – og han måtte ikke sælge sit sukker i København og andre byer, hvor der i forvejen var sukkerraffinaderier. En-

delig opnåede Holst fritagelse for importtold og skattefrihed for sine medarbejdere. Da Holst manglede kapital, dannede han et aktieselskab i 1761.

Vurderingssagen

Kommerceråden erhvervede en grund i Sct. Ols Stræde. Her opførtes Sukkerhuset i hastigt tempo i 1763. Samtidig indkøbtes udstyr til sukkerraffinering. Den 29. november var byggeriet og indretningen så vidt, at Holst anmodede magistraten om at få foretaget en taksation af fabrikken, så der kunne tegnes en brandforsikring. Allerede dagen efter forelå en liste over fem vurderingsmænd: en tømrer, en murer, en klejnsmed, en snedker og en kobbersmed.

De mødte op den 6. december sammen med byskriveren. Vurderingen fik et ret dramatisk forløb, idet både tømrermester Anders Olsen og murermester Johan Høhne nægtede at vurdere en bygning, som de ikke anså for færdigbygget og slet ikke færdigindrettet. Det kom til en meningsudveksling med den temperamentsfulde Holst, der kaldte Olsen for en gammel kælling og Høhne for en slyngel under en meningsudveksling, der fik de to håndværkere til at udvandre. Et par

Sukkerhuset omkring forrige århundredskifte med telefonantenne på taget. Der var tale om solidt byggeri, der kunne overleve senere tiders ombygning til andet brug, endog brandstation i begyndelsen af 1900-tallet. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fugleskydningen i Roskilde foregik ved havnen i slutningen af 1700-tallet. Her ses Halkjærs skibsbro i forgrunden på Peder Fischers skydeskive fra 1801. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

dage efter indberettede de samme håndværkere episoden til stiftamtmanden. Magistraten udpegede i stedet to nye vurderingsmænd for at få sagen afsluttet.

Men hermed var sagen langt fra slut, idet stiftamtmanden sendte håndværkernes indberetning til udtalelse i magistraten. Nu kom Holsts svogerskab med brødrene Lange ham til gode. Svogrene holdt med Holst. De sendte et svar den 25. december vedlagt et brev fra Holst, hvori han anklagede de to håndværkere for at have optrådt groft og truende over for ham. Magistraten svarede, at den anså de to mestre for at have været ulydige, når de ikke ville foretage den forlangte vurdering. Der krævedes både en undskyldning fra mureren og tømreren i al offentlighed under en rådstuesamling, hvor byens borgere var forsamlet foran rådhuset for at tage stilling til kommunale anliggender, og erstatning for forsinkelse af vurderingen.

Stiftamtmanden sendte svaret til udtalelse hos de to håndværkere. De svarede i overensstemmelse med deres første klage. Kilderne tier om udfaldet, men sagen er formentligt endt i al fredsommelighed. Selve vurderingen var allerede blevet udført to dage efter første forsøg med de nye vurderingsmænd i stedet for de to uvillige.

Skibsbroen

Firmaet fik også eget skib – kaldt for “Roeskilde Ark” – til at fragte stenkul og råsukker fra København til Roskilde. Imidlertid stødte Holst på en ny væsentlig hindring: Roskildes gamle skibsbro var i så dårlig stand, at den praktisk talt var ubrugelig til af- og pålæsning af varer. Derfor måtte de handlende køre hestekøretøjerne helt ud til skibene, så hestene stod i vand til bugen, og varerne var i stor far for at blive våde.

Holst og hans meddirektører appellerede nu til stiftamtmanden for at få ham til at pålægge bystyret at reparere skibsbroen. Han sendte skrivelsen videre til magistraten. Denne indkaldte borgerne til en rådstueforsamling for at orientere om forslaget. Få dage efter indløb en protestskrivelse underskrevet af 117 (skatte)borgere (heriblandt den forurettede tømrermester Anders Olsen), der ikke havde behov for en skibsbro, og som derfor heller ikke ville betale for istandsættelsen.

Som modtræk sendte Holst og 10 af byens handlende en skrivelse til kongen om istandsættelsen. Forslaget fra kongen (i praksis Kommercekollegiet) gik ud på at lade bystyret

Fremstilling af suk-
kertopper, som det ty-
pisk foregik i 1700-tal-
let. Gengivet efter
Dahl, Børge: Håndvær-
kets, handlens og indu-
striens udvikling indtil
1848. Historisk Sam-
fund for Roskilde Amt.
Årbog 2002.

optage et lån til istandsættelsen. Afdrag og renter kunne finansieres ved at opkræve bropenge. Således fik byen en brugbar skibsbro i 1764.

Holst som arbejdsgiver

Det fornødne personale til sukkerfabrikationen blev ligeledes ansat: en bogholder, en sukkermester, fire svende, tre drenge, en gårdskar og en kone til at lave mad til dem. Produktionen kom godt i gang.

Holst var imidlertid en hård arbejdsgiver, og i 1765 gik sukkermesteren og hans hjælpere i strejke med den begrundelse, at de ikke som lovet havde fået bolig på fabrikkens grund. Igen kom de gode forbindelser til byens ledende mænd Holst til gode, og bystyret beordrede personalet tilbage til arbejdet og truede med korporlig straf. Men den stridbare Holst ønskede ydermere sukkermesteren fyret. På to møder mellem aktionærerne og arbejdsmændene blev Holsts klage over sukkermesteren læst op. Men aktionærerne ville ikke gå med til en fyring.

I frustration solgte Holst sine andele i selskabet med store tab, men forblev i direktionen til 1766, hvor han trak sig ud af firmaet og indledte en retssag imod de andre interessenter. Virksomheden havde heller ikke vist sig at være den guldgrube, som han havde drømt om. Dertil var udgifterne for store og indtjeningen for lille. Raffinaderiet fortsatte alligevel i en årrække, men måtte lukke i 1779. Den sidste ejer var Jens Pallesen Obel (se afsnittet "De flittige tobaksfabrikører").

Gården i Skomagergade

I 1766 var den entreprenante Holst for øvrigt i gang med et

Sukkerarbejder med si-
rupspotte, form og fær-
dig sukertop. Tegning
gengivet efter Petersen,
Halvor: En skøn Suk-
kerfabrik. Roskilde
Sukkerraffinaderi
1763-1779. Roskilde
Museums Forlag 1992.

Skomagergade 33 fotografert, da det var på tale at rive huset ned og erstatte det med et moderne hus. Til alt held vendte stemningen i byen i slutningen af 1970'erne, og interessen for fortiden blomstrede op. Det reddede det gamle hus, der blev restaureret og derpå fredet. Foto: Mik Eskestad 1974. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

andet projekt: Han havde købt en grund af sin svoger, borgmester Rasmus Lange, udstykket fra dennes købmandsgård, Skomagergade 31. Her på hjørnet af Skomagergade (nr. 33) og Ringstedgade ville Holst opføre sin egen købmandsgård. Imidlertid døde han i 1767 som en bitter mand, og enken måtte nu fuldføre byggeriet og slutte retssagen om sukkerfabrikken med hjælp fra sin bror. Maren Holst indgik forlig med fabrikkens interessenter og fik ca. en tiendedel af den krævede erstatning. Maren flyttede ind i sin nye gård. Den er med i brandtaksationen fra 1771, hvor hun står som ejer med titlen "Fru CommerceRaadinde Holst". Men allerede i 1775 solgte hun gården og henlevede herefter sine sidste år hos broderen i nabogården.

Eftermælet

Kommerceråd Holst er omtalt flere steder i lokalhistorikeren Hendrik Behrmanns bog om Roskildes historie fra 1832. Mindet om Holst var endnu levende i byen på Behrmanns tid, og kommercerådens exit fra Sukkerfabrikken var tilsyneladende ikke helt glemt. I hvert fald blev han tydeligt nok opfattet som en brovtende spekulant i den lille – måske lidt

Sukkerhuset og Liebes Gård (med porten) har haft forskellige funktioner gennem årene, men danner i dag en værdig ramme om Roskilde Museum. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Skomagergade 33, bedre kendt som Farver Hammers Gård (efter en tidligere ejer), hvor kunstnerkollektivet Jeppe holder til. Det er et af de få renæssancehuse, der stadig står tilbage i Roskilde.

Godt, at det ikke kom til at lide samme skæbne som så mange andre gamle købstadshuse i byen i 1970'erne. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

søvnige – by og ikke som en iværksætter, der ville skabe et moderne industriforetagende til gavn for byen. Således kan et eftermæle skæmmes af et voldsomt temperament.

Men der er et andet og meget bedre eftermæle efter kommerceråden, der vidner om kvalitet, nemlig Sukkerhuset og gården på hjørnet af Skomagergade og Ringstedgade, der ved et mirakel ikke blev nedrevet i 1970'erne, men i stedet blev fredet.

Kilder og litteratur:

- Danske Kancelli. Sjællandske Tegnelser 1766-68.
- Roskilde Byfoged. Justitsdokumenter 1767-83.
- Roskilde Raadstue. Brandtaxationsprotokol. 1761 og 1771.
- Roskilde Raadstue. Raadstueprotokol 1750-83.
- Sjællands Stiftsamt. Korrespondance vedr. Roskilde 1765-68.
- Bak, Aksel N.: Roskildepige i 1700-tallet. Jul i Roskilde. Årg. 55. 1981, s.19-23.
- Behrmann, H.: Grundrids til en historisk-topografisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roeskilde. København. 1832 (omtale af Holst s. 153 og 280).
- Bondesen, Peter: Farver Hammers gård. Bygninger og beboere. Historisk Årbog fra Roskilde Amt. 1976, s. 6-25.
- Holck, Hans: Dannemarks Speil eller Efterretning om den Verdslige Stand. For Aaret 1767. Sorø. 1767.
- Petersen, Halvor: En skøn sukkerfabrik. Roskilde Sukkerraffinaderi 1763-1779. Roskilde Museum. 1992.
- Suhr Andersen, Mogens: Farver Hammers Gård. Jul i Roskilde. Årg. 53. 1979, s. 13-15.

De flittige tobaksfabrikører

Henning Struck (1724-1793) og Jens Pallesen Obel (1742-1814)

Tobaksfabrikation i Roskilde

I 1733 blev den gamle, middelalderlige bispegård nedrevet for at gøre plads til Palæet, opført samme år. For at skabe en passende, repræsentativ adgangsvej blev der revet et hus ned i husrækken langs nordsiden af torvet. Herved blev Nygade til. Torvegården på hjørnet af Rådhuset og Nygade med den lange østlige sidelænge blev herved fritlagt. I 1835 skabtes Nytorv ved endnu en nedrivning.

I skattemandtallet fra 1753 anføres Henning Struck som ejer. Ifølge skødeprotokollen havde han købt gården i 1750. Da Struck var tobaksspinder, siden kaldt for tobaksfabrikør, husede gården en tobaksfabrik. Det var især skrå, tobak til piberygning og snus, som disse tidlige tobaksfabrikanter fremstillede. Cigaretter kendtes endnu ikke. Tobakken blev endda dyrket lokalt, idet Christian 6. i 1741 havde befalet, at

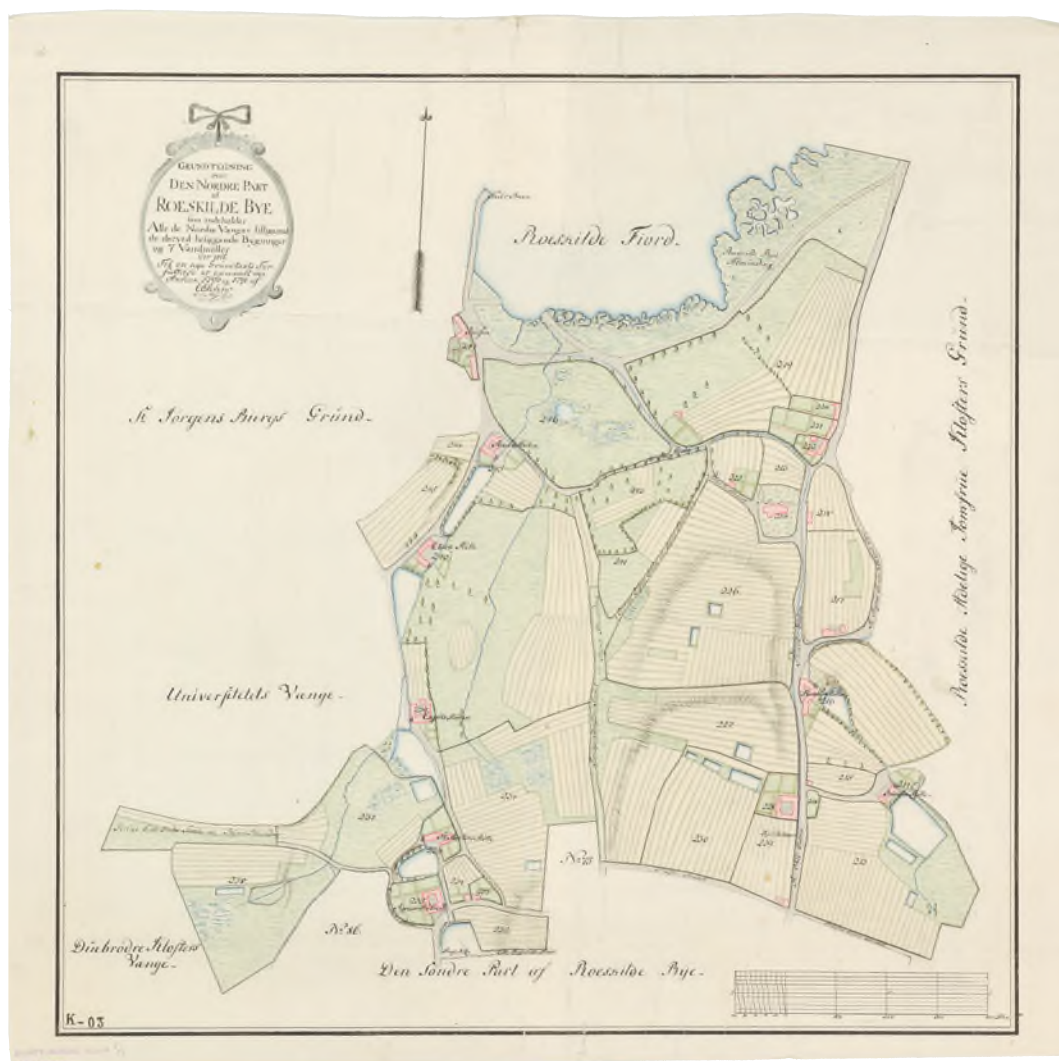

Langpipen kan stå som et varemærke for Strucks produktion af pibetobak. Illustration fra salgsannonce i Antik.dk.

Borgmester Müllers skydeskive fra 1832 viser den nyanlagte Nygade. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

Trægården (matr. Nr. 215) lå på hjørnet af Strandstræde, også kaldt for Sct. Ols Gades Forlængelse, og smøgen ind til Rimors Mølle. Grundtegning over den Nordre Part af Roeskilde Bye ved Landinspektør Ehlers. 1790-1791. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

der skulle dyrkes tobak på byjorderne omkring købstæderne. Roskilde havde desuden mange åbne vænger inden for byens grænser efter de to omfattende bybrande i 1731 og 1735, hvor man kunne dyrke tobaksplanter. Byen havde derfor flere borgere, der ernærede sig som tobaksspindere.

Struck opkøbte jævnlige jord og ejendomme i Roskilde – i 1761 hele 3 ejendomme, bl.a. en jordlod på ca. 4 tønder land ved Olsgadens forlængelse – nærmere betegnet øst for Frederiksborgvej, mellem Klostervang og Sankt Agnes Husene. Området blev kaldt for Trægaarden, hvilket slet og ret betød "have" på gammel dansk.

Vi kan følge stedet i brandtaksationerne fra 1761 og frem. På den nordlige del af grunden ned imod Sankt Agnes lå et lille hus på 8 fag, opført i bindingsværk med lerklining og

halmtag. Det var indrettet med et par værelser, køkken med åben skorsten til madlavning og døre til gaden. Til opvarmning var der to bilæggerovne. Hertil hørte en brønd med hejseværk.

Desværre siger taksationen ikke noget om anvendelsen af jorden, der hørte til. I 1761 var stedet udlejet til Nicolai Henrik Thilo (1713-1781), der havde været domorganist i Roskilde siden 1759/60. Meget tyder på, at han var mere end en tilfældig lejer, som det fremgår af fortsættelsen.

Familien Struck gennem tre generationer

Henning Struck var uden tvivl den største af byens tobaksfabrikører. Desuden tilhørte han den første generation af eligerede borgere i byen, en forløber for vore dages byråd, men uden dettes demokratiske styreform. I dette forum sad også et par af byens rige købmænd foruden et par større håndværksmestre.

I den første folketælling fra 1787 får vi et indblik i, hvem der boede i torvegården. Den gamle tobaksspinder levede stadig. I sit brød havde han en tobaksspindersvend og en lærling til at tage sig af forarbejdning af tobakken samt en avl-

Domorganist Peder Herman Strucks gård på hjørnet af Sct. Ols Gade og Algade ved siden af Hotel Prindsen.

Foto: Ukendt fotograf. Før 1875. Affotograferet af Kristian Hude.

Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Domorganist Peder Herman Strucks skydeskive er dateret 22. juli 1796. Motivet med den harpespillende nymfe er lidt ubehjælpsomt malet, måske af en lokal malermester? Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

skar til at tage sig af dyrkningen foruden endnu et par tjenestefolk.

Fra kirkebøgerne ved vi, at Henning Struck og hustruen Dorthie havde mindst to børn. 1754 fik de sønnen Peder Herman og i 1756 datteren Marianne. Der må have været et vist samkvem med organisten ude i Trægaarden, for hvem skulle ellers have fundet ud af, at drengen var musikalsk begavet og burde tage en musikalsk uddannelse frem for at gå i sin fars fodspor, hvilket ellers var almindelig i samtiden. Mon ikke Peder Herman har ladet sig inspirere af sin fars lejer til at vælge orglet som sit instrument?

Under alle omstændigheder endte han med at overtage Thilos embede som domorganist ved Roskilde Domkirke, da denne døde i 1789. Et par år før var den unge Struck blevet gift med Sophie Kornerup, datter af byens førende købmand, Peder Kornerup. De kom siden til at bo på hjørnet af Algade og Sankt Ols Gade ved siden af det gamle Hotel Prindsen.

Da Struck senior døde i 1793 arvede Peder Herman og Sophie Trægården. Huset var i mellemtiden blevet udvidet med lo og kostald, så det nu var på 11 fag. De nye ejere har sikkert brugt stedet som lysthus med tilhørende stor have. I

Det gamle Raphaëlisorgel i Roskilde Domkirke fra 1555, som to generationer af familien Struck har spillet på som domorganister. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

1789 fik de sønnen Jens Wilhelm. Parret hørte til byens elite, og domorganisten blev derfor medlem af Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskab. I 1796 blev han tilmed fuglekonge. Hans fugleskydningsskive havde en harpespillende nymfe i en skov som motiv. Teksten lyder: *“Kunstneren agtes, naar Titelmanen er glemt”*. Kort sagt håbede domorganisten, at hans evner som domorganist ville huskes, længe efter at hans skydeevner var glemt.

Sønnen Jens Wilhelm gik siden i sin fars fodspor, idet han ved Peder Herman Strucks død i 1810 blev domorganist ved Roskilde Domkirke. Han sad ligeledes i embedet til sin død i 1831 og efterfulgtes af domkirkens vel nok mest berømte domorganist, Hans Matthison-Hansen. Med det gode embe-

de som økonomisk rygstød fik Jens Wilhelm råd til at købe Trægaarden i 1812 af sin mor, Sophie Struck. Omkring 1828 afhændede han grund og ejendom til kaptajn i gæstgiveriet Sveistrup. Hermed gik området ind i en ny æra (se afsnittet "Den foretagsomme kaptajn").

Torvegården på hjørnet af Raadhustorvet og Nytorv. Foto: Kristian Hude. Omkring 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Familien Obel i torvegården

Vi vender nu tilbage til torvegården. For her finder vi også Henning Strucks datter, Marianne Henningsdatter (1756-1800), og hendes mand, købmand Jens Pallesen Obel, i folketællingen fra 1787. Gården tjente således også som købmandsgård. Ved folketællingen i 1801 var den gamle tobaksspinder død. Til gengæld kaldte Obel sig både for købmand og tobaksfabrikør. Så næste generation i familien havde overtaget tobaksproduktionen. Desuden kunne han i en periode kalde sig for sukkerfabrikør, idet han også ejede Sukkerhuset i årene 1763-1779. Han blev den sidste sukkerfabrikant i Roskilde, da denne virksomhed ikke længere var rentabel og måtte lukke.

Jens Obel var til gengæld en værdig arvtager af Strucks tobaksfabrikation, idet han i 1799 modtog Det Kongelige

Købmand Jens Pallesen Obels skydeskive. Den er dateret 22. august 1790 og elegant dekoreret i farverne hvidt og guld med påskriften: Haab (anker), Aarvaagenhed (fugl) og Flid (kvinde) lønner Manden i sin Tid. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

Landhusholdningsselskabs guldmedalje for fremragende resultater af tobaksdyrkning. Navnet Obel er uløseligt knyttet til tobak. C.W. Obel, der siden grundlagde en tobaksfabrik i Ålborg, tilhørte en anden gren af samme familie.

Som en af byens førende erhvervsdrivende var J. P. Obel naturligvis også medlem af Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskab lige som sin svoger, Peder Herman Struck. Obel opnåede ligeledes den ære at blive fuglekonge – allerede i 1790. Derfor har vi også en fugleskydningsskive, som han har skænket selskabet. Motivet er en kvindeskikkelse på guldbund med en fugl i den ene hånd og et anker i den anden hånd. På randen står der: "Haab, Aarvaagenhed og Flid belønner Manden i sin Tid", altså de klassiske dyder, som Obel uden tvivl hylde. Håbet er symboliseret ved ankeret, årvå-

Gårdsiden af torvegården. Her står bygningerne mere råt end på ydersiden, der viser et mere præsentabelt udseende ud imod torvet. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900.

genheden ved fuglen og fliden ved kvindeskikkelsen. Det danske klima var ikke velegnet til tobaksdyrkning, så efterhånden ophørte den hjemlige tobaksdyrkning, og da ægteparret Obel ikke havde nogen børn, blev gården siden afhændet til en købmand, der nedlagde al produktion i bygningerne og koncentrerede sig om handel. Med Obels bortgang var både Roskildes sukkereventyr og byens tobakseventyr endegyldigt forbi.

Litteratur og kilder:

Folketælling for Roskilde Købstad 1787 og 1801.

Roskilde Raadstue. Brandtaxationsprotokol 1761, 1771, 1781, 1791, 1801-10 og 1811-27.

Skattemandtal for Roskilde Købstad 1753.

Christensen, Chr.: Sveistrups Eg. Roskilde-Føljetoner II. Roskilde Tidendes Trykkeri. 1929, s. 37-53.

Petersen, Halvor: En skøn sukkerfabrik. Roskilde Sukkerraffinaderi 1763-1779. Roskilde Museum. 1992.

Skræddermester J. N. Lundstrøms Optegnelser. Nedskrevet fra 1830. Jul i Roskilde. 3. årg. 1927, s. 20-21.

Tønnesen, Eva: Blade af en købmandsgårds historie. Fra borgmester Meier til købmand Jensen. Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur Roskilde. Årsskrift 2015. Grønagers Grafisk Produktion A/S. Roskilde 2015.

Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskabs hjemmeside:

<https://www.roskildefugleskydning.dk/>

Den fædrelandskærlige købmand

Johann Jacob Aarestrup (1742-1815)

Familieforhold

Johann Jacob Aarestrup blev født i Kalundborg den 28. februar 1742. Ifølge lokalhistorikeren Fanny Fang kom den unge mand til Roskilde i 1768. Her blev han indgiftet i en af de fine borgerslægter i byen, idet han den 6. september 1771 ægtede Anne Cathrine Brønning, datter af drejer, siden gæstgiver på Hotel Prindsen og stadskaptajn, Peter Brønning (1724-1794).

Familielivet blev fuld af sorger på grund af tab af deres små børn. Fra 1772 til 1777 fødte fru en 5 børn, hvoraf en dreng og en pige døde som spæde. Så holdt de en pause på 5 år (med mindre der var aborter indimellem – de blev ikke registreret), hvorpå de fik endnu en søn, men han døde også som spæd. Det blev fruens sidste fødsel, idet hun selv døde den 15. maj 1786 i en alder af 36 år. Johann Jacob blev nu alene med tre piger på henholdsvis 9, 11 og 13 år, hvoraf den ældste tilmed døde 4 år senere som 17-årig.

Det var ikke let at sidde tilbage som enlig far med en stor husholdning, hvor der også var ansatte på kost og logi. Derfor var det almindeligt, at en enkemand i den situation giftede sig igen, men man må nok sige, at Johann Jacob var usædvanlig hurtigt ude med at finde sig en ny ægtefælle.

Allerede samme år, nemlig den 17. august 1786, giftede den nu 44-årige Johann Jacob sig med den 22-årige Anne Kirstine Nielsen (1764-1839). Hun var datter af Jørgen Nielsen Bager (1733-1809) og hans første hustru, Dorthe Elisabeth. Denne hustru var imidlertid død i 1780 kun 36 år gammel. 1787 ægtede bageren jomfru Bolette Kierstine Møller. De drev bageri i Algade 6, i dag bedre kendt som "Den gamle Bagergård".

Købmandsgård i Sankt Ols Gade 13

Aarestrup havde opnået borgerskab i 1780 med købmandskab som hovederhverv. Året efter købte han ifølge skødeprotokollen en ejendom i Sankt Ols Gade 13. I folketællingen fra 1787 for Roskilde Købstad finder vi familien Aarestrup bosiddende her. Foruden familien selv var der opført to læredrenge, en avlskarl, en gårdskarl og tre tjenestepiger. Da købmanden havde en avlskarl, har han uden tvivl drevet

Udsnit af et tidstypisk portræt fra rokokotiden af købmand J. J. Aarestrup med pudret paryk og hårpisk i nakken. Tegning: Ukendt kunstner. U. å. Roskilde Museum.

Købmand Aarestrups købmandsgård, senere kaldt for Skandinavien, på hjørnet af Domkirkestræde og Sankt Ols Gade (nr. 13). Huset var i 1800-tallet sunket ned til fattigbeboelse. Der var også værtshus på hjørnet. Nedrevet 1917. Foto: Kristian Hude. Omkring 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

landbrug i bymarken, hvor byens borgere kunne få tildelt en lod. Han har således tillige været jordbruger.

I brandtaksationerne fra 1781 og 1791 kan vi finde en nøjagtig beskrivelse af Aarestrups købmandsgård. Forhuset var på 16 fag med kvist på taget og kælder under en del af huset. Det var opført i egebindingsværk med murede tavler (murede felter mellem tømmeret) og tegltag og indrettet med tre stuer, et kammer og et køkken til beboelse. Desuden var der en krambod. Værelser og bod var forsynet med bræddegulve og ditto lofter. Fra hovedindgangen var der gennemgang til gården med trappe op til kvisten. Kammeret har uden tvivl været forbeholdt børnene. Det var altid det mest usle værelse, man brugte til det formål i samtiden. Tjenestefolk havde normalt ikke eget værelse.

Den fineste stue var forsynet med brystpanel, herover var væggene betrukket med lærred. Både loft og vægge var bemalede. Den anden stue var også bemalede og forsynet med skydeskodder, så vinduesnicherne kunne lukkes af. Den daglige opholdsstue var mere ydmygt udstyret. Bag forhuset lå sidebygninger imod nord og syd og bagbygning imod

Skomagergade 38, der trods sin lidenhed husede både privatbeboelse for en stor familie og krambod i stadskaptajnens tid. Foto: Kristian Hude. Omkring 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Den gamle Bagergård, Algade 6, hvor Aarestrups svigerfamilie havde bageri og privat beboelse. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

øst indrettet til lager og produktion (en maltkølle vidner om ølbrygning). Gården havde også egen brønd.

Forholdet til svigerfamilien

Der var et meget nært forhold mellem svigerfamilien i Den gamle Bagergård og familien Aarestrup i Sankt Ols Gade. Bagerens hustru, Bolette Kierstine, påtog sig med glæde opgaven at være bedstemor for sin mands og hans første kones børnebørn. Steddatteren Anne Kirstine Aarestrup fik også 6 børn, men de var mere livskraftige end børnene i Aarestrups 1. ægteskab, idet kun en enkelt døde som 1-årig. Flere af børnene kom med kun et års mellemrum.

For at hjælpe den unge familie tog bedsteforældrene en datter fra Aarestrups første ægteskab til sig. Siden tog de også datterens tredje barn, en lille søn på et par år, Jørgen Nielsen Aarestrup (1790-1836), til sig og opdrog ham som deres egen søn. Han overtog siden bagerforretningen. Til gengæld måtte den unge fru Aarestrup i en årrække påtage sig at have ægtemandens gamle svigerfar fra 1. ægteskab, Peter Brønne, på kost og logi, indtil han døde i 1794. Der var således et stort sammenhold i familien. Det skulle siden komme til at stå sin prøve.

Krambod i Skomagergade 38

I 1796 kunne Aarestrup ikke længere klare sine forpligtelser

*Skomagergade 38, gårdsiden med kælder-
nedgang til butikkens
lager og udhus med
retirade. Foto: Kristian
Hude. Omkring 1900.
Roskilde lokalhistoriske
Arkiv.*

i den store købmandsgård. Heldigvis stod svigerfamilien parat til at modtage hele familien og midlertidigt huse dem i bagergården. Jørgen Nielsen Bager købte nu en grund af den såkaldte Pottemagergård, der lå i Skomagergade. Her i nr. 38 lod han opføre et lille hus med kvist på taget og en hyggelig gård bagved. I huset indrettedes en lille krambod, så familien stadig havde noget at leve af. Her solgtes urtekram (kolonialvarer), ost og smør fra store hvidskurede træbøtter, som bønderne kom ind med fra landet.

Ved næste folketælling i 1801 bestod husstanden – nu på den nye adresse – af far og mor, en voksen ugift datter fra 1. ægteskab, tre mindreårige drenge fra 2. ægteskab og en enkelt tjenestepige. Utroligt at det lille hus kunne rumme både en stor familie og en forretning. Ved folketællingen i 1834 havde sønnen Peter Brønniche Aarestrup overtaget huset og den lille købmandsforretning. Siden overtog en sønnesøn huset og forretningen, som han drev sammen med to ugifte søstre. Forretningen lukkede i 1892, men den sidste Aarestrup boede i huset lige til 1916.

Værdigheden

Hvordan så en købmand – siden også embedsmand – egentlig ud i 1700-tallet: Det er så heldigt, at vi har en tegning af købmand Aarestrup. Han var iført hvidpudret paryk med hårpisk i nakken, når han gik ud i embedets medfør. Hertil var han iklædt tidens mode: kjole med vest og kalvekrøs samt knæbukser. Det var en rigtig rokoko-fremtoning.

Han tituleredes "monsør" (en forvanskning af det franske "monsieur" for "herre") af underordnede; fransk og fint skulle det være i samtiden. Men en mand som Aarestrup holdt særligt på værdigheden, måske fordi han ikke var født ind i de finere Roskilde-kredse og tillige havde oplevet en økonomisk nedtur, så han havde behov for at styrke sit ego.

Embedsmand

Heldigvis havde Aarestrup ikke alene en hjælpsom svigerfamilie, men også et bierhverv at falde tilbage på. Ved siden af købmandshandelen havde han påtaget sig en karriere i kommunens tjeneste. I 1778 var byens regnskaber blevet så omfattende, at man måtte ansætte en kærner, så man kunne få lidt styr på disse regnskaber. For at kunne bestride stillingen skulle ansøgeren ikke kun være regnskabskyndig, men også have en vis formue, idet magistraten krævede, at den nye indehaver af embedet skulle stille en kaution på 1.000 rigsd-

Svigerfaderen Peter Brønriches skydeskive fra 1787, den ældst kendte. Teksten lyder: "Well medet, naar du traf", hvor "mede" betyder "sigte". Baggrunden for den lille amorin er fjorden med et sejlskib og udsigt til Veddelev. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydningsselskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

daler, så man havde lidt hånd i hanke med en person, der fik adgang til betroede midler. Den stilling søgte Aarestrup og fik den.

Også på anden vis kom Aarestrup til at passe på betroede midler, idet han i perioden fra 1789 til 1795 var overformynder i byen og således sat til at passe på mindreåriges arvede formuer. Aarestrup var endvidere mangeårigt medlem af de eligerede borger, datidens form for byråd. I 11 år var han endda formand.

Stadskaptajn

Aarestrup blev tillige stadskaptajn, som hans svigerfar tidligere havde været. Der var en tendens til, at æresudnævnelser blev holdt inden for en snæver kreds af familier. Aarestrup blev udnævnt i 1798, men det skulle vise sig at blive en meget svær opgave at løse.

Som stadskaptajn var han øverstkommanderende for byens borgervæbning, en form for hjemmeværn. Medlemmerne udgjordes af Roskildes mandlige borgerskab, det vil sige byens handlende og håndværkere, men det var flere generationer siden, at bysbørnene havde taget dette hverv alvor-

Borgervæbningen paraderer i Palægården 1749 for kong Frederik 5., der er på vej ud på en længere rejse i sine riger, Danmark og Norge. Kunstner: Poul Isac Grønvold. Roskilde Museum.

ligt. Aarestrup havde de bedste intentioner om at råde bod på tingenes bedrøvelige tilstand. Først og fremmest skulle der eksercits til. Det foregik i Palægården.

Når der skulle være øvelse, sendte kaptajnen sin underofficer rundt for at indkalde mandskabet. Det kostede bøder at udeblive. Derfor var opfindsomheden stor, når mandskabet skulle finde på en gyldig undskyldning for ikke at møde op: En skulle slagte, en anden kunne ikke gå fra sin krambod i åbningstiden, en tredje havde "værk" i benene, en fjerde var ude at rejse o.s.v.

Selv underofficeren kunne undertiden skulke fra sit job. Da han fik en reprimande fra sin chef, skrev han til svar: "... at det var ingen Aarstid at holde Øvelser på; thi var der nogen Tid af Aaret, at han, der var Kjøbmand, havde noget at bestille, da var det Ugen før Mikkelsdag. Skulle jeg som Kjøbmand forlade min Bod, hvor min Nærværelse saa meget udfordres? Nej, derom er jeg af en modsat Mening af Capitajnen og møder heller ikke i Morgen til Excerering, hvor gjerne jeg saa vilde opfylde min Pligt". Det udløste en bøde på 2 rigsdaler, men ingen degradering eller hårdere straf. For det var en af byens rigeste købmænd!

Et andet problem var udstyret. Dels havde de menige medlemmer ikke ens uniformer, men mødte op i frakker af forskellig snit og farve. Dels havde de ikke ordentlige våben. De var udstyret med alt for store patrontasker og skydevå-

Borgervæbningens sorte fane med ørnen fra byvåbenet. Indviet år 1800. Det var i høj grad Aarestrups fortjeneste, at korpset fik en ny fane. Ældre foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ben i alle afskygninger, som de øvede sig i at tage ladegreb på. De havde aldrig egentlige skydeøvelser – det var uden tvivl for farligt! Mest bestod eksercitsen i at marchere rundt i Palægården i takt til trommeslagerens musikudøvelse. Men det mangelfulde udstyr skulle der rådes bod på. Aarestrup ansøgte derfor regeringen om 100 brugelige geværer til sit kompagni. Det fik han afslag på.

Den nye fane

Så fik han en ny idé: I anledning af det tilstundende århundredskifte skulle der anskaffes en ny fane i stedet for den gamle lasede fra 1738. Så måtte han rundt med indsamlingsbøssen. Det lykkedes at indsamle de fornødne 70 rigsdaler til formålet. Fanen med ørnen fra byvåbnet blev fremstillet, og man nåede frem til den store dag, hvor den skulle indvies på torvet foran rådhuset, torsdag den 26. juni 1800. Stadsmusikanten var tilsagt med sine trompetere og paukeslageren. Byens trommeslager var mødt op i sin røde mundering med messingtrommen. Borgerkompagniet var naturligvis også mødt op i stiveste puds og opstilledes på torvet, hvor stadskaptajnen kommanderede: *"Gevær ved Fod"*.

Derpå ilede han med sine officerer op på rådhuset, hvor byens honoratiores var samlet. Her lå den nye fane parat til at blive sømmet på standarten. Sømmene bankedes i efter deltagernes rang, først borgmester Friis og sidst underofficererne ved kompagniet. Så steg kaptajnen igen ned ad trappen fulgt af fændrikken med fanen. Efter en lille tale, hvori stadskaptajn Aarestrup hyldede konge og fædreland, afmar-

cherede kompagniet med fanen forrest hen til kaptajnens gård i Skomagergade, hvor fanen skulle opbevares.

Siden skyndte alle sig tilbage til rådhuset, hvor der var stillet forfriskninger frem. I den fornemmeste sal, hvor de fine var forsamlet, udbragte man en skål for Hans Majestæt, Kronprinsen og hele Kongehuset til lyden af trompeter og pauker. Siden skåledes for lokale rangspersoner. Det blev en mægtig fest. Det fremgik siden af regningen, at der var gået adskillige glas i gulvet i begejstringens rus.

Kampen for bedre våben

Desværre skulle det allerede året efter vise sig, at det ville have været en fordel for byen, hvis den havde haft et dueligt borgerkorps. Da kom Danmark ulykkeligvis i krig med England. Allerede i februar 1801 skrev Aarestrup, i anledning af at det trak op til krig, et brev til stiftamtmanden i hans egenkab af stiftsbefalingsmand. Heri spurgte han *“...om ikke borgerskabet i Roskilde skal øves i alle de Dele, som udfordres til at forsvare Konge og Fædreland. Naar han fik Befaling derom, skulde han som Øverstkommanderende for Borger-Militairet udvise den yderste Nidkjærhed”*. Samtidig gik en forespørgsel modsat vej fra samme stiftsbefalingsmand via magistraten til stadskaptajnen om at indberette tilstanden i borgervæbningen. Specielt var stiftets øverstbefalende interesseret i at høre om deres bevæbning.

Den 18. februar sendte Aarestrup sit svar, hvori han opregnede kompagniets mandskab. Det bestod af 1 kaptajn, 3 løjtnanter, 1 adjudant, 1 fændrik, 1 tambur (trommeslager) og 100 borgere. Hertil kom 20 unge borgere, der kunne opfattes som rekrutter. De var hidtil blevet ekserceret et par gange om året. Han tillod sig også at erindre om, at han havde ansøgt om bedre våben, men ikke fået dem. Han tilføjede, at de geværer man havde i korpset ikke duede til skydning! Derfor anmodede han på ny om at få bedre våben.

Han sluttede sit brev med følgende patriotiske svada: *“Roskilde Borgerkompagni har altid udvist den allerstørste Underdanighed og Ærefrygt for Kongen og det kgl. Hus ved forefaldne Lejligheder. Besjælet af Nidkjærhed og Hengivenhed for Konge og Fædreland, er det villigt til at forsvare alt til det yderste, og, naar Nøden kræver det, Udvise Mod og Trofasthed, hvortil jeg, som for Tiden er dets Anfører, skal af yderste Kræfter medvirke, forventende Regjeringens Allernaadigste Understøttelse til Compagniets Orden og varige Medhold”*. Brevet var underskrevet af Aarestrup, ligeledes den 18. februar 1801.

Den gamle bagergårds bagside i konditor Julius Nielsens tid (står yderst t.v.). Foto: Kristian Hude 1905.

I denne ansøgning giver kaptajnen i virkeligheden en beskrivelse af sine egne holdninger karakteriseret ved den store kærlighed til konge og fædreland. Men heller ikke denne gang kom der nye våben.

Farvel til den gamle borgervæbning

Sagen var den, at regeringen havde indset det umulige i at sende købstædernes håbløst gammeldags borgerkompagnier imod professionelle soldater. Derfor udsendte Det kgl. danske Kancelli allerede den 28. februar 1801: "*Organisation for det borgerlige Militair i Kjøbstæderne i Danmark*", en nyordning, der inddelte borgerkompagnierne i to afdelinger.

Første afdeling omfattede som før byens borgere. De skulle nu "*vedligeholde god Orden og Skik i deres Kjøbstad*". Det vil sige, at de skulle udgøre en slags politikorps i deres respektive byer. Anden afdeling omfattede derimod byens mandli-

ge ungdom, der ikke havde erhvervet borgerskab. De kom til at udgøre en slags hjemmeværn, der under anførsel af borgerofficererne skulle *“afværge fjendtlig Vold og Magt mod Kjøbstaden”*.

Tiden var også ved at være løbet ud for Aarestrup. Derfor tog han sin afsked fra hvervet som stadskaptajn den 15. juni 1807. Det må have været en stor lettelse for ham, da englænderne senere på året pludselig stod i Roskilde. Nu var det ikke længere hans opgave at forsvare byen mod en knusende overmagt.

Generationsskifte

Til trods for at Aarestrup fik arbejdet sig op igen og med tiden blev en velhavende mand, var han endnu ved sin død i 1815 lejer hos sin svigerfar i det lille hus i Skomagergade 38. Men samme år købte hans enke, Anne Kirstine, huset af sin stedmor, Bolette Kierstine, der også var blevet enke i mellemtiden. Sønnen Peter Brønnicke Aarestrup videreførte kramboden og havde sin gamle mor og husvært boende på aftægt resten af hendes dage.

Nu var tiden også inde til et generationsskifte i bagergården. Derfor solgte Bolette Kierstine også ejendommen Alga-
de 6 samme år til barnebarnet, Jørgen Nielsen Aarestrup, som herved blev indehaver af bageriet. Han døde i en alder af 46 år. Herefter videreførte hans enke, kendt i byen som *“Madam Bager Aarestrup”*, hus og forretning i 34 år, til sin død i 1870, hvor familien Nielsen rykkede ind i bagergården.

Kilder og litteratur:

Folketælling for Roskilde Kjøbstad 1787, 1801, 1834.

Roskilde Byfoged. Skøderegister 1738-1829.

Roskilde Raadstue. Brandtaxationsprotokol 1781, 1791, 1801-10 og 1811-27.

Fang, Fanny: Christian Jørgen Aarestrup. Jul i Roskilde 1937. Årg. 13, s. 18.

Fang, Fanny: Den gamle Bagergård. Roskilde-Føljetoner. 1931. Bd. 3, s. 53-63.

Fang, Fanny: Skomagergade – før i tiden. Jul i Roskilde 1931. Årg. 7, s. 10.
Hundrup, F. E.: Stamtavler over fire Roeskilde Familier Borch, Bruun, Brønnicke og Kornerup. Roskilde 1851.

Kornerup, Jacob: Roskilde i gamle Dage tildels efter utrykte Kilder. Otto B. Wroblevski's Forlag. København 1892 (citerer om borgervæbningen fra s. 86 og 89-91).

Roskilde og Omegns Fugleskydnings-selskabs hjemmeside:

<https://www.roskildefugleskydning.dk/>

Den foretagsomme kaptajn

Niels Christian Sveistrup (1786-1874)

Baggrund og militær karriere

Niels Christian Sveistrup blev født den 18. februar 1786 i Store Heddinge, som søn af en stearinlysfabrikant, men voksede op i København. Faderen døde i 1791, og moderen giftede sig igen, men døde selv tidligt, så drengen blev forældreløs i en alder af kun 5 år. Moderens nye mand giftede sig igen, men døde også tidligt, hvorpå hans 2. kone atter giftede sig. Drengen kom således til at vokse op i et hjem, hvor han hverken var i familie med husfaderen eller husmoderen, men til gengæld sammen med to kuld halvsøskende.

Han blev student i 1804 og begyndte så vidt vides at læse videre. I hovedstaden blev han medlem af Studenterkorpset, også kaldt Kronprinsens Livkorps. Han deltog i forsvaret af byen under englændernes belejring i 1807. Året efter blev han sekondløjtnant i Norske Livregiment, og 1812 blev han premierløjtnant. Det blev en meget kort militær karriere, for allerede den 26. september 1815 tog han sin afsked fra hæren. Pensionen var på 90 rigsdaler, men den afstod han fra. Den 3. juni samme år fik han sit afskedspatent med ret til at kalde sig kaptajn, og det gjorde han så resten af livet.

Sveistrup bliver gæstgiver

Forklaringen på denne hastige afsked fra forsvaret var, at Sveistrup havde gjort et godt parti. Ifølge familietraditionen havde han været indkvarteret på Hotel Prindsen i Roskilde i 1808, hvor værtinden var madam Anne Marie Rosted (1743-1825), kendt for sin gode mad. Hun havde sin kusines datter, Agathe Johanne Hansen (1787-1860), i huset. De to unge fik nu et godt øje til hinanden. Da madam Rosted var en ældre dame uden en arvtager til hotellet, blev man enige om, at det unge par skulle overtage ledelsen efter deres bryllup.

De blev gift den 20. november 1817. Samtidig købte Sveistrup "Gæstgievergaarden Prindsen" med jordtilliggende og en del inventar af madam Rosted, ligesom parret straks overtog ledelsen af hotellet. Fru Sveistrup stod for køkkenet, der også omfattede egen produktion af brød, øl og brændevin. Kaptajnen tog sig af de mere udadvendte aktiviteter – bl.a. at hygge om gæsterne.

Hotellet var forsynet med et større antal gæsteværelser,

Portræt af kaptajn Sveistrup. Da kaptajnen omsider fik dannebrogssordenen trods modstand fra Frederik 7., fordi han var kommet til at fornærme grevinde Danner, fik han ordenen malet på sit portrætmaleri. Maleri af Jacob Kornerup 1853. Roskilde Museum.

Hotel Prindsen kort før nedrivningen i 1875. Rækken af lindetræer blev hvert år beskåret fra en høj stige med en skarpsleben ryttersabel. På hjørnet af Rosenhavestræde havde familien Svestrup sin private lejlighed. Foto ca. 1870 Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

alle udstyret med gammeldags himmelseng og servante, og flere små hestestalde, hvor man kunne servicere gæsternes almindelige befordringsmiddel, heste. Dertil kom restaurationslokaler, hvor borgerskabet kunne holde store private fester. Festmenuen var altid den samme: forløren skildpadder, kalvesteg og lagkage, en noget tung menu. Huset var også foreningslivets faste tilholdssted med diverse klublokaler og "den lille Sal", som blev brugt til mindre møder. Endelig var der "den store Sal". Her blev der holdt danseskole, baller, politiske møder, teaterforestillinger m.v.

Scenen i den store sal

Svestrup gik op i et begreb, der i samtiden gik under betegnelsen "forlystelsesbegivenheder", det vil sige kulturelle oplevelser i form af oplæsninger (eksempelvis af kongelige skuespillere), oplysende foredrag og udstillinger af diverse art med offentlig adgang. Årets kulturelle højdepunkter på Hotel Prindsen var de omrejsende skuespillerselskabers optræden. Der var tre konkurrerende selskaber, som optrådte på skift. Som optakt til begivenheden rejstes en primitiv scene i den store sal. Ifølge tømrermester Lorentz Webers (1858-194¹) erindringer blev scenen opstillet på træbukke i den ene ende af salen med et bemalet stykke lærred som forside ud imod publikum. Belysningen bestod hovedsagelig af stearinlys, så det har været en brandfarlig oplevelse at overvære disse forestillinger. Hvert selskab optrådte som regel 8 eller 14 dage ad gangen.

Også forfatteren Carl Muusmann (1863-1936) har beskrevet disse forestillinger i sine barndomserindringer. Hans hjem måtte næsten hvert år levere tre uundværlige rekvisitter, nemlig et skærmbælte, en gyngestol og en slåbrok. Siden

Kaptajnen lod fremstille et reklametryk for sit gæstgiveri med tysk oversættelse, hvor man kunne se, hvad etablissementet havde at byde på. "Table d'hôte" betyder fællesspisning ved et stort spisebord til fast klokkeslæt, her ved togenes ankomsttid. U. å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

overværede hele familien forestillingen: “Det var festlige Aftener, naar vi fra vort Hjem i Adelgade, lige over for Hersegade, begav os de faa Skridt hen til Hotellets store Port, gik op over de lave gasbelyste Trapper og tilsidst fortsatte vor Vej ad en stejl Hønsesti-ge til nogle smaa lavloftede Loger, og herfra fulgte vi alle ... med Spænding alle Forberedelserne, indtil Lyset i Gaskronen blev skru-et ned, og Tæppet blev rullet op i nogle tykke Sejlgarnssnore”.1)

Teaterstykkernes bevægende og undertiden bloddryp-pende scener gjorde et voldsomt indtryk på den lille Carl. Beskrivelsen viser, hvor gammeldags og primitivt gæstgi-vergården var indrettet. Dog var der til sidst indført gaslam-per. Det har næppe heller været den store scenekunst, der udfoldede sig i disse rammer, men i provinsen var der et tak-nemmeligt publikum til tidens folkekomedier, hvoraf de fle-ste siden er gået i glemmebogen.

Kongeligt besøg

Selv kongen, Frederik 6. (1768-1839), gæstede af og til Hotel Prindsen. Professor Jacob Kornerup (1825-1913) har givet en livfuld skildring af ceremoniellet. Kongens vogn blev mødt uden for Røde Port af byfogeden i åben vogn og andre re-præsentanter for byen. Byfogeden kørte nu forrest med kongens vogn bagefter. Den var forspændt fire heste. På bukken sad den røde kusk og jægeren. På hver side red en husar-of-ficer og to adjudanter fra Roskilde Borgervæbning, byens brand- og vagtværn. Kongen havde fart på, så de gode bor-gere måtte ride til og nåede ret anstrengt frem til Hotel Prind-sen.

Her sprang byfogeden af sin vogn og stillede sig med den trekantede hat i hånden foran hotellets dør, hvor kaptajnen allerede stod – naturligvis i gallauniform. Kongen, en lille tynd skikkelse i høj-rød uniform og blå kasket, steg nu rask ud og hilste militærisk på modtagelseskomitéen. Efter en hurtig frokost steg majestæten igen til vogns. Kaptajnen ud-bragte et leve. Så gik turen hen til torvet, hvor borgerkorpset paraderede. Medlemmerne præsenterede gevær, det bedste de havde lært, trommeslagerne lod trommestikkerne danse på trommen, og Roskildes gamle fane med den sorte ørn blev sænket for monarken. Kongen mønstrede garden med en nådig hilsen og kørte videre på sin færd ud gennem en af byens porte.

Landbrug og havebrug

Sveistrup måtte påtage sig andre opgaver i forbindelse med

Familien Sveistrups dagligstue i lejligheden på hjørnet af Algade og Rosenhavestræde. Tegning ved L. C. Thue-recht 1858. Kopi i Ros-kilde lokalhistoriske Arkiv.

Kaptajn Niels Christi-an Sveistrup i borger-væbningens gallauni-form – lettere karikeret. Tegning ved Jacob Kor-nerup, muligvis 1845. Roskilde Museum.

Den gamle Tuttesti blev reableret i 1831, dels for offentlige og dels for privat indsamlede midler. Navnet hentyder til den substitut, der betjente Sankt Jørgensbjerg Kirke som løbedegn på reformati-onstiden, ofte en elev fra latinskolens ældste klasse. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

driften af Prindsen end selve gæstgiveriet. Der hørte et såkaldt "landeri" til hotellet, en større landbrugsbedrift med jorder i bymarken. Denne bedrift kastede hotelværtens sig med iver over. De små hestestalde blev erstattet af en større staldlænge. I 1819 købte han en ekstra jordlod i Nyvang, der lå øst for byen over imod Hedehusene. Kaptajnen blev betragtet som lidt af en foregangsmand i samtiden. Han indførte blandt andet et nyt sædskifte på sin jord, idet han vekslede mellem havre, brak med tilførsel af gødning, rug, kartofler, byg og græs med kløver to år i træk. Han kunne også finde på at dyrke roer på sin brakmark.² Som mange

andre landmænd i guldalderen eksperimenterede han desuden med sommerstaldfodring.

Men det var især inden for havebruget, at Sveistrup blev betragtet som en pioner allerede i sin samtid.³ Han samarbejdede også med andre haveinteresserede i byen. Sammen med stiftsskriver C. Hansen og malermester Ehlers dannede han en privat komité i 1822 i den hensigt at anlægge og beplante offentlige spadserestier, gerne med storslåede vuer over omegnen. Det var den engelske havestil, der herved introduceredes.

Omkring 1828 erhvervede Sveistrup den have, der blev kaldt for Trægården, fra domorganist Jens Struck (se s. 62). Ved hjælp af sin dygtige gartner, Rasmus Jensen, fik Sveistrup omdannet Trægården til en dejlig lysthave. Haven var ikke bare til pryde med store parktræer som eg og ask, men også til nytte med mange frugtræer, bl.a. valnød. Sveistrups lysthave blev siden fremhævet som noget særligt i graver Quistgaards indberetning om havebrug i Roskilde fra 1898.⁴

Denne glæde ved havebrug var med til at igangsætte en veritabel havebølge, der skyllede ind over Roskilde i disse år. Mange private gjorde som Sveistrup og indrettede selv engelsk inspirerede haver. I 1833 dannedes "Selskabet til Byens Forskønnelse" i den hensigt at udbrede denne bevægelse til hele byen. Midlerne til anlæg af offentlige spadserestier og lystanlæg kom dels fra bystyret dels fra private. Havekunst var kommet på mode i guldalderen. Endnu i dag kan vi glæde os over parkanlæg som Klostermarken og spadserestier, som Tuttesti, Birke Allé og Bellevuesti.

Velgørenhed

Sveistrup-parret fik tre børn, men kun datteren Hanne Lemmine Marie (1828-1900) blev voksen. Hun blev gift med modehandler Janus Christian Poulsen (1826-1859) og fik selv tre børn: datteren Agathe Nielsine Poulsen, der aldrig blev gift, og sønnerne Alfred Sveistrup Poulsen, domprovst i Roskilde, siden biskop i Viborg, og Janus Christian Poulsen, bogholder i Roskilde. Hanne blev tidligt enke, et år før modernens død i 1860, og havde derfor mulighed for at tage sig ekstra af sin far på hans gamle dage.

Barnebarnet Janus har beskrevet sin bedstefars have og hans interesse for valgørenhed, to ting, der kunne kombineres. Han skriver: "Trægaarden var Bedstefars private Lysthave, og det blev betragtet som en meget stor Begunstigelse at blive inviteret derned. Den blev undertiden aabnet for Basarer – dengang

Sveistrups lysthus i Trægården, hvor familien kunne nyde sommersøndage. Oppe på loftet stod et stort kar med vand. Herfra førte en ledning ned til et springvand i haven. Der var også en legeplads med vippe og ballancestand til børnebørnene. Gengivet efter porcelænskop. Se Roskilde Føljetoner, bd. 2 s. 48.

Kaptajn Sveistrup inspicerer byens brandkorps og borgervæbning: Fra venstre ses adjutant, premierløjtnant i brandkorpset, møller Jacob P. Brønninge, kaptajn Sveistrup selv, løjtnant i samme korps, hattemager Pætges, der gør flot honnør, og til sidst tamburinen, politibetjent Lind, med tromme. Akvarel ved Jacob Kørnerup 1845. Roskilde Museum.

Sveistrups fugleskydningskive fra 1834 har motiv fra Roskilde Havn. Teksten lyder: "Roeskilde Fiords første Beseilings Aar. Gid Handel og Søefart flo- rere". Det hentyder til, at havnen netop var blevet opmudret til gavn for skibsfarten. Læg mærke til søbadeanstalten oprettet samme år. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydnings- selskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

sagde man Markeder – i Velgørenhedsøjemed, f. Eks. til Fordel for det Understøttelsesselskab for trængende Familier af Borgerklassen, som Kaptajn Sveistrup i 1834 var Medstifter af og sad i Direktionen for sammen med Farver Svane, Overlærer Hage og Købmand P. Lassen, eller til Fordel for Asylet og andre Institutioner".⁵ Børneasylet var oprettet i 1835. Her kunne udearbejdende mødre få passet deres småbørn.

Stadskaptajn og brandchef

Til trods for at Sveistrup havde fuldt op at gøre som hotelvært, følte han sig stadig som officer. Heldigvis var der også brug for hans militære egenskaber i Roskilde. Han blev hurtigt øverstbefalende for Roskilde Borgervæbning. Dette vagtværn trængte atter til at blive strammet op som i stadskaptajn Aarestrups tid (s. 72). Det var lige en opgave for kaptajnen. De fleste medlemmer var gamle spidsborgere uden større militær erfaring. Sveistrup fik dem nu til at købe nye uniformer. Det var straks sværere at indøve en passende eksercits. Brandkorpset var civilklædt i mørke farver, kun dets officerer var i uniform.

En gang om året holdt korpsets knap 200 mand øvelse på torvet. De opstilledes først til parade i dobbelte rækker med hovedsprøjte nr. 1 på højre fløj. Når man med besvær havde fået brandfolkene på plads – ikke få havde for at modvirke tørhed i halsen indtaget adskillige snapse – så meldte adjutant, premierløjtnant og møller P. Brønniche, dette til kaptajnen, som nu kunne skridte fronten af under fuld honnør. Derpå gav han ordre til selve brandøvelsen. Nu fór alle rundt mellem hinanden. Stiger blev stillet op og husene overrislet med vand. Af og til fik byens forsamlede ungdom også et strint til stor morskab. Desværre løb det meste af vandet ud på torvet gennem revner i slangerne, så nytteværdien har ikke været særlig stor. Når dette sceneri havde stået på en stund, lød borgervæbningens trommesignaler, hvilket betød: "Hold inde", og øvelsen var forbi.

Politisk karriere

Sveistrup deltog også aktivt i byens styre som eligeret borger. Bystyret blev stadig ledet af en kongevalgt magistrat, der talte en borgmester og to rådmænd. Hertil kom et borge-rudvalg bestående af de eligerede borgere, meget udemokratisk valgt af byens højere borgerskab. Man kunne kun vælge mellem tre kandidater udpeget af magistraten, når et medlem var på valg, typisk ved dødsfald.

I 1829 havde byen fået sin første avis: Avis for Roeskilde Bye og Omegn. Efter redaktørskiftet i 1832 skiftede avisen året efter navn til Roeskilde Avis og Avertissementstidende og blev mere kritisk over for kommunestyret. Der var kritik af skattesystemet, der begunstigede de rige, og i 1836 kritiseredes Borgerskolen, idet flere af børnene forlod skolen uden at kunne læse ordentligt. Sveistrup svarede på bystyrets vegne i avisen og gendrev kritikken med et par sure bemærkninger om, at alle "*råbte på Offentlighed*". Kommunestyret havde ikke tidligere været besværet med offentlig kritik.

Efter den nye kommunallov af 1837 blev de eligerede borgere afløst af borgerpræsentationen, der var en anelse mere demokratisk valgt end de eligerede borgere. Ud af Roeskilde 3000 indbyggere fik 195 stemmeret og 103 var valgbare. Ved valget i 1838 fik Sveistrup sæde i den nye borgerrepræsentation på syv medlemmer.

Sveistrups otium og hotellets endeligt

Den 1. december 1867 blev Sveistrup udnævnt til æresborger

Niels Christian Sveistrup fotograferet som ældre i afslappet påklædning. Ukendt fotograf. Ca. 1870. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Hotel Prindsen, den statelige bygning opført 1875-76, som vi kender den i dag. Hotellet blev tegnet af en af datidens førende arkitekter, Ove Petersen, der også tegnede Det kongelige Teater og Hotel d'Angleterre. Bygningen er fredet. Foto ved Jeppe Tønsberg 2018.

i byen i anledning af sit 50 års jubilæum som borger i Roskilde. Ved samme lejlighed blev han også æresmedlem af Borger- og Håndværkerforeningen, der fejrede ham ved en stor fest i foreningen. Efterhånden trak han sig tilbage fra sine mange hverv og bortforpagtede hoteldriften. Nu ville han nyde sit otium. Til hverdag sad han i sin lejlighed på hjørnet af Rosenhavestræde og Algade (nr. 13) og kiggede ud på de forbipasserende på hovedgaden i sit gadespejl.

I frugtsæsonen kunne han finde på at give skolebørn, der gik fra skole, pærer fra Trægården. Overfor i nr. 12 sad den gamle agent Anders Borch (1802-1881). Han hørte ikke til den muntre type som sin bror, agent Søren Borch (1798-1862), henne på torvet. Borch var ligeledes pensionist og kiggede ud på gaden ifølge Carl Muusmanns erindringer og ærgrede sig over, at skolebørnene holdt til på nordsiden af gaden, hvor de fik pærer af kaptajnen. Omsider døde den gamle Sveistrup den 19. marts 1874 efter 57 år på Hotel Prindsen.

For at leve op til tidens krav, havde Sveistrup givet det gamle hotel en overhaling efter sin tiltræden. Han forsøgte også at følge med tiden ved bl.a. at indføre gasbelysning, da det blev muligt (Roskilde fik gasværk i 1863). Men siden blev der ikke gjort meget for at holde gæstgivergården ajour med udviklingen i det omgivende samfund. Hotellet var ved den gamle gæstgivers død så nedslidt, at der ikke kom et eneste bud, da det blev sat på auktion. I stedet blev hotellet erhvervet af en kreds af byens borgere i den hensigt at nedrive de gamle bygninger. Det skete i 1875. En epoke var herved endegyldigt slut.

I stedet byggedes det fine hotel, som endnu pryder Algade.⁶ Trægården blev solgt fra i 1878 og blev siden et kendt forlystelsessted med samme navn. I dag dækker navnet over en moderne karrébebyggelse på dette sted.

Noter:

1. Muusmann 1925, s. 5.
2. Roskilde bys historie, s. 236.
3. Indberetning til havebrugskonsulent Stephan Nyeland fra graver Th. Quistgaard, Gråbrødre Kirkegård, om havebrugets stilling i Roskilde, dateret 8. marts 1898. Landbohøjskolens Bibliotek.
4. Som note 3.
5. Christensen 1926, s. 47.
6. Om det nye Hotel Prindsen: se evt. Tønnesen 2014, s. 91-100 og s. 179-188.

Kilder og litteratur:

- Roeskilde Avis og Avertissementstidende 1833-1874.
- Roskilde Byfoged. Skøderegister 1738-1829.
- Roskilde Raadstue. Brandtaxationsprotokol 1791, 1801-10 og 1811-27, 1828-47.
- Christensen, Chr.: Sveistrups Eg. Af Trægaardens Saga. Roskilde-Føljetoner. 1929. Bd. 2, s. 37-53.
- Christensen, Chr.: Prinsen i Roskilde: Den gamle Gæstgivergaards Historie fra 1695 til vore Dage. Flensborgs Forlag. 1926, s. 52-66.
- Fang, Lotte: Hotel Prindsen i Roskilde 1876-1976. Eget Forlag. 1976.
- Kornerup, Jacob: Roskilde Minder. Udgivet af Arthur Fang. Flensborgs Forlag. 1907.
- Muusmann, Carl: Barndoms-Erindringer. Jul i Roskilde. 1.årg. 1925, s. 5-8.
- Quistgard, Th.: Indberetning om havebrugets tilstand i Roskilde. Dateret 8. marts 1898. Landbohøjskolens Bibliotek.
- Roskilde Bys historie 1536-1850. Bd. 2. Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde Museums Forlag. 1998.
- Skræddermester J. N. Lundstrøms Optegnelser. Nedskrevet fra 1830. Jul i Roskilde. 3. årg. 1927, s. 20-21.
- Tønnesen, Eva: Stærke kvinder i Roskilde fra enevælde til matadortid. Historisk Samfund for Roskilde Amt. Årbog 2014.
- Weber, Lorentz: Smaa Billeder fra Roskilde omkring 1870. Jul i Roskilde. 1. årg. 1925, s. 9-10.
- Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskabs hjemmeside:
<https://www.roskildefugleskydning.dk/>

Den lystige agent

Søren Borch (1798-1862)

En uheldig arvesag

Søren Borch fødtes i 1798 i den store, nu nedrevne, købmandsgård, Algade 12. Hans far var købmand Jacob Borch (1757-1821), der havde arvet gården efter sin far, Anders Borch (1721-1793). Sørens mor hed Else Cathrine, født Bruun. Hun var datter af sin mands kusine, et eksempel på, at købmandsslægterne var godt indgiftede i hinanden.

Man skulle tro, at Søren som den ældste skulle arve købmandsgården, men sådan kom det ikke til at gå. Ved faderens død i 1821 tilfaldt familieejendommen den kun 19-årige lillebror, Anders Borch (1802-1881). Anders giftede sig siden med Ane Kirstine, datter af agent Jacob Brønning (1761-1821), der residerede i købmandsgården Algade 9. De fik ingen børn, og levede et stille liv. Efter Anders Borch gik Algade 12 ud af familiens eje. Det blev hans førstemand, købmand Schade, der førte købmandsgården videre.

Det gode parti

Broderen Søren var en munter og livsglad mand, der ikke lod sig slå ud. I den store Kornerup'ske købmandsgård, Raadhus-torvet 2, sad den unge enke, Inger Caroline, født Brønning (1800-1879). Hun havde været gift med købmand Ebbe Kornerup (d. 1824), der pludselig var død i en ung alder. Selv var hun på dette tidspunkt 27 år og havde en lille dreng på 2 år, den senere så kendte Jacob Kornerup (1825-1913), arkitekturtegner, arkæolog, lokalhistoriker med videre og titulær professor. Denne enke var lige et passende parti for den 29-årige Søren, der var uddannet inden for handelsvæsenet i sin fars købmandsgård. Herved havde han også noget at byde ind med.

Inger Caroline og Søren blev enige om at gifte sig, og Søren Borch blev således ejer af den Kornerup'ske stamejendom på hjørnet af torvet og Gullandsstræde. Ejendommen ligger der endnu omend stærkt ombygget. Den store virksomhed omfattede landbrug (120 tønder land), brændevinsbrænderi, ølbrygning, engroshandel med tømmer og korn, almindelig detailhandel med kolonial, vin med videre. Søren var en dygtig købmand, der forstod at øge gårdens velstand. Han var også med på de sidste nye handelsmetoder, så som

Portræt af agent Søren Borch i hans velmagtsdage. Agenten var så glad for maleriet, at han fik fremstillet en radering, der blev uddelt til familie, venner og kunder. Malet af stedsønnen Jacob Kornerup 1853. Roskilde Museum.

Portræt af agentens hustru, Inger Caroline Borch, tidligere gift Kornerup, født Brønning, et eksempel på de tætte bånd mellem købmandsslægterne i Roskilde. Malet af sønnen Jacob Kornerup 1853. Roskilde Museum.

Foto af Borchs købmandsgård på Raadhustorvet 2 før ombygningen 1891, der føjede en ekstra etage til. Ukendt fotograf. Ca. 1880. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

brug af reklamer. Derfor opnåede han den fine titel som kongelig agent, en ærestitel, der var forbeholdt købmænd og fabrikanter.

Sammen fik parret fire børn: tre døtre, hvoraf kun Sophie Caroline blev voksen, og sønnen Anders Jacob (1834-1904), der siden førte købmandsgården videre. Samtidig havde Jacob Kornerup en kærlig stedfar i Søren Borch, der med glæde betalte for den begavede stedsøns uddannelse. Til gengæld bidrog Kornerup til et sympatisk eftermæle for købmand Borch.

Fattigrønnerne i Bredgade

Set med nutidens øjne var ikke alle Søren Borchs aktiviteter og måder at tjene penge på lige sympatiske. Købmandsgårdens grund var på to tønder land og strakte sig helt ned til Bredgade. Længst væk fra købmandsgårdens private beboelse – på det sidste stykke af grunden langs Gullandsstræde og ud imod Bredgade – lå en længe med små etværelses lejligheder. Længen i Bredgade blev kaldt for De Borch'ske Huse. Det var primitive rønner, hvor fattigfolk – ofte med en masse børn – lejede sig ind, da huslejen var billig.

De Borch'ske Huse, Bredgade 4. Købmandsgården strakte sig helt fra torvet til Bredgade, hvor disse fattigrønner lå i passende afstand fra købmandsfamiliens bolig. Det var på ingen måde noget kønt syn, de her ved blev forskånet for. Nedrevet 1907. Foto: Kristian Hude. Omkring 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Lejlighederne bestod af et vindfang med åben skorsten delt med nablejligheden, hvor husmødrene kunne lave mad over åben ild på en såkaldt ildbænk. Herfra førte to døre ind til to stuer – hver beboet af en af de to familier, der delte køkken. Eventuelt kunne større børn sove oppe på loftet lige under taget i kulde om vinteren og varme om sommeren, indtil de var store nok til at sende ud at tjene. Bag husene var der et fælles das. Trods lave huslejer har de sammenlagt bidraget til, at købmanden og hans familie kunne leve et liv i luksus – på bekostning af andres fattigdom.

Fugleskydning

Søren Borch var et rigtigt selskabsmenneske. Derfor var han medlem af Roskildes fugleskydningsselskab. Årets fugleskydning fandt sted om sommeren på "Børsen" nede ved havnen. Sidste års fuglekonge blev hentet om morgenen i vogn og kørt ned til skydepladsen, hvor brødrene modtog ham med musik og kanonskud. De tunge, gamle geværer blev fundet frem, og nu skiftedes deltagerne til at skyde til måls efter en jernbeslået fugl.

Kl. 11 var der en solid frokost med våde varer på "Børsen". Det satte stemningen i vejret, men gavnede næppe træfsikkerheden. Om eftermiddagen var der musik i Børsens have, og nu spadserede byens unge piger og fruer ned til havnen for at se på løjerne og beundre sølvgevinsterne. Når brystpladen endelig var skudt ned, lød der 9 kanonskud. Så vidste alle, at byen havde fået en ny fuglekonge. Siden spad-

Fattig kone i De Borch'ske Huse i gang med sytøjet. Hun er rykket frem til døren for at få bedre lys til sit arbejde. Foto: Kristian Hude. Omkring 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Fuglekongen, Søren Borch, kåres af agent Svane. Skydeskive malet af Wilhelm Marstrand 1841.

Personerne på maleriet: Fra venstre delvis dækket af geværet apoteker Arends, ritmester Brechwold med frygisk hue, agent Søren Borch, der kåres som fuglekonge, justitsråd og stiftsskriver Chr. Hansen, kaptajn og gæstgiver Sveistrup, agent og farver Thomas Hagedorn Svane, bag hans skulder agent Anders Borch, foran denne fuldmægtig Heering, siddende i forgrunden fuldmægtig på Sct.

Hans Hospital Korsgaard, bag denne (stående) malermester Ehlers, siddende bag ved bordet købmand Jacob Brønnicke og bag denne justitsråd, borgmester Foss. Sønnen Anders Borch solgte skiven til et museum i 1898. Foto: Den Hirschsprungske Samling.

serede brødrene med musikken i spidsen op på Børsens sal, hvor et overdådigt middagstraktement ventede, igen med gode vine til.

I 1841 blev købmand Søren Borch fuglekonge. Med værdigheden fulgte kravet om at donere selskabet en malet skydeskive. Dette år opholdt den unge kunstmaler Vilhelm Marstrand sig ofte i Roskilde, da han i en periode var forlovet med en af borgmester Lauritz Foss's døtre. Familien Foss boede Raadhustorvet 4, altså som naboer til købmand Borch i nr. 2. Derfor kom Marstrand ofte hos den gæstfri nabo. Som tak for udvist gæstfrihed kunne han passende gøre gengæld ved at male den nye fuglekonges skive.

Motivet blev det højtidelige øjeblik, da kgl. agent farver Svane overrakte ligeledes kgl. agent, købmand Søren Borch det grønne bånd som symbol på den nye værdighed. Skiven viser desuden en serie fremragende portrætter af byens honoratiores.

Købmanden blev for øvrigt også fuglekonge i 1847. Denne gang blev skiven malet af Borchs stedsøn, Jacob Korne-rup. Som motiv valgte denne kunstner at male fugleskydningsbrødrene i optog på vej til "Børsen" med den gamle og

den nye fuglekonge i spidsen. Familien valgte at hjemtage skiverne, da selskabet blev reorganiseret i 1861 (se s. 99).

Købmandens fødselsdag

Søren Borchs fødselsdag den 22. maj var en anden af sommerens store festdage i Roskilde. Hele byen flagede i dagens anledning, og alle, der var noget ved borgermusikken, var på tærne den dag. Ved 11-12-tiden kom de første gæster for at lykønske købmanden. Han kvitterede med et mægtigt frokostbord. Når det var sat til livs, blev der budt på ekstra fine cigarer og rhinskvin i haven. Købmanden havde også entre-ret med et musikensemble.

Ca. kl. 14 var man endelig færdig, men nu blev gæsterne indbudt af den gæstfrie købmand til at deltage i næste traktement, der tog sin begyndelse kl. 16. De fleste gæster havde jo egen (heste)vogn, så man drog ud til Boserup Skov, hvor et par af husets fikse tjenestepiger iført hedebo dragter ventede med smørrebrød og snaps. Ofte tog man også musikerne med.

Efter dette traktement drog gæsterne tilbage til privaten, hvor middagen ventede mellem kl. 19 og 20. Der var dækket

Skydebrødrene på vej til Børsen med fuglekongen, Søren Borch, i midten. Skydeskive malet af Jacob Kornrup 1847, da stedfaderen for anden gang blev fuglekonge. Skiven var i 155 år i privat eje hos Borchs efterkommere, men blev tilbagekøbt af fugleskydnings-selskabet i 2016. Foto: Bennie Hansen for Fugleskydnings-selskabet for Roskilde og Omegn. Roskilde Museum.

Det gamle barokrådhus fik bygget en ekstra etage på i 1839, medens Søren Borch var borgerrepræsentant. Postkort med tegning af det forhøjede hus. U. å. Roskilde lokallistoriske Arkiv.

ind gennem to stuer (bordene flugtede fra stue til stue, idet døren var taget af). Blandt de talrige retter var der altid slikasparges, om de så skulle indforskrives fra udlandet (med jernbane). Gode traditioner skulle holdes i hævd! 60 til middag var ikke ualmindeligt. Sange og taler krydrede middagen. Bagefter var der puncheboller og atter fine cigarer. Om morgenen gik man over i Klostermarken for at se solen stå op, inden man fortsatte over til en anden købmand, der nu havde fødselsdag. Den festlige dag findes beskrevet af boghandler Wroblevski i dennes erindringer.

Borch som politiker

Søren Borch gik også ind i lokalpolitik. I 1838 blev han indvalgt i borgerrepræsentationen. Købmanden fik sæde i fattigkommissionen og indkvarteringskommissionen. En af de større sager, bystyret tog fat på, var en tiltrængt udvidelse af det gamle rådhus bygget 1735. Større krav til byens administration krævede mere plads. Bygningen husede desuden arrest og politistation samt to herredsfogedkontorer. Det besluttedes at bygge en ekstra etage på det gamle rådhus. Det var den billigste løsning. Til formålet optoges et lån på 5.000 rigsdaler. Ombygningen indviedes den 28. oktober 1839. Desværre blev det dyrere end beregnet, et problem vi stadig kender. Den nye kommunallov af 1837 betød en opstramning af byens økonomi med ugentlige kasseeftersyn og revision af regnskaberne. Skatteligningen blev også mere retfærdig. En anden stor omvæltning i byens liv var oprettelsen af jernbanen i 1847, der gav byen øget samkvem med omverdenen.

Den gamle købmandsgård som den ser ud i dag – ombygget i årenes løb til det ukendelige, som det fremgår, når man sammenligner med gamle billeder. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Søren Borchs vellevned og tidlige død

Af et brev skrevet af sønnen Anders Borch til halvbroderen Jacob Kornerup, da han var på rejse i udlandet to år før faderens alt for tidlige død, kan vi udlede, at den omfattende selskabelighed i huset ikke altid bekom fruene lige godt. Det gav også anledning til bekymringer for købmandens helbred med al den umådeholdne indtagelse af mad, tobaksrygning og i det hele taget en stillesiddende livsstil.

Endvidere gav det anledning til bekymring for økonomien, når der blev holdt så mange store fester i huset, som tilfældet var, eller som Anders skrev: "... et Rykind, som i et Gjestgiversted". Mor og søn fik hurtigt ret i deres bekymringer: Søren Borch døde i 1862 af et slagtilfælde i en alder af 64 år. Det lystige selskabsmenneske havde uden tvivl levet for godt.

Sønnen Anders trådte nu til som chef for købmandsimperiet. Han havde ikke behov for at gifte sig til penge og position som faderen. Derfor kunne han gifte sig med sit livs

kærlighed, den smukke Martha Petrine (1845-1922), der var datter af en skovfoged i Boserup. Det nye købmandspar fik en søn, der døde som spæd, og siden tre piger. Anders lignede ikke sin muntre far, så der blev mere stille i det store hus. Endvidere var tiden ved at løbe fra de store købmandshuse med deres vidtforgreneede produktions- og handelsvirksomhed, med kornhandel som væsentligste indtægtskilde.

Kilder og litteratur:

Købmand Borchs familiearkiv. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Byens Hus. Udgivet i anledning af rådhusets 100 års jubilæum 1984. Forlaget Siglev Roskilde. 1984.

Fang, Arthur: Roskilde Fugleskydningsselskab. Jul i Roskilde. 5. årg. 1929, s. 26-29.

Fang, Arthur: Foreningen til Opførelse af Arbejderboliger i Roskilde. 1899 – 17. Marts – 1949. Roskilde. 1949, s. 6-7.

Kornerup, Jacob: Fra det gamle Roskilde. Udgivet af Arthur Fang. Flensborgs Forlag. 1925, s. 7-26.

Jacob Kornerup – maler, arkæolog og konservator. Roskilde Museums Forlag. 2013.

Wroblevski, Otto: Fem Aar i Roskilde. Eget Forlag 1917, s. 31-33 (citat om Søren Borch s. 16).

Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskabs hjemmeside:
<https://www.roskildefugleskydning.dk/>

De entreprenante pættemagere

Johan Jacob Pætges (1808-1871) og Joseph Frederik Pætges (1809-1876)

Familien Pætges

I Roskilde levede der to brødre i 1800-tallet, der hed Pætges. De var brødre til guldalderens feterede skuespillerinde, Johanne Luise Heiberg, ligeledes født Pætges. Disse to brødre satte deres præg på livet i Roskilde, ikke mindst foreningslivet. De var ud af en børneflokk på 8, måske 9, og kom fra meget fattige kår i København.

Deres far, Christian Heinrich Joseph Pætges (1777-1834), var en fortrukken værtshusholder, der stort set kunne formøble alt, hvad moderen, Henriette Hartvig Pætges (ca. 1776-1861), kunne skrabe sammen til familiens underhold ved pensionatsvirksomhed og gadekøkken på Bakken om sommeren. De var indvandret fra Tyskland og lærte aldrig at tale dansk.

Den ene Roskilde-bror, Johan Jacob, blev født 1808, den anden, Joseph Frederik, i 1809, medens Johanne Luise blev født 1812 som næstsidste barn. Moderen ønskede at give sine børn de bedste muligheder i livet. Derfor fik de to drenge begge en håndværksuddannelse: Johan Jacob blev hattemager, og Joseph Frederik blev skomager. Begge blev udlært i København, men bosatte sig siden i Roskilde. Her døbte folkeviddet dem Pættemager Hatges og Pættemager Skotges.

Pættemager Hatges alias hattemager Pætges

Hattemageren blev svend i 1828. Af hans vandrebog udstedt i 1832 i Helsingør fremgår, at han en tid opholdt sig i Norge. Den 9. december 1840 erhvervede han borgerskab i Roskilde og kunne nu nedsætte sig som hattemagermester i byen. Han fandt hurtigt en lokal pige, Karen Marie Bodholdt, datter af sadelmager Jens Bodholdt med bopæl og værksted i Ringstedgade. Hun var født 1797 og således en halv snes år ældre end sin mand.

Det fremgår af kirkebogen, at de blev gift i Roskilde Domkirke den 6. maj 1841. De bosatte sig siden i Skomagergade 13. De fik to døtre: Henriette Johanne Magdalene (1842-1890) og Sophie Amalie (1845-1914). Med til husholdningen hørte ifølge folketællingerne fra 1850 og 1855 også Malene Pætges,

Henriette Hartvig Pætges, teltholder på Bakken og mor til brødrene Pætges og fru Heiberg. Gengivet efter stik i Høeg Brask, Richard: Familien Pætges: nogle Antegnelser til "Et Liv gjenoplevet i Erindringen" af Johanne Luise Heiberg. Personallistorisk Tidsskrift. 1939. S. 169-186.

Hattemagerens lavsskilt. Den gamle By i Århus.

Hattemager Johan Jacob Pætges's beskedne byejendom, Skomagergade 13, en generation efter hans død. Nu husede ejendommen Christine Erbes lille børnetøjsforretning. Desværre mangler overetagen på fotografiet. Amatørfotografi. Ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Politibetjent på Frederik 6.'s tid. Hattemageren erhvervede borgerskab i 1840, et år efter kongens død, så hans politiuniform har uden tvivl været den samme som på illustrationen. Tegning: Jacob Kornrup. U. å. Roskilde Museum.

anført som husfaderens søster, født 1816. Hun er ikke omtalt i fru Heibergs erindringer. Men disse erindringer er præget af mange fortællelser og unøjagtigheder. Desuden udlejede familien en lejlighed i huset.

Andre gøremål

Johan Jacob havde ikke nok i sit hattemageri og lejeindtægten fra sit hus – måske fordi indtjeningen ikke kunne stå mål med hans eget og familiens ambitionsniveau. Derfor havde han et par bijobs. Han var således torvemester. Den gammeldags handel direkte mellem bonde og storkøbmand inde i købstaden var i 1860'erne blevet afløst af en kornbørs på Nytorv (en del af det nuværende Stændertorvet). Der handlede onsdag og lørdag, og på disse dage var det ikke ualmindeligt med tilførsler af 250 til 300 vognlæs korn, så det krævede sin mand at være torvemester. Desuden var han politibetjent i byen og medlem af borgervæbningen (se billedtekst s. 82).

Johan Pætges døde af lungebetændelse den 3. april 1871. Herved mistede fru og en ugift datter deres forsørger. For at skaffe tilstrækkelige indtægter til at opretholde livet måtte mor og datter flytte op på 2. sal i nogle loftsværelser i huset, så de fik lejeindtægt fra lejlighederne både i stuen og på 1. sal. Fru Pætges døde året efter. Begge ægtefæller blev begravet i Roskilde ifølge kirkebogen.

Pættemager Skotges alias skomager Pætges

Broderen, Joseph Frederik Pætges, aflagde mesterprøve som skomager den 29. juli 1831 i København, hvor han var blevet udlært som svend et par år før. Så han gik ikke på valsen som sin bror, men havde mere travlt med at etablere sig. Han blev allerede gift den 19. august, 3 uger efter mesterprøven, med Caroline Augustine Kier i Roskilde Domkirke. Hun var født i 1791 og således 18 år ældre end sin ægtemand. Hun var datter af en handskemager Kier i Roskilde og havde før været gift med en skrædder ved navn Ivanow, men var blevet skilt. Joseph Frederik erhvervede borgerskab i Roskilde den 1. august 1832.

Vi finder ham allerede etableret ved folketællingen i 1834 med egen husstand og værksted i et af byens utallige ildebrandshuse bygget efter de store bybrande i 1731 og 1735. Det lå som nabo til Roskilde adelige Jomfrukloster på adressen Algade 39. Til husstanden hørte Carolines søn af første ægteskab, der var læredreng, desuden endnu en læredreng

Torvehandel på Raadhustorvet med en vrimmel af handlende og kunder. Også i Johan Jacob Pætges tid var der noget at holde styr på for en torvemester. Senere foto: Kristian Hude. Ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

og to skomagersvende. I 1833 fødte Caroline en datter: Marthe Henriette Augustine, men hun levede kun 13 dage. I 1837 fik de Ida Johanne Christiane.

Kommandør Alexander Wilde, der boede en årrække i en lejlighed på Palæet, har beskrevet forretningen i sine erindringer. Hvor andre håndværkere nøjedes med et laugsskilt (skomagerne havde en støvle), var Pætges anderledes kundebevidst: *“I hans lille Ejendom stod i alle Vinduer Mesterværker lige fra drabelige Junkerstøvler til den mindste Barnesko”*. I 1840 blev skomager Pætges oldermand for Roskilde Skomagerlav, en stilling han beholdt lige til 1868.

Algade 36, lige efter muren foran Roskilde adelige Jomfrukloster. Her havde skomager Joseph Frederik Pætges sin velassorterede butik med værksted bagved. Selv om skomageren for det meste syede sko efter bestilling og mål, skulle han alligevel have lidt færdigvarer til udstilling i butiksvinduet som en form for reklame for at lokke kunder indenfor i butikken. Senere foto: Kristian Hude. Ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Portræt af skomagermester og bedemand Joseph Frederik Pætges. Visitkortfoto. Ca. 1870. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Ved folketællingen i 1845 var datteren 8 år, og familien holdt pige til hjælp med det huslige. Stedsønnen var i mellemtiden blevet svend, så der var tre svende på værkstedet, men stadig to læredrenge. I 1850 døde Caroline af vattersot.

Allerede ½ år efter giftede Joseph Frederik sig igen. Denne gang med Nielsine Helene Thieme, født 1813. Hun var datter af en stiftsdyrlæge og dermed fra et højere socialt lag i samfundet. Nielsine fødte en søn i 1852, Georg Anton Christian. Han blev siden smed og emigrerede til Amerika. I 1856 fik de Mads Andreas Eduard, men han levede kun godt ½ års tid. Man skal huske på, at der endnu i slutningen af 1800-tallet var en høj børnedødelighed.

Foreningsliv og bedemandsvirksomhed

De mange folk på hjemmefronten gjorde det muligt for mester at bruge det meste af sin energi på andre gøremål, der i højere grad havde hans interesse. Særlig én bibeskæftigelse øgede også hans indtjening betragteligt. Via medlemskab af Roskilde Ligbærerlaug blev han efterhånden bedemand.

Tømremester Lorentz Webers har i en erindringsartikel beskrevet en typisk begravelse ledet af Pætges: "Naar en af Byens større Mænd skulle begraves, gik det ret højtideligt til. Fra Domkirken, hvor Sørgehøjtideligheden fandt sted, bares Liget af Ligbærerne til Graabrødre Kirkegaard, Ligvogn kendtes ikke. I Spidsen for Ligtoget gik en underlig Fremtoning, Bedemanden Skomager PÆTGES, Broder til Politibetjenten, iført en Sørgekappe, noget, der lignede en Havelock, men med forskellige Fryndser og Kvaster paa, derefter kom Ligbærerne med Kisten og derefter Følget, 2 og 2, alle med høje Hatte, ganske vist af mange forskellige Aargange, og da der kun gik 2 Mænd ved Siden af hinanden, kunde Følget faa en anselig Længde. Da Ligbærerne paa den lange Vej fra Kirken til Kirkegaarden ofte maatte skifte, foraarsagede det hyppige Standsninger i Toget, og Turen fra Kirken til Kirkegaarden tog derfor lang Tid og var alt andet end behageligt for Følget, særlig naar de i Forvejen var forfrosne af at sidde i den kolde Kirke (Varmeværk fandtes ikke dengang) og høre en lang Tale med Opremssning af alle den salig hensovedes Dyder". Bedemandshvervet skæppede godt i kassen, så han bedre kunne leve op til sin nye kones sociale status.

Joseph Frederik var desuden det fødte foreningsmenneske, som det fremgår af Otto Wroblevskis erindringer fra perioden 1853 til 1858, hvor han drev en boghandel på Nytorv. Han kaldte J. Fr. Pætges for: "Byens og Borgerskabets ejendommelige Faktotum i Glæde og Sorg, Tambourmajor ved Borgerkorp-

Bedemand iført sørgekappe byder vin til begravelsesgæster. Tegning: Jacob Kornerup. Ca. 1890. Roskilde Museum.

set, Bedemand (populært kaldet Fordanser ved Ligvognen), Festarrangør ved Klubballer, Forsanger ved mange Fester, og af Profession Skomager”.

Han var naturligvis også medlem af Roskilde og Omegns Fugleskydningselskab. Det fik en særlig betydning for dette hæderkronede selskab, idet han blev dets redningsmand. På generalforsamlingen i 1861 afslørede medlemsflugt, mangel på forsamlingslokale og ikke mindst en gæld til Roskilde Sparekasse. Nu trådte J. F. Pætges til og tilbød at betale gælden mod at overtage alle selskabets ejendele, heriblandt alle skydeskiverne. Dog kunne folk, der ønskede deres skiver tilbage, få dem udleveret. Ved denne lejlighed forsvandt nogle af selskabets bedste skydeskiver, blandt andet agent Søren Borchs skiver. I løbet af sommeren 1861 rekonstrueredes selskabet med Pætges som formand. Han

Fugleskydningselskabets medlemmer samlet foran Boserup Pavillon, hvor fugleskydningerne fandt sted fra 1862 til 1900, efter at skomagermester Pætges havde reddet selskabet fra konkurs året før. Foto: Ukendt fotograf. 1863. Affotograferet af Kristian Hude. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

blev for øvrigt aldrig selv fuglekonge.

Bedemandens sidste år

I 1865 havde bedemanden den sorg at måtte begrave sin egen kone. Nielsine døde af en hjertesygdom. Han egnede sig ikke til at leve alene, så han giftede sig for tredje gang i 1866, denne gang med en noget yngre, selverhvervende kvinde, dameskrædderinde Christiane Hvorup, født 1822. Hun overlevede ham, idet han døde den 16. maj 1876. Som dødsårsag anførtes selvmord i kirkebogen. Måske har bedemandserhvervet haft en indflydelse på hans humør i de seneste år, men det var ikke det folk huskede ham for.

Familiefølelse

Der er ingen tvivl om, at de to brødre holdt sammen livet igennem. Som nævnt optog den ene bror også en lillesøster i sin husstand. Så det var en familie med sammenhold. Men med hensyn til den landskendte søster, Johanne Luise Heiberg, kunne brødrene ikke sole sig ved familieskabet. Ifølge Wroblevski kom de næppe sammen. For som boghandleren skriver i sine erindringer, så ville han uden tvivl have hørt det ude i byen, hvis hun havde besøgt sine brødre.

Kilder og litteratur:

Folketællinger for Roskilde *Købstad* 1834, 1840. 1850

Ligbærerlaugets arkiv. Rigsarkivet.

Roskilde Domsogn. Hovedministerialbog 1814-1917 (de relevante år).

Heiberg, Johanne Luise: Et Liv gjenoplevet i Erindringen. Gyldendal 1891. Bd. 1-4.

Høeg Brask, Richard: Familien Pætges: nogle Antegnelser til "Et Liv gjenoplevet i Erindringen", af Johanne Luise Heiberg. Personalhistorisk Tidsskrift. 1939, s. 169-186.

Wilde, Alexander: Lyse og mørke Livserindringer 1856-1863. Gyldendal. København. 1895, s. 6.

Wroblevski, Otto: Fem Aar i Roeskilde. Eget Forlag. 1917, s. 56.

Weber, Lorentz: Smaa Billeder fra Roskilde omkring 1870. Jul i Roskilde. 1. årg. 1925, s. 9-10. (Citat s. 10).

Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskabs hjemmeside: Fugleskydningens oprindelse. <https://www.roskildefugleskydning.dk/> (Pætges's redningsaktion og brødrenes øgenavne).

Den kongetro kommandør

Kommandør Alexander Wilde (1815-1896)

Wildes ungdom

Otto Alexander Klemme Wilde blev født i 1815 på herregården Hindemae vest for Nyborg. Da han var 10 år gammel blev han sendt til København for at blive kadet i søværnet. Han rejste sammen med en madamme, der havde et ærinde i København. De sejlede over Store Bælt i en smakke og fortsatte fra Korsør med diligenzen tværs over Sjælland. De nåede Roskilde kl. 7 om aftenen.

Wilde har siden beskrevet sit første møde med byen i sine erindringer: *"I Roeskilde tage vi ind i "Prinsen", der dengang og til for en halv snes Aar siden tildels var skjult ud mod Gaden af tæt klippede Lindetræer, i en Bue mellem Stammerne og efter en Snor foroven, med en indbydende grøn Havebænk paa hver Side af Porten. Det hele saa hyggeligt ud; man fik en fornemmelse af, at der var rart i den allerede dengang gamle Rønne, og at de forekommende Svejstrups paa alle Maader bødede paa Lokalteternes Tarvelighed. Hvor gerne jeg end var bleven en Nat i Roeskilde, rullede vi dog Klokkeren otte ud af Byens "Røde-Port".*

22 år gammel blev Alexander Wilde udnævnt til sekondløjtnant. Som søofficer var han med i Treårskrigen 1848-50. Efter våbenstilstanden blev han næstkommanderende på "Najaden", en gammel skonnert, der tjente som vagtskib ved Helsingør.

I denne by mødte han Ida Thiele (1830-1862), datter af kunsthistoriker og professor ved Akademiet, Just Mathias Thiele (1795-1874). Hun boede hos sin morfar, Danmarks ri-

Alexander Wilde i søofficersuniform. Gengivet efter Jul i Roskilde 1930, s. 12.

Hotel Prindsen, som hotellet så ud i kaptajn Sveiistrups tid med sladrebenkene på hver side af porten. Ukendt fotograf. U. å. Affotografere af Kristian Hude.

Ida Thiele blev gift med Alexander Wilde i 1850. Parret fik 6 børn, hvoraf de to første døde som spæde. Ida selv døde i 1862 af tuberkulose. Maleri: Muligvis selvportræt. 1861. Gengivet efter Bramsnaes lokalhistoriske Forenings hjemmeside (http://www.bramsnaeslokalhistorie.dk/Holten-lille-ida-2006/h_c_andersen_3.htm).

geste mand, gehejmeråd Nicolai Abraham von Holten (1775-1850), direktør for Øresundstolden. Parret blev gift i 1850, og brylluppet blev fejret i den store sal på Charlottenborg, som hendes far havde lånt. I de følgende år var den unge officer ofte på tjenesterejser, bl.a. til Dansk Vestindien.

Under krigen i 1864 førte han panserkorvetten "Absalon". Han kom her i en mindre kamp med tyske strandbatterier ved Flensborg Fjord. Det havde været så stor en oplevelse, at han lod en kunstner male begivenheden. Men livet som sø-officer var ikke nok til at udfylde den foretagsomme Wildes tilværelse.

Dampskibsruuten på Roskilde Fjord

Alexander Wilde har i sine erindringer 40 år senere beskrevet et besøg i Hornsherred i 1856, der fik en særlig betydning for hans fremtidige virke. Baggrunden var den, at Idas mormor, den gamle fru Hanne von Holten (1778-1869), kaldet Grandmama, som enke boede dels på Krabbesholm, dels på Lindegården – såvel gods som gård beliggende i Hornsherred nær Skibby. Ida og hendes mand besøgte lejlighedsvis fruens bedstemor.

Wilde skriver om dette besøg: *"I dejligt Vejr og allerbedste Humør rullede vi med Toget fra København Klokken 12 Middag sammen med min Svigerfader, Thiele, for at besøge Grandmama paa Krabbesholm og ankom, uden just at beundre den hurtige Jernbanekørsel, haloto til Roskilde.*

Med Hilsen fra Grandmama hjalp Peter Tjener os ned fra Kuppeten; paa den i solide Fjedre hængende engelske Rejsevogns høje Buk knejsede Jens Jørgen, som salutede med et vældigt Firpiskknald, og bag ham holdt Hans Skuldeløv stiv og strunk med Bagagevognen.

Vel bænkedede og med Tøjet læsset satte vores Karosse Kursen hen mod Hestetorvet. Med Tungen lige i Munden passerede vi Rende- stenen og svingede til venstre om ad Ahlgade for statelig at køre gennem hele Byen, der fra Vinduerne kiggede efter Firspandet, Dagens Sensation.

Til højre havde vi Roskilde adelige Frøkenkloster, hvis Damer ikke som nu skjulte sig bag en høj Mur. Vi saa dem pusle i Haven, medens Frøken Tillisch stod ude paa Gaden, kyssede paa Fingeren og raabte: "Goddag, kære barn! – det var min Hustru – hils hendes Naade Grandmama. Jeg kommer paa Mandag!"

Længere henne til venstre viste selv Agenten (Anders Borch) sig i døren med Kasketten i Haanden – han havde en Del af Leverancen til Lindegaarden. Lige overfor laa Hotel "Prinsen". Et Par

Rejsende sad paa den ene af Bænkene, paa den anden Værten, Kap-tajn Svejstrup, som hilste venligt med et par Tag til den guldgallo-nerede Hue. Han havde været Officer, var Chef for Brandvæsenet og som Roskildes første Kavaller i stor Gunst hos Damerne.

Ved Torøet fik vi til højre oven over Husene Sigte paa Domkir-kens høje, fint tilspidsede Taarne, der lige som borede sig op i Him-melen til Vorherre.

Paa Torøet med Palæet og Domkirken til højre kom vi forbi St. Laurentius Kirketaarn og ind i Skomagergade.

Er denne i Nutiden propfuld af elegante Butikker bag store Spejlglasruder og af Konfektioner, i hvilke Bøndernes Koner køber færdigsyede Kjoler – hjemmegjort Hvergarn er jo en Saga – saa Gaden, da vi passerede den, helt øde ud. Den gamle Kongestad, der i sin Tid havde 14 Kirker og en Mængde Biskopper, nøjedes nu med

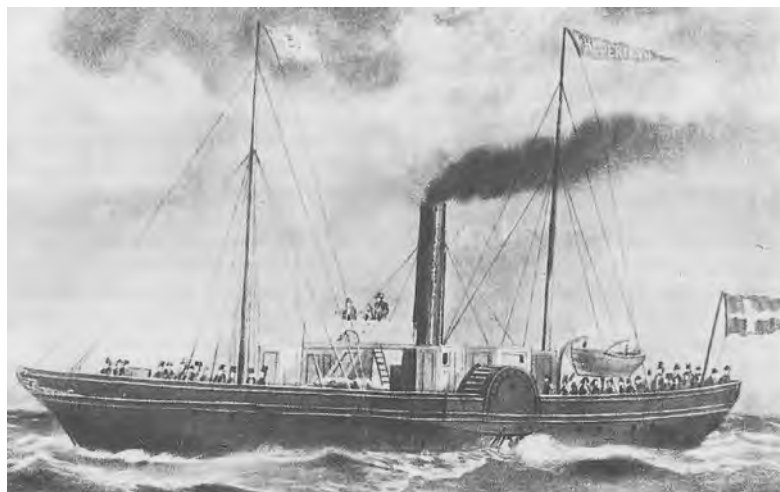

Idas grandmama, fru Johanne von Holten (1778-1869), opdrog Ida og hendes lillesøster, idet deres mor døde fra dem, da de var henholdsvis 4 år og 2 år. Som voksen besøgte Ida og hendes mand ofte bedstemoderen i Hornsherred. Visitkortfoto 1849. Privat eje.

Algade, hvor von Holten's hestevogne svingede ud fra Hestetorøet, når gæsterne var blevet hentet ved stationen og anbragt i den komfortable rejsevogn. Foto: A. W. Rørbye omkring 1860. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Dampskibet "Frederik den Syvende" bygget i London 1857 for "Aktieselskabet til dampfartens fremme på Roskilde Fjord", hvor Wilde var direktør. Tegning af ukendt kunstner. Gengivet efter ROMU 1984-85, s. 142. Privat eje.

de store Købmandsgaardes Kramboder, fra hvis Vinduer en Strigle, en Kardus Tobak og et Stykke "Postelin" med Hank udgjorde hele Lokkemaden paa samme Tid, som en kompakt Duft af Rosiner, Brændevin og Klipfisk indbød til at komme nærmere. I Skomagergade fik vi kun Øje paa en Nøgle: Smeden, en Høvl: Snedkeren, og et Par Bukser: Skræderen".

På disse ture til familien i Hornsherred fik Wilde et særligt kendskab til det indre af Roskilde Fjord. Den første del af turen var let nok for alle, efter at der var kommet togforbindelse fra København til Roskilde i 1847, men den videre rejse syd om fjorden var besværlig for almindelige rejsende. Det var dette problem han fik øje på under besøget i 1856: Det måtte kunne gøres lettere ved at sende de rejsende over fjorden pr. skib.

Derfor oprettede søofficeren i året 1857 et aktieselskab med det formål at drive en dampskibsroute på Roskilde Fjord. Sådanne skibsrunder havde Wilde set i Skærgården i Sverige. Selskabet købte en hjuldamp i London, der fik navnet "Frederik den Syvende" efter den regerende konge, som Wilde kendte personligt.

Det var et ganske dristigt projekt, der krævede en stor startkapital. De mange penge skulle bl.a. bruges til at bygge en anløbsbro i Frederiksværk og én i Gershøj. Mange rejsende kom efterhånden med toget til Roskilde. Derfor ville det være en fordel for rejsende, der skulle til eller fra Hornsherred med Alexander Wildes dampskibsforbindelse, hvis der var en trafikal forbindelse mellem Roskilde Station og Roskilde Havn. Som den praktiske mand, Wilde var, lod han sit selskab oprette en såkaldt omnibusforbindelse mellem banegården og havnen.

Det var imidlertid ikke kun finansieringen af skibsindkøb og anlægsarbejder, der gav Wilde problemer. Godstrafikken blev hæmmet af, at landingsstederne forlangte høje vareafgifter. Men det værste var, at bønderne, der skulle udgøre skibsrutens største kundeunderlag, var bange for at sejle med hjuldampere, der spyede ild og røg som en anden drage.

En kongelig passager

Her kom heldet Alexander Wilde til gode. Kong Frederik 7. kaldte ham en dag op på Christiansborg og spurgte, om skibsrederen kunne sejle majestæten fra Roskilde til Jægerspris den førstkommende torsdag. Kongen bestilte også frokost ombord. Som aftalt kom kongen med toget til Roskilde. Her var der officiel modtagelse på jernbanestationen og lange taler. Det samme gentog sig nede ved havnen, så tiden blev langt overskredet i forhold til tidsplanen.

Frederik 7. med sin gemalinde, grevinde Danner, som mange i samtidens bedre borgerskab, inklusiv Wilde selv, foragtede på grund af hendes ringe herkomst. Foto: Moritz Unna. Ca. 1867. Privat eje.

Alexander Wilde med "sildesalat" på brystet. Han holdt meget af sine ordener. Foto: Ca. 1860. Gengivet efter Bramsnæs lokalhistoriske Forenings hjemmeside (http://www.bramснаeslokalhistorie.dk/Holten-lille-ida-2006/h_c_andersen_3.htm).

Kongen søgte at berolige Wilde med, at majestæten selv ville tage kommandoen, hvis kaptajnen ikke kunne finde vej i mørket. Han skulle bare vide, at Wilde i sit stille sind håbede på, at det ville gå sådan, da hofkassen så ville betale rundeligt for den skade, der uvægerlig ville opstå, når hjuldamperen gik på grund med den ukyndige konge ved roret. Det kunne hjælpe på det betrængte selskabs økonomi. Men det var kongens spøg, og kaptajnen havde for øvrigt ikke behov for lodshjælp.

Traktementet behagede i høj grad majestæten. Alligevel trak kongens livlæge Wilde til side bagefter og bebrejdede ham, at han ikke havde udbragt et leve for kongen og grevinde Danner. Her måtte handles hurtigt. Wilde beordrede en ny opdækning med lagkage, frugt og madeira, gode sager, som han havde tiltænkt svigerfamilien på Lindegården.

Wilde holdt nu en lille tale for kongen, som han sluttede med ordene: "Og med et Leve for kong Frederik den Syvende slutter jeg med de bedste ønsker for Deres Majestæt og Deres Hus". Således undgik Wilde behændigt at udbringe et leve for grevinde Danner, der ikke var videre vellidt i de såkaldt "bedre kredse", som Wilde jo hørte til.

Kongen var imidlertid godt tilfreds og endte med at sætte ridderkorset på Wildes bryst. I det samme hundrede kongesalutten fra Frederikssund, og fra skibet kunne man se, at byens borgere havde arrangeret fakkeltog til kongens ære. Omsider nåede kongen i god behold til Jægerspris. Denne kongesejlds betød et lykkeligt vendepunkt for dampskibsruten. Når kongen turde sejle med det ildsprudende dampskib, turde andre også, selv de overtroiske bønder.

Fra København til Roskilde og tilbage igen

Wilde tog også andre initiativer: Den ugentlige postforbindelse mellem Hornsherred og Roskilde blev nu daglig. Endvidere oprettedes en dagvognsforbindelse mellem Gershøj, hvor "Frederik den Syvende" lagde til, og Lyngerup.

Hans rederi rådede også over den lille dampbarkasse ved navn "Adjudanten", der besejlede Selsø, og som om sommeren kunne chartres til ture med skovtursgæster. Wilde var således en af tidens helt store iværksættere. I 1868 blev han pensioneret fra flåden og hædredes siden med titlen "kommandør".

Da han stadig havde sit dampskibsselskab med hovedsæde i Roskilde, var det naturligt for ham at forlægge residenten fra København til Roskilde. Nu flyttede Wilde, der var

Palæet i Roskilde, hvor kommandør Alexander Wilde boede som enkemand sammen med sine børn. Her havde de en herskabslejlighed på første sal fra midten af 1860'erne til begyndelsen af 1880'erne. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

blevet enkemand i 1862, ind med sine 4 børn i en lejlighed indrettet i Stænderforsamlingens lokaler på 1. sal i Palæet. Her førte han herskabeligt hus i den store lejlighed, der var som skabt til selskabelighed.

Der var dog den klausul, at lejeren skulle stille lejligheden til disposition for kongehuset, når der var kongelige begravelser. Dem var der to af i Wildes tid, begge i 1881: enkedronning Caroline Amalie (Christian 8.'s dronning) og arveprinsesse Caroline (enke efter arveprins Ferdinand). Det tog kommandøren som en ekstra oplevelse og sørgede for at huse sine gæster under de bedst tænkelige former. Alene de mange malerier og kunstgenstande, som den kunstinteresserede Wilde havde fyldt sin lejlighed med, glædede de høje notabiliteter.

Kort efter disse begivenheder flyttede Alexander Wilde. Efterhånden var børnene fløjet fra reden, og kommandøren begyndte at savne hovedstaden. Derfor flyttede Alexander Wilde på sine gamle dage tilbage til det livlige København, hvor han opfattedes som tidens "enfant terrible". Wilde optrådte ofte i vittighedsbladet "Punch" og kaldtes spøgefuldt for "Danmarks Wilde". Han blev tillige mødt med stor popularitet i befolkningen, hvad han nød. Han døde efter længere tids sygeleje, den 11. januar 1896.

Kilder og litteratur:

Dampskibet Frederik VII. Fartplan 1860.

Muusmann, Carl: Kommandør Alexander Wilde. Jul i Roskilde. Årg. 6. 1930, s. 12-16.

Wilde, Alexander: Erindringer fra før jeg blev Løjtnant. Gyldendal. København. 1885. (Barndomscitat s. 38).

Wilde, Alexander: Lyse og mørke Livserindringer 1856-1863. Gyldendal. København. 1895. (Roskilde-citat s. 3-6, kongecitat s. 30).

Den tyvagtige amtsrådssekretær

Carl Theodor Ibsen (1820-1901)

Tugthuskandidat

Carl Theodor Ibsen blev født i en respektabel militær musikerfamilie i 1820 i København. Som enebarn fik han den bedste skolegang. Han var lidt af en vanskabning: lille af vækst med en pukkel på ryggen og en deform brystkasse. Til gengæld havde han et godt hoved. Efter konfirmationen kom han i lære som apoteker i Nykøbing Sjælland. Det varede kun tre måneder. Så rendte han af pladsen efter at have lænset kassen for 15 mark. Far betalte apotekeren, og Carl Theodor kom nu i lære på Domapoteket i Roskilde. Her stak han af efter ½ års læretid. Han har sandsynligvis også taget af kassen her, men det var gjort så behændigt, at apotekeren ikke kunne bevise noget.

Så kom han i urtekræmmerlære i København. En dag blev han sendt i byen for at betale en regning. Det var for stor en fristelse, så han beholdt pengene og begyndte at bruge af dem, men blev hurtigt fundet. Far pungede atter ud, og læ-

Ting- og Arresthuset i Roskilde opført i 1878 af murermester Carl Schledermann. Her sad embedsværket i forhuset og arretanterne ude bagved i passende afstand. Ibsen kom til at prøve begge dele. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Carl Theodor Ibsens arbejdsplads på torvet i Roskilde i godt 25 år, idet rådhuset også husede Roskilde Amt frem til 1878, hvor amtet flyttede over i sit nye domicil på Jernbanegade i Ting- og Arresthuset.

Domapoteket, Algade 8, som det så ud, da Ibsen var i apotekerlære. Det gamle hus blev delvis revet ned og erstattet af et nyt i 1868. Forhuset blev dog først nedrevet i 1895 og erstattet af arkitekt Mørck Hansens markante facade, som vi kender i dag. Foto: senest 1868 ved Nationalmuseet.

Stiftamtmand over Sjællands Stiftsamt og amtmand over Københavns Amt, baron Johan Christian Bille-Brahe til Selsø (1819-1899), Carl Theodor Ibsens alt for godtroende chef fra 1873 til 1889. Gengivet efter Antoniewitz, Wilhelm von og Ernst Verwohlt: Roskilde Amtsraad 1842-1967. Roskilde Amtsraad. 1967.

repladsen gik tabt. Men nu var han efterhånden for gammel til at få en ny læreplads.

I stedet slog han ind på en kriminel løbebane. Han fandt på at skrive falske udleveringssedler til urtekræmmere. De godtroende kræmmere udleverede de ønskede varer, som Ibsen derpå afhændede på det lyssky marked. Politiet kom efterhånden på sporet af ham og anholdt ham. Han tilstod alt og fik i 1840 en dom på 4 års tugthus. Den 2. juni 1840 smækkede porten til Møns Tugthus bag Carl Theodor. Man skulle hermed tro, at hans kriminelle løbebane fra nu af var kridtet af, men det kom til at gå helt anderledes.

Underslæb og social opstigning

Tugthusbestyreren lagde mærke til den dygtige unge mand

og tog ham med på kontoret, hvor han blev sat til at føre tugthuset regnskaber. Han forbedrede systemet og gjorde sig efterhånden uundværlig. Da de 4 år var til ende, blev han på kontoret som regnskabsfører, men nu med fuld løn. Omkring 1850 blev tugthuset imidlertid nedlagt, og Ibsen blev fyret, men samtidig udstyret med en flot anbefaling, hvor der intet stod om hans kriminelle fortid.

Ibsen fik derfor hurtigt en stilling på Roskilde Amtsstue. I Roskilde traf han Jacobine Wilhelmine Schmidt. Hun drev en pigeskole sammen med en ældre ugift søster. Parret blev gift i Roskilde Domkirke i 1856. Fra amtsstuen søgte Ibsen over til Roskilde Byskriverkontor, hvor han var ansat som fuldmægtig fra 1855 til 1877. Samtidig med, at han bestred dette embede, blev han konstitueret som amtsrådssekretær

Amtsrådssekretær Ibsen og hans kone boede herskabeligt i en stor lejlighed på første sal med udsigt over torvet (i den anden ejendom fra venstre). Foto: Kristian Hude. Ca. 1900.

Carl Theodor Ibsens foretrukne "legeplads" i København var Kongens Nytorv, hvor han spiste på Hotel d'Angleterre og lod sig underholde i Det kongelige Teater senere på aftenen. På disse ture var amtsrådssekretæren omringet af tjenende ånder, der gerne ville have andel i hans rundhåndede drikkepenge. Fotografi fra 1875. Postkort fra omkring år 1900.

ved Roskilde Amtsråd og fra 1868 fastansat i denne stilling. Fra stilling til stilling blev han udstyret med strålende anbefalinger. På grund af flid, ordenssans, stor kapacitet i korrespondance, bogføring og opstilling af regnskaber var der ingen, der tænkte på at undersøge hans omgang med de mange penge i de offentlige kasser. Da han havde adgang til flere kasser, kunne han dække over sine underslæb ved at overføre penge fra den ene kasse til den anden, når der skulle være kasseeftersyn, men efterhånden var beløbene så store, at det ikke kunne fortsætte.

I 1873 kom imidlertid den store chance, da baron J. C. Bille-Brahe til Svanholm blev stiftamtmand. Han havde som højtstående embedsmand været vant til at overlade det praktiske arbejde til underordnede. Så hvorfor ikke overlade hele ansvaret til den kompetente amtsrådssekretær? Sådan blev det, og Ibsen, der efterhånden havde fået en stor levestof, overtalte nu sin principal til at optage et større lån, så der kunne komme flere penge i amtets kasse. Bille-Brahe spurgte ikke om årsagen til dette behov, der udelukkende lå hos amtsrådssekretæren! Baronens spurgte heller ikke til de næste ca. 50 anmodninger om optagelse af nye lån trods beløbenes tiltagende størrelse.

De muntre år

Skattemandtallerne fra Roskilde Købstad viser, at han havde en ganske god, legal indtjening ud over alle bedragerierne. Hvad gik pengene så til? For det første indrettede amtsrådssekretæren og hans hustru deres lejlighed på Raadhustorvet (i dag Stændertorvet) yderst luksuriøst. For det andet morede det ham at spille hasard, hvor indsatserne blev større og større. For det tredje tog han ofte til København, hvor han indlogerede sig på Hotel d'Angleterre og førte sig frem som en "grand seigneur", der spiste, drak og røg i stor luksus og

siden kørte over Kongens Nytorv og gik i Det kongelige Teater. Fruen var ikke med på disse soldeture.

Han var også godgørende over for fattige slægtninge. Til gengæld vendte det gode borgerskab i Roskilde ryggen til ham. Han kunne jo ikke dokumentere en passende fin afstamning. Det ærgrede ham at skulle affinde sig med. Men hvad gjorde det, når årene gik i stor munterhed med et behageligt luksusliv. Ibsens held fik imidlertid en brat ende i 1889, da stiftamtmand Bille-Brahe skulle pensioneres. Der var stor afskedsmiddag, hvor også Ibsen holdt tale og fremhævede, at stiftamtmandens afgang ville betyde et uerstatteligt tab for ham.

Tilbage til tugthuset

Det kom til at passe, for nu tiltrådte C. P. M. Bache som stiftamtmand. Han var snarere mistroisk end godtroende over for sine underordnede. Det fik Ibsen hurtigt at føle, og da der var et kasseeftersyn i vente på amtsrådskontoret, stak han af. Han tog til Gøteborg, hvorfra han agtede sig til USA med en emigrantdamper. Han nåede frem en onsdag og indlogerede sig på byens førende hotel under eget navn, men skibet ville først afgå om lørdagen, så han hyggede sig i mellemtiden.

Men torsdag nat blev han anholdt af det svenske politi og siden ført tilbage til Danmark. Her tilstod han alt, og ved kasseeftersyn af diverse offentlige kasser, som han havde haft adgang til, kunne man konstatere, at han i alt havde svindlet sig til 245.000 kr., hvilket omregnet til vore dages penge ville svare til op imod 5 millioner kroner, brugt på tant og fjas.

Ibsens bo indbragte 7.000 kr. – en dråbe i gældshavet! Til gengæld fik amtet dækket sit tab fuldt ud, idet den pensionerede stiftamtmand, baron J. C. Bille-Brahe til Svanholm, vedkendte sig sit moralske ansvar og betalte de 193.000 kr., som Ibsen havde lænset amtskassen for igennem mange år.

Carl Theodor Ibsen fik tre års fængsel ved Roskilde Købstads Ekstraret for sine omfattende bedragerier. Hans

Horsens Tugthus, hvor Ibsen afsonede sin fængselsdom fra 1890 til 1893. Stik kopieret fra www.fynshistorie.dk.

Thomas Rousseau-Jensen, inspektør ved Roskilde Amts Syge-, Daare- og Arbejdsanstalt, som amtspsygehuset oprindeligt hed.

Han forfalskede sygehusets regnskaber og berigede sig selv i de 7 år, han var ansat fra 1883 til 1890. Han var Ibsens medsamensvorne tillige med politifuldmægtig Frederik Bertelsen. Når der skulle være kasseeftersyn, hvilket meldtes på forhånd, lånte de af hinandens kasser.

Rousseau-Jensen idømtes 15 måneders forbedringshus. Bertelsen fik en dom på 2 års forbedringshus og idømtes tillige en erstatning på 652 kr. Visitkortfoto ca. 1880. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

En sidste rest af Roskilde Fattiggård er bevaret i Bredgade. Her henlevede Ibsen sine sidste triste år fra 1893 til sin død i 1901. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

kone flyttede fra den dyre lejlighed hen i Asylgade på det fattige Sankt Jørgensbjerg. Efter udstået straf endte Ibsen på Roskilde Fattiggård i Bredgade, hvor han døde i 1901 som et usselt fattiglem.

Kilder og litteratur:

Roskilde Købstads skattemandtal. Nytorv. Årgang 1880-89.

Roskilde Avis 19/10, 21/10, 22/10, 23/10, 24/10, 25/10, 30/10 1889 og 14/2 1890.

Antoniewitz, Wilhelm von og Ernst Verwohlt: Roskilde Amtsraad 1842-1967. Roskilde Amtsraad. 1967, s. 225-233.

Den hårdtslående fattigforstander

Jens Husar (1831-1917)

En fattig familie på Bjerget

Sct. Jørgensbjerg var i 1800-tallet et landsogn, hvor der boede mange fattigfolk. Faktisk var sognet så berygtet for sine svirebrødre, slagsbrødre, tiggere og småkriminelle, at ingen bønder i miles omkreds ville ansætte en ung mand som karl, hvis han kom fra Sct. Jørgensbjerg. Men der var naturligvis også fattigfolk, der ernærede sig anstændigt ved hårdt arbejde.

En af dem var Jens Husar og hans store familie. Hans borgerlige navn var Jens Pedersen, men på Bjerget var de fleste bedre kendt under deres øgenavn, således også Jens. Hvor øgenavnet stammer fra, står hen i det uvisse, men han har vel sprunget soldat. Han var født i Tune, hvor hans far ernærede sig som tjenestekarl, så Jens kom fra et fattigt hjem, hvor man måtte tidligt ud at tjene. Som voksen slog han sig ned sammen med sin kone på Sct. Jørgensbjerg i 1861. Her ernærede han sig som murerarbejdsmand og fisker – muligvis også ved andet forefaldende arbejde, som det var almindeligt på Bjerget. Han var gift med den jævnaldrende Juliane Gebhard, der var fra København. På sjællandsk kom hun til at hedde Jane Jens Pæs'. De boede først i Smedegade nr. 13 i en etværelses lejlighed. Inden for disse trange rammer fødte Jane 10 børn. Ifølge folketællingerne havde de ikke så mange børn af deres egne, så en del må være gået til som små. Børnedødeligheden var ekstra høj i fattige sogne. Men med de plejebørn, som de i deres godhed tog til sig, blev de alligevel mange. De kom naturligvis ud at tjene lige så tidligt, de kunne, men en tid var der otte hjemmeboende børn.

Møbleringen var enkel: i det ene hjørne stod der en himselseng med rødt omhæng. Ovenpå lå nogle brædder. Ellers

Den drabelige kriger kan stå som et symbol på Jens Husar. Det krævede sin mand at holde styr på de for-drukne lemmer i fattig-gården på Sct. Jørgensbjerg. Udsnit af forside af skillingsvisen om Dragon Mutter fra Sct. Jørgensbjerg. Strandbergs Forlag 1867.

Smedegade, hvor familien Pedersen boede i 1860'erne med en voksende børneflokk i en etværelses lejlighed. Motivet findes ikke mere, da de gamle gårde brændte i 1923. Postkort, begyndelsen af 1900-tallet. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kirkegade med hjørnet af det lille hus, der afløste fattiggården, efter af den var blevet revet ned i 1898. Ingen havde tænkt på at fotografere gården forinden.
Foto u. å. Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

var der kun et lille spisebord og fire træstole. Om aftenen, når familien skulle gå til ro, stillede far de fire stole ud på gulvet, tog plankerne ned fra himmelsengen og lagde dem oven på stolesæderne med en stor madras ovenpå. Så kunne der ligge fire børn i den ene side og fire overfor, så de kunne flette tæer.

Jens bliver fattigforstander

Sct. Jørgensbjerg havde som andre sogne en fattiggård, hvor man anbragte arbejdssky, subsistensløse og gamle, der ikke mere var i stand til at forsørge sig selv. Den lå ved siden af Vrågården, hvor Kirkegade 12 ligger i dag. Den bestod af fire længer, hvoraf den ene lå ud imod gaden. I den søndre ende af denne længe var der en slags "embedsbolig" til stedets opsynsmand. I dag ville man vel kalde ham for fattigforstander, men så fine titler brugte man ikke på Bjerget.

Trods stedets ry for at rumme en samling alkoholiserede slagsbrødre af værste slags flyttede Jens og familien ind i "embedsboligen". Herved fik de bedre plads: hele to stuer, endda med bræddegulv (stampet ler var ellers almindeligt) og køkken. Men i stedet for at udnytte pladsen til familien selv fik de ifølge folketællingen fra 1880 en logerende. Så havde de stadig kun en enkelt stue, men til gengæld var halvdelen af børnene flyttet hjemmefra. Opsynsmanden fik husly, men ingen løn. Derfor kunne familien godt bruge den ekstra indtægt fra lejeren.

Stillingen som opsynsmand for denne samling af samfundets "vraggods" krævede en bestemt egenskab, nemlig råstyrke. Her tænkes især på hans håndtering af beboerne i den såkaldte "Donnerstue". Den lå mellem porten til Vraagaard og Jens Husars lejlighed ud imod Kirkegade. Arthur Fang har beskrevet afdelingen i sin bog om Sct. Jørgensbjerg: "Naar Stuen var fuldt belagt, rummede den fire "Verdens-

Vrågården, Kirkegade 16, nabo til fattiggården. Her boede gamle Ebdahl og hans kone sammen med andre fattigfolk, men af den pæne, afholdende slags. Postkort efter foto af Kristian Hude. 1918. Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

børn", frie Fugle uden noget Tilhæng. Det eneste Møbement var en Himmelseng og en Slagbænk fyldt med Halm. Varme var der som sagt ikke noget af. Kammesjykkerne sov to og to i hvert Leje med Klæderne paa og engang imellem nogle Laser over sig. Men syge blev de aldrig, ingenting bed paa de Karle. – Det var alt, hvad "Gaarden" ydede dem. Føden maatte de selv fægte sig til, og den bestod mest af Brændevin".

Den værste i dette slæng var den berygtede Donner, som stuen havde fået navn efter. Donner var ligeledes et øgenavn. Han havde faret på de store have som ung og drømt om at vende hjem og gifte sig med den lille Lise Sypige i Kattedekrogen (den øverste del af Brøndgade), men hun blev træt af at vente og giftede sig med en anden. I stedet kastede Donner sig på flasken og endte som et menneskeligt vrage på fattiggården i sit hjemsoqn. Når han var fuld blev han ondskabsfuld og direkte farlig for sine omgivelser. Så måtte Jens Husar træde i funktion. Her gjaldt det om to ting, dels at have mange kræfter, og det havde Jens, og dels om at handle hurtigt for at overrumple den desperate mand. For det tredje var det også en fordel at være bevæbnet, f.eks. med en ildrager.

Svinehold på fattiggården

Til fattiggården var der lige akkurat så megen udenomsplads, at Jens Husar som så mange andre bjerringer kunne holde et par grise. Bjergets svinestier var primitive. Der var et lille skur, evt. en brugt sodafustage, hvor grisene kunne søge ly for vejr og vind, med en lille fold foran. Børnene blev sendt ud for at samle brændenælder til foder. Det blev skåret i en skærekiste og sat i blød med lidt bygskrå, til det blev syrnet.

Grisen var først tjenlig til at blive slagtet, når den nåede op på omkring 125 kilo. Derfor fik den ud på efteråret kosttilskud i form af bygskrå og kartofler. Dem skaffede konerne ved at gå ud og tage kartofler op hos omegnens bønder. Deres løn blev siden udbetalt i kartofler. Når grisen var fed nok op imod jul, blev den slagtet og endte sine dage som julemad. Det, der ikke blev spist ved den lejlighed, endte i sulekarret i en saltlage, så det kunne holde sig. Dog kunne kødet være helt grønt, når det siden kom op af karret. Så måtte det vandes godt ud inden brug.

Grisene gav desuden et godt tilskud til fattiggårdens store mødding, hvor der også kom tilskud fra retiraderne og kakkelovnenes askeskuffer – nogle afdelinger havde nemlig kakkelovne, men det var småt med bevillingen af brændsel

16	H. Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
22	Lise Sypige (Katte)	1/2	1/2	1/2
23	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
24	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
25	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
26	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
27	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
28	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2
29	Lise Sypige	1/2	1/2	1/2

Udsnit af Folketælling fra Sct. Jørgensbjerg. 1880. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Øverste del af Brøndgade, der oprindeligt hed Kattedekrogen. Her boede Donners gamle kæreste, Lise-Sypige, benævnt efter sit erhverv, som det var almindeligt i sognet. Postkort, ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Kirkegade, som den ser ud i dag. Husene er de samme som på Jens og Janes tid, men nu i velholdt stand. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

fra sognekommunen. Når møddingen havde vokset sig tilstrækkelig stor, og gødningsvandet blev for generende for omgivelserne, blev der sendt bud til gartner Wendt. Han kom nu hen med en vogn for at hente møget til sit gartneri, hvor det fik blomster og grøntsager til at trives endnu frodigere.

De sidste år på fattiggården

Da Jane kom i overgangsalderen blev hun svagelig og faldt af og til besvimet om på gulvet. De overtroiske nabokoner mente, at årsagen skulle findes i, at ondskabsfulde folk havde *“lagt Ondt for hende”*. Derfor var det vigtigt, at hun bar stål, enten i form af en nål eller endnu bedre med en hestekomagnet, der blev syet på tøjet. Arthur Fang melder desværre ikke, om hun fulgte rådet, og om det hjalp.

Jens Husar havde altid haft et jernhelbred, men da han passerede de 60 år fik han gigt og hold over lænderne. Det gav voldsomme smerter. Han kunne ikke holde ud at være indendørs. Selv om natten lagde han sig udenfor. Til sidst var det så uudholdeligt, at han henvendte sig til Sct. Jørgensbjergs kloge mand, tøffelmager Nielsen, der boede på Kirkebakken. Han blev kaldt for professoren på Bjerget og var så kendt for sine succesrige kure, at der kunne holde en hel række af vogne med patienter ned for Kirkebakken.

Jens fik nu en salve, som han skulle smøre i hovedet. Det gjorde han så med det resultat, at han mistede alt håret, men miraklet skete: Smerterne gik over. Måske havde det også en virkning, at han indledte dagen med en stor snaps. Det fik de to rundtenommer rugbrød til lettere at glide ned! Endnu i firsårsalderen kunne han gå ud og arbejde.

Jens og Jane på deres gamle dage

Fattiggården blev nedlagt i 1898. Jens og Jane flyttede nu hen i Toftegade 6. Her boede de til leje sammen med tre andre familier, så det har også her været småt med pladsen. Deres egne børn var godt nok flyttet hjemmefra, men de havde stadig en plejesøn boende. Siden flyttede de hen i Brøndgade 6. De sidste par år havde Jens det skidt. Han klagede over, at benet kløede, som om han havde lus. Men at gå til lægen ville han ikke høre tale om, for som han sagde: "Alderdommen skal jo sætte sig et sted". Hans børn var dog godt klar over, at han led af vattersot. Sygdommen forværredes, og i en alder af 86 år måtte han give op den 23. oktober 1917. Den

Professoren, Bjergets kloge mand, der egentlig var tøffelmager og hed Nielsen. De fattige bjerringer havde ikke råd til at gå til læge, men gik i stedet til professoren. Det var der for øvrigt mange andre, der gjorde, så han må have haft et vist held med sine behandlinger. Foto ca. 1880. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Brøndgade 6, hvor Jens og Jane boede i deres sidste år. Det er som andre huse på Sct. Jørgensbjerg blevet gennemrestaureret og bebos af et mere velbeslået klientel end fattigfolkene på Bjerget i gamle dage. Foto: Jeppe Tønssberg 2018.

sidste nat, han levede, bad han en af sine sønner om at blive. Og nu fortalte den gamle historier fra sit lange liv og lo, så tårerne trillede. Da det gryede, lagde han sig i sin seng og døde stille og roligt.

Juliane levede sine sidste år i Holbæk, formodentlig hos et af sine børn. Hun døde i 1920 i en alder af 87 år og blev som sin mand begravet på Ny Kirkegård på Sct. Jørgensbjerg. Utroligt, at de blev så gamle efter et slidsomt liv.

Kilder og litteratur:

Folketælling for Sct. Jørgensbjerg Sogn. 1870, 1880 og 1901.

Hovedministerialbog for Tune Sogn. 1814-1831.

Kontraministerialbog for Sankt Jørgensbjerg Sogn. 1917-1921.

Fang, Arthur: Sct. Jørgensbjerg. Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde. 1972. Genoptryk (citater fra s. 57, 90 og 98-99).

Den løftebrydende murer

Thorvald Frederik Schledermann (1851-1930)

Grundlæggelse af et murerdynasti

Murermester Thorvald Frederik Schledermann (1851-1930) tilhørte 2. generation af et murerdynasti, der talte 9 murer-mestre fordelt på 4 generationer. Hans far, murerdynastiets grundlægger, hed Johan Frederik Schledermann (1814-1874). Han var søn af en bager indvandret fra Rügen. Bageren havde giftet sig med en dansk pige og slået sig ned i Helsingør. Her voksede Johan Frederik op og blev udlært som murer. I 1847 flyttede han til Roskilde, hvor han blev knyttet til Roskilde Domkirke. Hans største bedrift var restaureringen af domkirken i perioden 1859-1873. Han døde i 1874, slidt op af det hårde murerarbejde.

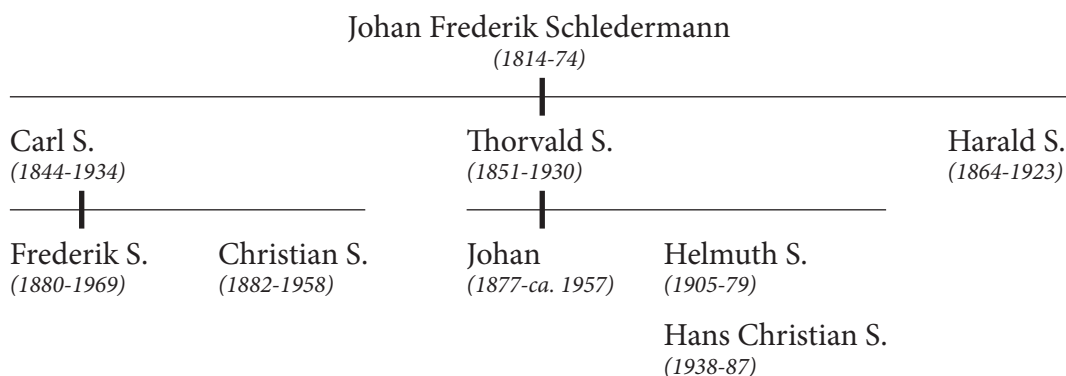
J.F. Schledermann fik en større børneflokk. Af sønnerne blev 3 murermestre, selv om faderen gjorde alt, for at hans sønner ikke skulle komme til at ligge i evig konkurrence om kunderne som murermestre. Dengang gjaldt faders vilje. Han besluttede at sætte den ældste (Carl) i murerlære, den næste (William) i tømmerlære og den tredje (Thorvald) i smedelære. Så kunne de hjælpe hinanden med at bygge huse frem for at konkurrere indbyrdes.

Thorvalds løfte

Thorvald var således udset til at blive smed, men det huede ham ikke, så han endte med at rende af pladsen. Faderen måtte bøje sig og tage ham i murerlære, som var den unge mands store lyst. Nu var det sådan, at Carl Schledermann

Murermester Johan Frederik Schledermann flyttede til Roskilde i 1847. Han var i perioden 1859-73 ansat på det store restaureringsprojekt ved Roskilde Domkirke. Hans ældste søn, Carl, førte murerforretningen videre, medens lillebror Thorvald oprettede sit eget firma. Disse to firmaer lå i evig konkurrence med hinanden også i næste generation. Foto ca. 1870. Privat eje.

Slægtstavle over murermesterfamilien Schledermann i Roskilde. Udarbejdet af Eva Tønnesen.

Thorvald Schleder-mann. Medindehaver af firmaet "Ewers & Schledermann" fra 1890. Foto i privat eje.

Carl Schledermann, 2. generation i Johan Frederik Schledermanns murerfirma. Selvstændig murermester 1874-78. Dernæst medindehaver af firmaet "Schumacher & Co." til 1908, hvor Schumacher dør, og Carl optager sine sønner i firmaet, der nu hedder "C. J. Schledermann & Sønner". Foto: Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur Roskilde årsskrift 1994, s. 31.

(1844-1934) som den ældste skulle arve murerfirmaet. Så Thorvald måtte love sin far, at han ikke ville gå Carl i bedene i Roskilde og slå sig ned som murermester her. Problemet løstes, ved at Thorvald i 1872 emigrerede til USA sammen med sin bror William. Det blev et par hårde år for den unge emigrant, der måtte ernære sig ved forefaldende arbejde som arbejdsmand.¹

I anledning af faderens død i 1874 sendte Carl et brev til sin bror, hvori han udtrykte håbet om, at brødrene ville komme hjem. Thorvald havde været ude for en arbejdsskade, så han valgte at rejse hjem.² Han blev nu svend hos Carl i 17 år. Der var jo det gamle løfte at tage hensyn til! Carl ansatte også en anden murersvend, Heinrich Ewers, som Thorvald havde truffet i USA og taget med hjem. Disse to svende blev nu sat til at restaurere stiftslandsbykirker, bl.a. i Torsslunde, Ishøj og Gadstrup, siden købstadskirker og Bjernede Kirke.³ Thorvald havde som lærling gået sin far til hånd i Roskilde Domkirke og havde en vis erfaring inden for kirkerestaurering.

I mellemtiden var Thorvald blevet gift med Emilie Marie og havde fået de første børn. Carl giftede sig i 1878.⁴ Samme år måtte Carl på grund af dårlige økonomiske konjunkturer opgive at være selvstændig mester og gå i kompagniskab med murermester Schumacher. Firmaets navn siger lidt om det økonomiske magtforhold. Det kom til at hedde "Schumacher og Co.". Thorvald fortsatte som svend i det fusionerede firma. I de følgende år fik Carl et par sønner, så det var tvivlsomt, om Thorvald nogensinde kunne blive medindehaver af firmaet.

Thorvald bliver selvstændig

I 1890 nedsatte arbejdskammeraten Heinrich Ewers sig som selvstændig murermester. Thorvald var ved at runde de 40 år og havde i årene oparbejdet en stor ekspertise inden for kirkerestaurering. Han havde også en familie at tage hensyn til. Som svend havde han en lav årsløn, da det meste murerarbejde lå stille om vinteren. Skulle han nogen sinde gøre sig håb om at blive selvstændig, var chancen der nu, hvor han kunne gå i kompagniskab med Heinrich.

Dog tilbød Thorvald først Carl, at han kunne slå sig ned som murermester i Sorø for at leve op til det gamle løfte, men det ville broderen ikke gå med til.⁵ Som murermester med speciale i kirkerestaureringer havde man hele Sjælland som sit opland. Så tog Thorvald springet og blev kompagnon i firmaet "Ewers & Schledermann" i 1892.

Kapellet på Gråbrødre Kirkegård, som Thorvald selv havde været med til at mure under faderens opsyn, da denne havde byggeopgaven midt i 1850'erne. Siden fik sønnen en vedligeholdelsesopgave på bygningen. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Det måtte føre til kontroverser mellem de konkurrerende firmaer. Bedre blev det ikke, da Schumacher døde i 1908, og Carl i stedet optog sine to sønner, Frederik (1880-1969) og Christian (1882-1958), der i mellem tiden var blevet udlært som murere, i firmaet. Det kom nu til at hedde "C. J. Schlemmermann & Sønner", så der var alvorlig fare for at forveksle de to firmaer.

Sct. Ibs Kirke, hvor de to brødre, Carl og Thorvald, kæmpede om restaureringsopgaven i 1920, og den sidste vandt. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Frederiksborgvej 11.
Her boede proprietær
Jørgen Olsen med sin
ugifte datter Ane på si-
ne gamle dage. Første
sal var lejet ud til for-
fatteren Gustav Wied
med familie i slutnin-
gen af 1890'erne. Foto:
Jeppe Tønsberg 2018.

Der var kun én måde at komme ind på det lukrative mar-
ked for restaurering af kirker, som Carl havde sat sig på, og
det var ved at underbyde broderen ved licitationer. Herved
lykkedes det Thorvald at blive foretrukket til reparation og
hvidtning af hvælvingerne i kapellet på Gråbrødre Kirke-
gård. I 1897 fik han entreprise på restaurering af Viborg
Domkirkes vestparti og Mariatårnet i samarbejde med arki-
tekt Amberg. Dette arbejde blev Thorvald siden rost for. Men
der var malurt i bægeret. Under byggeriet blev han beskyldt
for at have brugt dårlige materialer. Det viste sig at være
usandt, men medens undersøgelserne pågik, blev indstillingen
af Thorvald til et ridderkors indstillet, og siden gik det i
glemmebogen til murermesterens store sorg.

Konkurrencen mellem de to firmaer og det familiære had
fortsatte i tredje generation. Fjendskabet kunne føre til grote-
ske konfrontationer. I 1920 skulle Sct. Ibs kirkeruin restaure-
res. Begge firmaer afgav tilbud. Ewers & Schledermann lå

som sædvanlig lavest, men C. J. Schledermann & Sønner havde tidligere forhandlet med stiftsskriver Westrup og udarbejdet et overslag på en restaurering. Så Carl var sikker på at få entreprisen og kørte ud med et læs frådsten. I mellemtiden fik Thorvald opgaven og tog hen for at se på kirken. Stor blev hans forbavselse, da han så de mange frådsten. Han kunne godt regne ud, hvor de kom fra, så han opsøgte sin bror og tilbød at overtage de mange sten, men fik nej. Med besvær fik Carl kørt de mange sten bort.⁶

Thorvalds familieforhold

I 1894 mistede Thorvald sin kone. Hans ældste datter, Rigmor, overtog nu husholdningen og opsynet med sine mindreårige søskende. Faderens bedre indtjening, efter at han var blevet mester, gav sig udtryk i familiens boligforhold: de flyttede fra Sct. Ols Gade til en bedre bolig i Munkebro.

På Frederiksborgvej 11 (i dag katolsk præstegård) boede den rige proprietær Jørgen Olsen sammen med sin ugifte datter, Ane. Han besluttede nu at anlægge Sct. Laurentiivej og udstykke den omkringliggende jord til byggegrunde. Ewers & Schledermann købte en grund og opførte en villa i to etager med loft i italiensk stil. Huset skulle egentlig sælges, men Thorvald blev så glad for det, at han valgte selv at overtage det.

*Sct. Laurentiivej 6,
Theodor Schledermanns private villa, fotograferet omkring 1920. Foto i privat eje.*

Murermester Helmuth Schledermann, 2. generation i Thorvald Schledermanns murerfirma. Foto ca. 1950. Privat eje.

Murermester Frederik Schledermann, 3. generation i Johan Frederik Schledermanns murerfirma. Foto ca. 1930. Privat eje.

Nu kom familien Schledermann til at bo tæt på Jørgen Olsen, og Thorvald begyndte at belejre Ane, da hun var et godt parti. Han var omkring de 50 år, og hun var omkring 35 år. Familien Olsen inklusiv Ane anså forbindelsen for en mesalliance på grund af de sociale forskelle. Ane havde næppe større viden om det seksuelle, så det lykkedes hendes bejler at gøre hende gravid.⁷

Det var en stor skam i 1890'erne, så hun blev sendt væk for at føde i dølgsmål. Alligevel valgte hun at gifte sig med Thorvald i 1902 1½ år efter sønnen Axels fødsel, men hun lod sig overtale til at få særeje til stor fortrydelse for sin mand. I 1905 fik de Helmuth, der kom til at føre murerfirmaet videre. Ægteskabet blev aldrig lykkeligt. Sønerne holdt med deres mor, og Thorvald måtte nærmest købe sønerne med flot legetøj for at få et nogenlunde forhold til dem.

Thorvald har nok følt sig lidt uvelkommen i sit eget hjem. Derfor søgte han ud og blev et ivrigt foreningsmenneske. Han var således medlem af Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde og Omegns Fugleskydningsselskab. Desuden var han frimurer i modsætning til sin kompagnon, der var medlem af Odd Fellow Logen, så det var sikkert af forretningsmæssige grunde. Det gav dem i hvert fald arbejdsopgaver.

Thorvald Schledermann havde fra sit første ægteskab en søn, der var uddannet murer, Johan født i 1877. Oprindeligt var han udset til at være arvtager af firmaet, men efterhånden blev forholdet mellem far og søn rigtig dårligt. Det irriterede faderen, at Johan kunne optræde udisciplineret, undertiden endda beruset.

Ved en enkelt lejlighed gik sønnen over til korporligheder. Under et skænderi i køkkenet skubbede Johan til sin far, så han røg ned i den åbentstående hokasse. Det kostede stor møje at få den overvægtige mand op af kassen igen. Det var for meget for Thorvald Schledermann. Sønnen skulle væk. Løsningen blev igen en billet til USA.⁸ Johan nåede lige frem, før 1. Verdenskrig brød ud. Men i modsætning til faderen klarede sønnen sig udmærket som murermester i det nye land, og han blev der.

Generationskifte og slutår

Murermester Ewers døde i 1920 uden at efterlade sig sønner. Schledermann havde heller ingen naturlig arvtager, da Johan var i Amerika, Axel læste til farmaceut, og Helmuth gik endnu i skole. I stedet gik Thorvald i kompagniskab med

murermester L. Børresen. Selv døde Thorvald Schledermann i 1930 og fik en pompøs begravelse med flagallé og foreningskranse. Hans yngste søn var da lige blevet uddannet som murer og gled ind i firmaet som murermester. Børresen havde planer om at vippe ham ud, men blev indhentet af døden i 1932 i form af en blindtarmsbetændelse. Helmuth Schledermann (1905-79) blev herved eneejer af firmaet.⁹

I Carls firma var sønnerne, Frederik og Christian, blevet optaget som medindehavere efter murermester Schumachers død i 1906. Da Christian ønskede at udtræde i 1908, blev han hindret heri af sin strenge far, der åbenbart ikke mente, at Frederik kunne klare forretningen alene, når den tid kom, hvor far ikke mere var der til at lede firmaet. Carl Johan Schledermann døde i 1934.¹⁰

De to sønner fortsatte forretningen og fjendskabet til Thorvalds slægtsgren, indtil de også afgik ved døden. Christian døde i 1958. Frederik opgav derpå al byggeri og optrådte kun som en slags konsulent ved domkirken, når der foregik reparationer. Han døde i 1969, og firmaet døde med ham. For resten havde Carl og Thorvald en langt yngre bror, der var murer, Harald Schledermann (1864-1923), men han ernærede sig som vurderingsmand og kunne således holde sig ude af de familiære stridigheder.

Helmuths firma gik også i arv til en søn, Hans Christian Schledermann (1938-87), men det var et amputeret firma, han overtog, da faderen ikke havde større tiltro til ham. Fra omkring 1960 holdt Helmuth op med byggeopgaver og kastede sig i stedet over organisatorisk arbejde. I 20 år var han formand for Dansk Arbejdsgiverforenings lokalafdeling i Roskilde. I 33 år sad han i hovedbestyrelsen for Centralforeningen af Murermestre. En tid sad han også i byrådet indkaldt som suppleant. I 1970 trak han sig tilbage og overlod resterne af firmaet til sønnen. Men denne måtte opgive efter nogle år. Helmuth døde i 1979, sønnen i 1987 som invalidepensionist.

Hermed var Schledermann-æraen inden for murerfaget slut. Begge firmaer byggede såvel verdslige som kirkelige bygninger, men er mest blevet kendt for deres kirkerestaureeringer. De blev varetaget med så stor akkurate, at fagfolk fra Nationalmuseet siden ærgrede sig over, at man ikke kunne se forskel på oprindelige og restaurerede partier i de gamle middelalderkirker. Hertil kan føjes en imponerende liste over flotte bygninger, store som små, først og fremmest i Roskilde, som de to grene af slægten har opført.

Murermester Christian Schledermann, ligeledes 3. generation i Johan Frederik Schledermanns murerfirma. Foto ca. 1930. Privat eje.

*Lille kavalkade af Schledermanns byggerier for den katolske menighed:
Sct. Laurentii kirke (1914), Sct. Josefs Skole (1910) og Sct. Maria Hospi-
tal (1905). Foto: Jeppe Tønsberg 2018.*

Noter:

1. Rejsebeskrivelse i Thorvald Schledermanns lommebog.
2. Som note 1).
3. Thorvald Schledermanns lommebog.
4. Kontraministerialbog.
5. Fortalt af Thorvalds sønner til forfatteren Helmuth Schledermann ifølge note 47 i hans artikel fra 1995.
6. Axel Schledermanns erindringer.
7. Helmuth Schledermann 1995, s. 36
8. Axel Schledermanns erindringer.
9. Axel Schledermanns erindringer.
10. Kontraministerialbog

Kilder og litteratur:

- Murerfirmaet Th. og H. Schledermann. Kassebog 1928-1936. Privat eje.*
Schledermann, Axel: Dagbøger 1916 og 1918. Privat eje.
Schledermann, Axel: Erindringer. Nedsrevet 1986-1987. Privat eje.
Schledermann, Thorvald: Lommebog fra 1870'erne med rejsebeskrivelse.
Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
Schledermann, Thorvald: Skudsmålsbog. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
Roskilde Købstads Kontraministerialbog 1814-2003 (kirkebog).
Roskilde Murermesterforening: Tilbudsprotokoller 1915-1959. Roskilde Murerlaug.
Torm, Helge: Interview med murermester Helmuth Schledermann 14. januar 1978. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
Jordeførd. Murermester Th. Schledermann. Roskilde Avis 9/11 1930. (nekrolog).
Schledermann, Helmuth: Murermestrene i Allehelgensgade Roskilde – socialt, arkitektonisk og håndværksmæssigt. Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur Roskilde. Årsskrift 1994, s. 19-47.
Schledermann, Helmuth: Murermestrene på Sct. Laurentii Vej Roskilde – socialt, arkitektonisk og håndværksmæssigt. Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur Roskilde. Årsskrift 1995, s. 11-64.

Den sociale etatsråd

Emil Matthissen (1866-1927)

Farvel til den gamle storkøbmand

Da de gamle storkøbmænd, der både drev produktion og handel, gav op eller gik bort omkring forrige århundredskifte, kom en ny type købmænd til. Landbrug kombineret med kornhandel var hastigt på retur. Snart hørte den sidste egenproduktion af øl og brændevin også op. Det blev overtaget af fabrikker. Nogle af de nye købmænd fik en stor forretning ud af at forhandle korn- og foderstoffer, som de opkøbte hos omegnens bønder. Men ellers begyndte købmændene at koncentrere sig om detailhandelen: kolonialhandel og vinhandel. De begyndte at gøre mere ud af kontakten til de daglige kunder i forretningen. Varesortimentet blev bedre. Kvaliteten højnedes. Og de averterede og reklamerede i aviserne for at få deres budskab ud til potentielle kunder.

Borch'ernes gamle stamsæde i Algade 12 var allerede overgået fra Anders Borch (1802-1881) til hans førstemand J. L. Schade (1832-1917) i 1860. For stadig at have lidt at rive i havde den gamle købmand beholdt tømmer-, korn- og vinforretningen. I 1873 gik det efterhånden så dårligt med kornhandelen, at den gamle agent ikke længere havde lyst til at se på den fortsatte deroute, så nu overgik resterne af denne del af firmaet til Schade. Vinhandelen viste ikke tegn på tilbagegang i Roskilde! Så den beholdt agenten til kort før sin død i 1881. Trælasthandelen blev derimod nedlagt. I 1908 trak Schade sig tilbage, og det store ejendomskompleks blev solgt til andelsselskabet Roskilde Højskolehjem.

Købmand Emil Matthissen, der i daglig tale gik under betegnelsen "etatsråden" efter sin honorære titel. Ukendt fotograf. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Borch'ernes gamle købmandsgård med forhus og sidelænger. Længere tilbage på grunden var der en tværlænge, og bag den strakte haven sig ned til Læderstræde. Foto: Kristian Hude. Ca. 1900.

*Interiør fra købmand
Matthissens forret-
ning. Amatørfoto. Ros-
kilde lokalhistoriske
Arkiv.*

Ovre på den anden side af gaden i købmandsfamilien Brønniches stamsæde, Algade 9, var den gamle Jacob Brøn- niche (1803-1865) død kort efter generationsskiftet hos Borch. Gården med tilliggende jorder blev solgt til købmand M. H. Permin (1842-1890). Fra 1869 drev han købmandsgården under mere indskrænkede former med salg af korn- og foder- stoffer til landbruget og detailhandel rettet imod bykunder. Efter Permins død blev købmandsforretningen lejet ud til en ung købmand ved navn Emil Matthissen. Han tog siden springet over gaden og lejede sig ind hos højskolehjemmet i nr. 12 i 1908, hvor han overtog Schades gamle forretning.

Emil Georg Wilhelm Matthissen var søn af en slagtermes- ter i Smallegade på Frederiksberg.¹ Han var gift med en købmandsdatter fra Nykøbing Falster. Det var en meget energisk ung mand, der nu kom til i den gamle købmands- gård. Han havde gang i andre erhvervsaktiviteter. I 1899 var han medstifter af firmaet Matthissen & Dittmann A/S, der forhandlede støbegodsvarer produceret af C. M. Hess' Fa- brikker A/S i Vejle. Her var han aktiv til 1911, da han udtråd-

Købmand Matthissen ejede ikke som sine forgængere købmansgården, men havde lejet sig ind hos Roskilde Højskolehjem, der havde købt ejendommen af købmand Schade. Matthissen handlede med støbegods, pengeskabe og benzin, som det fremgår af butiksskiltene, men var først og fremmest kolonialhandler. Ejendommen blev nedrevet 1971. Foto fra mellemkrigs-tiden. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

te af firmaet.² Han forhandlede naturligvis disse støbegodsvarer i købmansforretningen i Roskilde.

Roskilde Andels Svineslagteri

Matthissen var også et meget socialt menneske og fik snart en masse kontakter i Roskilde og omegn. Det kom ham til gode, da han tog initiativ til oprettelse af et andelssvineslagteri i Roskilde. Forhistorien var den, at Roskilde var blevet sejlet agterud af sine nabobyer i kapløbet om at få eget andessvineslagteri. Holbæk, Køge og Frederikssund fik sådanne slagterier omkring 1890, ligeledes Ringsted, dog med en lidt anden selskabskonstruktion. København var også en konkurrent. Efterhånden var der andelshavere i alle landsbyer tæt på Roskilde i disse udenbys andelsselskaber. Her ved gik byen glip af en stor arbejdsplads med en god indtjening.

Til stor frustration for mange roskildensere var de ydermere dagligt vidne til, at den ene hestevogn belæsset med

Slagtescene fra Roskilde Andels Svineslagteri. Privat album. Ca. 1930. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Som slagtersøn var det oplagt for Emil Matthissen at give sig i lag med at stifte Roskilde Andels Svineslagteri i 1895. Det blev efterhånden en stor arbejdsplads i byen. 1897 oprettedes en kreatureksportforening, 1900 en ægeksporthandling og nogle år efter en preserveringsanstalt. Siden forsatte disse knopskydninger, så fødevareraktiviteter i mange år udgjorde en stor del af Roskildes erhvervsliv. Foto: A. Christiansens Atelier 1934. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

skrigende slagtesvin efter den anden svingede ind på stationen for at omlade deres læs til godsvogne, der transporterede svinene til nabobyer med eget andelssvineslagteri.

Det irriterede især en driftig mand som købmand Emil Matthissen og hans kollega, købmand E. Lützhøft. Der måtte handles! Først henvendte de sig til Roskilde Byråd med en anmodning om et lån til opførelse af et svineslagteri. Trods tidligere forgæves forsøg på at rejse den fornødne opbakning hos egnens bønder gik de også trøstigt i gang med personligt at tage rundt på gårdene og agitere for et andelssvineslagteri i Roskilde. Efterhånden vendte den opgivende stemning, og flere og flere bønder gav tilsagn om at ville levere svin til slagting. Ikke mindst byrådets bevilling på 60.000 kr. til bygning af et slagteri fik stemningen til at svinge.

Den 23. maj 1894 indkaldte de to initiativtagere til en indledende generalforsamling på Hotel Prindsen. Ved en prøvetegning af svineleverancer kom man op på 7.100 svin. I dagene efter lykkedes det at øge indtegningen af svin. Derfor besluttede Matthissen og Lützhøft at indkalde til en stiftende generalforsamling den 14. juli 1894. Målet var tilsagn om leverancer på 16.000 svin for at oprette et andelssvineslagteri, men man nåede kun op på 10.000 stykker. Alligevel beslutte-

de de 300 deltagere at tage chancen og stiftede Roskilde Andels Svineslagteri. De to købmænd fik sæde i bestyrelsen sammen med indflydelsesrige mænd fra oplandet.³

Indtegningen var bindende for 7 år, så slagteriet var sikret leverancer så længe. Der blev købt en byggegrund ved Køgevej tæt på jernbanen. Byggeriet gik i gang, og i april 1895 kunne man modtage de første svin til slagting. Herved var grundstenen lagt til en virksomhed, der sammen med diverse aflæggere kom til at præge byens erhvervsliv. Fødevarerproduktion blev siden byens hovednæringsvej med hundredvis af arbejdspladser.

Foreningsmenneske

Det sociale engagement viste sig også på andre områder. I de 38 år Matthissen boede i Roskilde, nåede han at være medlem af 38 foreninger. Som om det ikke var nok, sad han i årenes løb i bestyrelsen for de 27. Hvordan kunne han dog nå alle disse engagementer? Forklaringen var uden tvivl, at han forsømte forretningen. Med tiden gled sønnen Axel Matthissen (1892-1981) ind i forretningsgangen. I 1916 blev han medindehaver, og efter faderens død videreførte han købmands-handelen, men da var forretningen så forsømt, at den ikke længere kunne give et rentabelt overskud.

Faderen havde fire hovedinteresser, som han gik efter at få indflydelse på ved et medlemskab af en forening: forholdet mellem land og by, velgørenhed, historie og politik. Når han kunne klare at sidde i så mange bestyrelser, skyldtes det nok også, at han var en myndig herre, der kunne skære igennem unødigt snak. Endelig gjorde det også hans foreningsliv lettere, at mange foreninger holdt deres bestyrelsesmøder på Hotel Prindsen (hans genbo og "dagligstue"), så han ikke

Hotel Prindsen først i 1900-tallet, da etatsråd Matthissen var stamgæst. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

skulle flytte sit enorme korpus så langt. Interessen for politik førte ham i byrådet ved valget i 1917, hvor han ikke som forventeligt repræsenterede Det konservative Folkeparti, men derimod Venstre, dengang det store landbo-parti, hvor han følte, at han kunne bringe by og land nærmere til hinanden. Han var for øvrigt den eneste repræsentant for dette parti. Matthissen blev også hædret for sin indsats i erhvervslivet med titlen etatsråd, en rent honorær titel, der afskaffedes i 1909. Men han brugte titlen resten af livet.

Tørre lommemesmerter

I 1970'erne mødtes journalist Arne Jensen hver lørdag ved middagstid med sønnen, købmand Axel Matthissen på et værtshus. Købmanden kunne fortælle minder om sin far, den gamle etatsråd. Sønnen manglede ofte penge og fortalte engang Jensen: "...at problemerne opstod, da hans far døde for omkring 30 år siden og efterlod en gæld, som sønnen måtte indfri. Den gamle etatsråd havde jo en position i Roskilde, og den skulle holdes, koste hvad det ville. Før den første verdenskrig var det således skik, at aviserne bragte navnene på de borgere, der betalte over 100 kr. i skat om året. Den gode etatsråd havde imidlertid ikke så stor en indtægt, at han nåede op på dette tal. Resolut skrev han på selvangivelsen, at han havde tjent mere, end han havde, og hans navn kom med blandt de andre notabiliteter".⁴

Faderen havde levet over evne og ikke taget sig af sin skrantende forretning. For at forsvare sit renommé som velhavende købmand havde han måttet optage lån fra tid til

Etatsrådets søn, købmand Axel Matthissen, der var levemand lige som sin far. Også han var stamgæst på Hotel Prindsen. Portræt ca. 1970. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

anden og havde således oparbejdet en betydelig gæld ved sin død. Sønnen følte sig forpligtet til at vedgå arv og gæld: Det betød på den ene side, at han arvede sin fars del af købmandsforretningen, men på den anden side også kom til at hænge på etatsrådets gæld. Axel Matthissen huskes i dag som en lidt luvslidt person, der altid manglede penge. Som sin far holdt Axel til på Hotel Prindsen, og sønnen herfra, Ole Jakobsen, har mange muntre minder fra den tid, bl.a. om hans slidte fremtoning og hans venners trang til at drille ham med det.

Inspirationskilde for Gustav Wied?

Forfatteren Gustav Wied var kendt – og frygtet – for at bruge levende modeller. Bysladdereren i Roskilde vidste at udpege hans modeller. En så markant personlighed som etatsråd Emil Matthissen måtte nødvendigvis være portrætteret i forfatterskabet efter manges mening. At Wied havde en personlig relation til etatsråden, gjorde ikke rygtet mindre sandsynligt. Med det korpus, som Matthissen efterhånden udviklede, kunne han kun være model for "Luksusbugen" i romanen "Livsens Ondskab", der udkom i 1899.

Denne romanfigur præsenteres i bogen ved et møde i foreningen "De danske ædedolke: "Ved bordets nederste ende sad *particulier Eriksen, lille kortbenet og med en uformelig mave, der sagdes at bæres oppe af et kompliceret maskineri: en skindpolstret ringbrynje, fastgjort i stålseler. Denne ejendommelighed havde mellem brødrene forskaffet ham navnet: Luksusbugen*".⁵

Etatsråd Emil Matthissen oparbejdede efterhånden et velvoksent korpus, der vidnede om et liv i velleved. Denne livsførelse stod ikke altid mål med hans indtægter fra købmandsforretningen. Det klarede han ved at optage lån. Foto ca. 1920. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Gustav Wied fotografere omkring det tidspunkt, hvor han skrev "Livsens Ondskab". Heri optræder figuren "Luksusbugen", der muligvis er inspireret af etatsråden. Billeder i lokalarkivet fra udflugter afslører, at Matthissen og familien Wied kendte hinanden. Portræt 1901. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Som mange andre store erhvervsvirksomheder eksisterer andelssvineslagteriet i Roskilde ikke mere. Efter en fusion i 1968 flyttede slagteriet til Ringsted, og bygningerne blev overtaget af skoleslagteriet i 1977. Dette flyttede med udgangen af 2010. I 2018 begyndte man at rive bygningerne ned for at bruge området til boligbyggeri. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Siden beskrives hans begravelse, hvor brødrene har det største besvær med at bære den tunge kiste ud af kirken: *“Det var en enorm kiste, Eriksens; en ganske forbavsende kiste. Og særlig låget uforholdsmæssigt højt og hvælvet. Man havde nemlig begået den fejl, at man havde taget maskineriet af den døde. Arvingerne havde anset det for en utidig ødselhed at putte den med ned i graven. Men følgen af denne sparsommelighed var, at ligets mave var soulmet i den grad op, at omkostningerne til den uhyre kiste langt oversteg den sum, maskinen kunne tænkes at ville indbringe, selv om man også kunne være så svinheldig at få den solgt underhånden til en liebhaver.--”*⁶

En anden, der har beskæftiget sig med etatsrådets enorme korpus, er journalist Arne Jensen. Han havde i begyndelsen af 1980'erne en avisserie i Dagbladet. Serien bragte mange gode historier, præget af stor munterhed, men kan næppe bruges som historisk kilde. Jensen skrev blandt andet om etatsråden: *“Axel Matthissens far var en mand, der ikke foragtede*

bordets glæder, og efterhånden nåede han en vægt på 150 kilo eller 300 gode, danske pund. Det meste af sit liv tilbragte han på Hotel Prindsen i muntert lag med gode venner og nærende kost. Da han en aften gik hjem på første sal på den anden side af Algade, fik han et apoplektisk tilfælde og døde. Dengang var det normalt, at ligkisten blev bygget i hjemmet, og det skete også i dette tilfælde. Kisten blev imidlertid af nødvendige årsager af et omfang, så den ikke kunne bugseres ned ad trapperne, og legenden siger, at det derfor blev nødvendigt at tage vindueskarmene ud og sætte en sliske op henover Algade, hvorefter etatsråden lige så stille og roligt gled tilbage på Hotel Prindsen!”⁷

Jensen har desuden gengivet sønnen Axel Matthissens beretning om etatsrådets begravelse: – *Selv om det ikke vidner om særlig sønlig hengivenhed, må jeg indrømme, at jeg ikke kunne lade være med at smile, da domprovst Gude talte over far. Domprovsten bevægede sig ind på emnet om, hvor lidt vi betyder i verdensaltet. Det understregede han yderligere ved hele tiden at pege over mod kisten og sige: – Der ligger det lille fnug ... Ja, tænkte jeg et fnug på 300 pund...”⁸* Også denne beretning skal tages med et gran salt. Således havde domprovst Gude ligget i sin grav siden 1895, så den domprovst, der forrettede begravelsen var – ifølge kirkebogen – domprovst Hans Martensen-Larsen.

Hvad er fiktion, og hvad er fakta? Det finder vi nok aldrig ud af. Men under alle omstændigheder døde etatsråden i en alder omkring de 60 år – noget under sin samtids middelelevetid – efter et liv, hvor han havde nydt bordets glæder i rigt mål.

Noter:

- 1) Kirkebogen for Frederiksberg 1866.
- 2) Krak 1950 (opslag på navn).
- 3) Schnack 1947, indledende afsnit.
- 4) Jensen 1981-82, s. 8.
- 5) Wied 1968, s. 36.
- 6) Wied 1968, s. 95.
- 7) Jensen 1981-82, s. 9.
- 8) Jensen 1981-82, s. 9.

Kilder og litteratur:

Hovedministerialbog for Frederiksberg sogn (døde mandkøn) 1866.

Interview med Ole Abery Jakobsen, Roskilde, marts 2018.

Roskilde Købstads Skattemandtal. Årg. 1910-25.

Jensen, Arne: Jensens hjørne. Nogle erindringer og oplevelser fra Roskilde. 1981-1982. Markvardsens Boghandel. 1982.

- Kraks: Danmarks ældste forretninger. Kbh. 1950.
- Roskilde Bys historie 1850-1970. Bd. 3. Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. Roskilde Museums Forlag. 1998.
- Schnack, Kr.: Roskilde Andels Svineslagteri 1895-1945. 1947.
- Tønnesen, Eva: Roskilde Andelssvineslagteri. Et industrimiljø på lånt tid. Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur. Roskilde. Årsskrift 2009-2020.
- Wied, Gustav: Livsens Ondskab. Optrykt efter originaludgaven. Lademanns Forlagsaktieselskab. København 1968.

Den rethaveriske oberst

Helge Bennike (1886-1964)

Den militære karriere

Helge Bennike var ud af en officersfamilie. Han blev student fra Østersøgades Gymnasium i København i 1903 og officer 3 år efter. Efter 1. verdenskrig blev han udkommanderet til Frankrig. Da han kom hjem igen fulgte opstigningen på den militære rangstige. I begyndelsen af sin militære karriere havde Bennike også overskud til at være instruktør for frivillige skyttekorps og chef for Dansk Spejderforbund i nogle år. Han blev oberstløjtnant i 1930 og 7 år senere oberst og kommandant for 4. regiment i Roskilde. Obersten boede med sin hustru og yngste datter i regimentschefens embedsbolig på Roskilde Kaserne.

Portræt af kommandant for 4. kompagni under besættelsestiden i Roskilde, oberst Helge Bennike. Foto i privat eje.

Besættelsen

September 1939 brød 2. Verdenskrig ud. I Danmark håbede myndighederne på, at landet kunne holde sig neutralt. Derfor havde man ikke oprustet i 1930'erne – snarere tvært imod – for ikke at provokere Tyskland. Dette forhold harmede mange militærfolk, ikke mindst oberst Bennike.

Helligkorsvej 7, den gamle kommandantbolig og administration, hvorfra Bennike førte slagets gang den 9. april 1940. Siden anvendt som retsbygning. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Den 8. april 1940 sejlede en stor tysk krigs- og transportflåde op gennem Storebælt, og den danske regering fik efterretning om en forestående tysk invasion. Derfor modtog alle regimentschefer om aftenen ordre til at udlevere skarp ammunition, til at holde officersvagt på regimentskontoret om natten og til kun at holde øvelser tæt på kasernen den næste dag. I Roskilde lå regimentsstaben og 11. bataljons stab foruden 1., 4. og 5. kompagni. Resten af 4. regiment var fordelt i Holbæk og på Sydsjælland.

Kl. 5 om morgenen den 9. april kom telefonvagten ind til Bennike med følgende ordre fra krigsministeriet: *“Der er tyske Tropper i København, tysk Landgang på Falster og Fyen, tyske Tropper har overskredet Grænsen i Jylland. Der alarmeres og afventes nærmere Ordre”*.

Bennike kommanderede nu de tre kompagnier ud i kasernegården i fuld udrustning. Imens sad han selv på sit kontor og afventede *“nærmere Ordre”*. Som situationen var, kunne det kun blive en kapitulation. For dog at have en vis handlefrihed bad obersten regimentets vognmand i byen om at gøre alle de vogne, han kunne skaffe, klar.

Omkring kl. 7 kom den ventede ordre fra Krigsministeriet. Den lød på betingelsesløs overgivelse. Den fædrelandskærlige regimentschef havde nu ifølge sine erindringer fire muligheder: æreløs kapitulation, kamp til sidste mand, march mod København for at befri byen eller overfart til Sverige for at kæmpe sammen med den svenske hær imod en tysk invasionsstyrke, som han formodede allerede stod i Skåne.

Det svenske eventyr

Oberst Bennike valgte den sidste løsning på sit dilemma og planlagde at føre sine tropper over Øresund via Helsingør. De ventende biler blev nu hidkaldt, og 11. bataljon i Holbæk blev kommanderet til at skaffe biler her. I Roskilde kom de fleste soldater af sted pr. bil, men 5. kompagni var der ikke plads til, så de blev sendt af sted til fods i den tro, at der var tale om en øvelse.

Regimentschefen og hans nærmeste officerer nåede først frem til Helsingør. Her kunne de konstatere, at den første ordinære færge sejlede kl. 10.05. I havnen fik de øje på opmålingsskibet *“Freja”*. Chefen her var villig til at sejle tropperne over, men havde det problem, at det var et dampskib, som det ville tage 4 timer at gøre sejlklart.

Nu fulgte en nervepirrende time, hvor Bennike kiggede nervøst efter tyskerne. De dukkede ikke op, men det gjorde

Soldater fra 1. kompagni ombord på færgen Kronborg i Helsingør Havn. Amatørfoto 19. april 1940. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

til gengæld 1. kompagni. På slaget 10 marcherede de ind på færgen "Kronborg", der afgik planmæssigt. Først nu fik de menige soldater besked på, at de skulle til Sverige for at kæmpe. Alle mand accepterede.

4. kompagni lod vente på sig. Kaptajnen, der havde kommandoen, havde beordret et par timers hvil undervejs, idet han var nazist og ønskede at hindre overfarten. Det endte med, at halvdelen fulgte kaptajnens ordre om at blive og overgive sig, medens resten fulgte tre energiske premierløjtnanters ordre om at adlyde Bennike.

Ved deres ankomst til Helsingør var al færgefart standset efter ordre fra København. Til gengæld var "Freja" sejlklar, og de nåede således også over til Helsingborg. I alt kom 200 menige med officerer til Sverige. Resten kunne ikke få sejlsads over Sundet og måtte blive tilbage.

Men Sverige var som bekendt ikke i krig med Tyskland, så

Danske soldater i lejren i Ljungbyhed, hvor de læser danske aviser. Amatørfoto sommeren 1940. Feilbergs Samling. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

de danske soldater blev straks afvæbnet og interneret i en militærlejr i Ljungbyhed i Skåne, men behandlet med stor venlighed. Siden fik de lov til at søge arbejde i Sverige, og da der blev mulighed for, at de kunne vende hjem, begyndte de lige så stille at sive tilbage til Danmark i løbet af sommeren 1940.

Modtagelsen hjemme

Obersten kom hjem i begyndelsen af juni. Her var der i mellemtiden sket det, at hans kone og datter var flyttet til en villa i Gentofte, og tyskerne var rykket ind på den tomme kaserne, hvor de havde overtaget våbenkamrene. Der var heller ikke indkaldt nye rekrutter. Selv meldte Bennike sig til tjeneste i Krigsministeriet den 10. juni 1940. Herfra blev der indledt en auditørundersøgelse imod ham, men i sidste ende undlod ministeriet at rejse tiltale. Sagen blev overdraget generalkommandoen, hvor general Prior var oberst Bennike venlig stemt og lod ham gå med nogle anerkendende ord for hans initiativ. Den 15. august kunne Bennike igen overtage kommandoen over 4. regiment.

Dagligdagen

Oberst Bennike måtte nu ydmyge sig og gå op på kasernen for at aflægge en tjenstlig visit hos den tyske kommandant, der tronedede bag hans gamle skrivebord, men ellers opførte sig høfligt og korrekt. Oberstens decimerede garnison bestod af 35 mand, der var indkvarteret på vandrerhjemmet Hørgården vest for byen. Regimentskontoret var flyttet til en lejlighed Blågårdsstræde 2, 2. sal. Som embedsbolig anvendte Bennike et primitivt loftskammer, der hørte til lejligheden.

*Skomagergade med Centralcaféen i nr. 2.
Omkring besættelsestiden. Postkort i
Roskilde lokalhistoriske Arkiv.*

Han brød sig ikke om at spise på Hotel Prindsen, hvor han før var kommet. Her holdt de tyske officerer til, så det kunne opfattes som fraternisering. I stedet spiste han på det mere ydmyge værtshus, Centralcaféen, Skomagergade 2. Kun i weekenden var han hjemme i Gentofte.

Den daglige tjeneste kunne klares på få minutter, idet den mest bestod i at udfærdige forholdsattester til befalingsmænd, der var kede af lediggangen og søgte over i civil virksomhed. De tyske officerer søgte til stadighed at vinde de danske kollegers kammeratskab, men uden held. Sådan gik tilværelsen ensformigt og trivielt det første års tid.

Bennikes forberedelser til krig

Imidlertid fik piben en anden lyd i efteråret 1942. Årsagen var den, at kongen havde svaret så kortfattet på en fødselsdagslykønskning fra Hitler, at denne blev fornærmet. Konsekvensen var, at besættelsesmagtens civile og militære ledere i Danmark erstattedes af mere rabiate folk. Allerede tidligere var der fremkommet tyske udtalelser om, at det var urimeligt, at den danske hær fortsat skulle have lov til at eksistere.

Det fik Bennike til at formode, at det ville komme til et tysk overfald på den danske hær, og han overvejede nu, hvordan regimentet kunne udføre en national heltegerning i den anledning. Tilsyneladende var han ligefrem lettet, da han blev forbigået ved udnævnelsen af en ny general i 1941. For som han udtrykte det i sine erindringer: *"I en afgørende kritisk Situation vilde jeg kunne udrette mere med et Regiment, som jeg kendte og stolede paa, end med en Division, hvor jeg ikke kunde være saa intimt knyttet til de unge Officerer"*.

Et af oberst Bennikes hemmelige våbenlagre: Trælasthandler Harald Kjærs ejendom, Krogsnæb ved Kattinge Vig. Fra Kjær fik Bennike også trækasser til våbnene, der deponeredes på loftet i den sydlige sidelænge. Foto: Alan Hjorth Rasmussen.

Hans mål var at udnytte en folkerejsning, som han forventede ville komme, hvis tyskerne angreb den danske hær. Hertil krævedes officerer, mandskab og våben. Officererne havde han, mandskab kunne nok skaffes (frivillige), men han manglede våben. Nu udtænkte han den plan, at alle 8. bataljons våben på Holbæk Kaserne, som tyskerne ikke havde overtaget, skulle overflyttes til hemmelige våbenlagre. Det meddelte han divisionschefen, general H. O. Hansen, der henviste sagen til generalstabschefen, den nyudnævnte generalløjtnant Ebbe Gørtz. Denne afviste enhver tanke om at snyde tyskerne. Så var Bennike lige vidt.

Våben, officerer og mandskab

Besættelsesmagten strammede grebet om den danske hær i efteråret 1942: Tyskerne forlangte at få udleveret hærens "overflødige" krigsmateriel, en åreladning, der gjorde en mobilisering umulig. Til gengæld fik hæren fri rådighed over resten af materiellet uden tysk kontrol. Alle disse våben skulle nu transporteres væk fra kasernerne – også i Roskilde – og anbringes i lejede depoter.

Det var Bennikes store chance. Han organiserede et par illegale lagre. I den almindelige forvirring omkring transporten af de mange våben kunne hans folk i forklædning køre udstyr nok til 600 mand bort og deponere i to hemmelige lagre. Problemet blev derefter at skjule de store mangler i de officielle depoter for de danske myndigheder. Det gav anledning til nervepirrende optrin, når der var inspektion, men mankoen blev aldrig afsløret.

Sideløbende med at Bennike skaffede våben, opbyggede han et officerskorps af betroede premierløjtnanter og enkelte kaptajner, der i påkommende tilfælde kunne lede en modstandshær. Alle blev udstyret med falske identitetspapirer, som Bennike havde fremstillet efter at have stjålet de nødvendige rekvisitter blandt andet fra sin bror, der var præst og førte kirkebog i sit sogn. Selv broderens underskrift blev kopieret.

Obersten eksperimenterede også med skydeøvelser blandt arbejdssoldater på Hørgården – uden forudgående våbentræning – for at se, hvor mange fuldtræffere man kunne forvente af frivillige i en eventuel guerillakrig efter en meget kort træning. Det gav 14 % fuldtræffere! Det var godt nok til Bennike.

Bennikes planer falder til jorden

Så langt var regimentschefen med sine planer, da den forud-

Bennikes "onde ånd", generalløjtnant Ebbe Gørtz, fotograferet ved et befrielsesarrangement i 1945. Amatørfoto. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

sete katastrofe indtraf. De danske myndigheder havde længe søgt at udskyde et egentligt brud med besættelsesmagten ved at gå ind på tyskernes stadig større krav. Resultatet blev folkelige uroligheder i mange af landets byer, således også i Roskilde.

Samtidig var en illegal modstandsbevægelse vokset frem med det formål at sabotere den tyske besættelsesmagt og den del af det danske erhvervsliv, der tjente på at fremstille varer til tyskerne. Da besættelsesmagten forlangte indførelse af standretter og dødsdom som modtræk, besluttede den danske regering af gå af den 29. august 1943. Samtidig indledte tyskerne en opløsning af det danske militær.

Generalkommandoen valgte at forholde sig passiv. I Roskilde arresteredes mange af Bennikes officerer, og hans planer faldt til jorden. Siden skrev Bennike bittert i sine erindringer, at generalløjtnant Gørtz's optræden kunne: "... sammenfattes i en Ordre til betingelsesløs Overgivelse af Personel og Materiel. Dette var altsaa Generalkommandoens Indsats i Landets Skæbnetime".

Hærens legale depoter af militært materiel blev beslaglagt af tyskerne, men de illegale depoter, som obersten havde gemt i Roskildes vestlige opland, blev siden under dramatiske omstændigheder flyttet og transporteret til København, hvor de kom modstandsbevægelsen til gode. Imens havde Bennike indlogeret sig på Sankt Hans, men gjorde ikke meget for at skjule sig. Det syntes overlægen ikke var betryggende, så han opfordrede Bennike til at flygte til Sverige. Det gjorde han – ret hasarderet i en tomandskajak – sammen med to andre flygtninge. Her indgik han i Den danske Brigade, men alle hans planer om en aktiv militær indsats blev stoppet af den svenske hærledelse. De sørgede for, at han blev sat til kedeligt skrivebordsarbejde i Stockholm, så han ikke kunne farte omkring efter sin egen agenda. Imens udførte hans hustru og søn modstandsarbejde med base i deres private villa. Sønnen blev skudt af hipo'er den 18. april 1945.

Chef for grænsekommandoen

Bennike kom hjem fra Sverige den 6. maj og meldte sig til tjeneste hos general Gørtz. Obersten blev nu chef for grænsekommandoen og fik en styrke på 1200 soldater og 300 gendarmere. Deres opgave var at hjælpe englænderne med at gelejde de tyske tropper over grænsen med så få tyvekoster som muligt. De danske soldater fik en heltemodtagelse i Kolding og Haderslev på vej sydpå med tog. Da de nåede frem

Oberst Bennike i stram officersattitude, sådan som han gerne ville huskes. Besættelsestiden. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

til grænsen, kunne de konstatere, at tyskerne stort set kunne medtage hvad som helst: fra vogne og rideheste til fødevarer og kontanter. Det blev der nu sat en stopper for. Bennike redede ifølge eget udsagn store værdier, blandt andet omkring 3000 heste og dagligt omkring en kvart million danske kroner i kontanter. Desuden var det ham en stor fryd at genere tyskerne mest muligt.

Det manglende retsopgør med Bennike

Oberst Bennike blev aldrig straffet for sin opsætsighed over for sine foresatte. Hverken forsvarschefen, generalløjtnant Ebbe Gørtz, eller regeringen vovede at krumme et hår på de modstandsfolk, der havde sat sig op imod samarbejdspolitikken. Bennike blev til gengæld ikke forsvarschef, som han gerne ville have været. Han blev i stedet chef for Danske Livregiment indtil sin pensionering i 1948. Han opnåede også at blive dekoreret som kommandør af Dannebrog og dannebrogsmænd. Siden nød han sit otium i Karsemose ved Frederiksværk. Mange i forsvarsledelsen åndede sikkert lettet op, da de kunne læse hans nekrolog i avisen i 1964. I 1978 oplevede danskerne et ekko af oberst Bennike i oberst Hackel i Lise Nørgaards TV-serie "Matador". Han kørte også sin egen politiske dagsorden, totalt illoyal over for sine foresatte og uden fornemmelse for magtens realiteter.

Kilder og litteratur:

- Bennike, Helge: 4. Regiment: 9. April 1940: Referat af Oberst Helge Bennikes Beretning om 4. Regiments Overgang til Sverige den 9. April 1940. Eget Forlag 1940. Roskilde Universitetsbibliotek.
- Interview med Ole Abery Jakobsen, Roskilde, marts 2018.
- Major Feilbergs arkiv fra besættelsestiden. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
- Bennike, Helge: Soldaterære. Erindringer fra Krigsaarene og Tiden der fulgte. 1949 (citerer fra s. 28, 89, 117).
- Feilberg, Kjeld: De flygtede til kamp: en beretning om 4. regiments overgang til Sverige den 9. april 1940. Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945. 1980.
- Harder, Thomas: Obersten og de unge galninge: 200 soldaters togt til Sverige den 9. april 1940. 2014.
- Kraks Blå Bog. 1957.
- Larsen, Henning Bjørn: Roskilde amt under besættelsen 1940-45. Historisk Samfund for Roskilde Amt. 1990, s. 5-115.
- Frihedsmuseets modstandsdatabase. Nationalmuseet (<http://modstand.natmus.dk/Person.aspx?19464>).

Den selvbevidste matador

Alexander Harry Jensen (1889-1976)

Ung og ambitiøs

Alexander Harry Jensen blev født i 1889 i et middelklassehjem på Amager. Efter endt læretid hos en købmand på Bornholm og volontørtid i et handelsfirma i Hamburg var den unge Harry A. Jensen, som han siden kaldte sig, rustet til at søge stilling som kommis. Han blev først ansat i Præstø, siden i Roskilde hos købmand Winther i Skomagergade (i dag Den franske Vinhandel). Her arbejdede han i 6 år afbrudt af værnepligt og indkaldelse til sikringsstyrken, da 1. Verdenskrig brød ud i 1914.

I året 1916 tog han det store spring til at blive selvstændig, idet han åbnede købmandsforretning i Algade 39, hvor tøjforretningen TTU ligger i dag. Samme år giftede han sig med modehandlerinde Olga Tønder, der havde en hatteforretning i Algade 18. De to begivenheder havde nok en vis sammenhæng, idet Olga var veletableret med sin forretning, så hun kunne forstrække sin tilkommende med penge.

Men Harrys ambitioner gik videre end til en købmandsforretning. Han ønskede at overgå fra detailhandel til grossistvirksomhed. I 1919 fik Harry en bekendt og sin svigerfar til at kautionere. Han gik derpå i Roskilde Bank, hvor han og Olga havde konto, og Olga tillige var aktionær, for at optage et banklån, men fik afslag. Datteren, Lise Nørgaard, har i sin erindringsbog "Kun en pige" antydnet, at det var hensynet til gamle hensygnende grossistfirmaer i byen, der fik banken til at smække kassen i. I stedet gik han over gaden til den nyetablerede Roskilde Landbobank, hvor han uden videre fik det nødvendige lån. Olga skiftede ved samme lejlighed også bank.

Harry A. Jensen kendte fra sine første år i Roskilde Oluf Christensen. De slog sig nu sammen som grossererere. Oluf Christensen drev i forvejen agentur- og kommissionsvirksomhed. De indrettede deres virksomhed i en gammel lagerbygning, Jernbanegade 12, og specialiserede sig i hver sit varesortiment. Christensen havde agentur på Esso- og Beauvais-produkter. Jensen specialiserede sig i kolonialvarer. Firmaet fik navnet "Christensen & Jensen, kolonial engros og import og agentur- og kommissionsforretning". Men kompagniskabet opløstes allerede i 1921. Harry A. beholdt ejendommen og firmanavnet "Christensen & Jensen".

Portræt af grosserer Harry Alexander Jensen, ca. 1935. Privat eje.

Portræt af grossererens hustru, Olga Tønder Jensen, ca. 1935. Privat eje.

Jernbanegade set fra broen over jernbanetrænet, populært kaldt for "luftbroen". Nr. 12 ses som en hvid kasse til venstre for husene omkring Hersegades Mølle nedrevet i 1910. Foto senest 1910. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

"Christensen & Jensen" – fra start til besættelsestid

Der var adskillige småkriser i 1920'erne. Det betød økonomiske vanskeligheder for Jensens grossistvirksomhed, men igen havde han fordel af ægteskabet med Olga. Hun kunne forstrække ægtemanden med penge, når det kneb. Firmaet var solidt grundfæstet fra slutningen af 1930'erne. Dette kom grossererens til gode under besættelsen, hvor han havde mange faste forretningsforbindelser at trække på. Således købte han erstatningskaffe fra en fabrik i Haderslev, der var kendt for sin gode kaffeerstatning allerede før krigen, hvor det var normalt at drøje kaffen. Grosserer Jensen solgte produktet under navnet JERO-kaffe (en forkortelse af Jensen ROSkilde).

Grossererens begyndte også selv at producere erstatningsvarer for at skaffe sine kunder de bedste produkter i en mangeltid. Han købte således en flødefabrik. For at skaffe sukker fik han godsejeren på Vibygård til at dyrke sukkerroer. Det

færdige sukker indgik i saftproduktion. Endvidere købte han fabrikken "Søborg Chokolade" på Jagtvej i København. Chokoladen blev fremstillet af kakaoskaller, som han endnu havde på lager. Marcipan fremstilledes af ærtemos tilsat mandelessens. Især firmaets chokoladestænger blev meget populære. Efter besættelsen koncentrerede Jensen sig igen om handel.

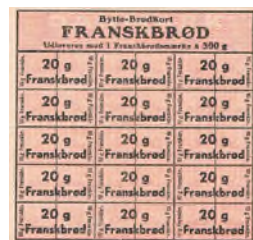
Besættelsestiden var tillige rationeringsmærkernes tid. Det krævede ekstra mandskab. Der måtte hele to personer til at sortere og tælle mærker afleveret af kunderne. Det var meget vigtigt, at firmaets chauffører sørgede for to ting ud over deres sædvanlige gøremål på turene til kunderne, nemlig at samle rationeringsmærker ind for de leverede varer og at få emballagen med tilbage i en tid med mangel på snart sagt alt. Ved stor påpasselighed fra alle ansattes side kom firmaet lykkeligt gennem de svære tider uden at lide større tab på omsætningen trods varemangel.

Firmaets opbygning

Firmaet "Christensen & Jensen" havde sin storhedstid i 1950'erne. I denne periode var der 3 ansatte i bogholderiet. Hertil kom 2-3 sekretærer, der tog sig af firmaets korrespondance. Endelig var der en telefonist. Denne kunne dog ikke klare at passe fem linjer alene, så alle på kontoret måtte hjælpe med telefonpasning. Af telefonister mindedes gamle medarbejdere Kristoffersen med den flotte telefonstemme: klar, tydelig og frem for alt charmerende. Den gjorde indtryk på købmændenes medhjælpende hustruer. Udseendet levede dog ikke helt op til stemmen. Derfor blev konerne noget skuffede, da de på en messe fik udpeget Kristoffersen. Endelig var der kontorbetjenten, der gik ud med regninger og i banken.

Firmaet havde fra begyndelsen én hestevogn og én lastbil. Efterhånden afskaffedes hestevognen, og firmaet fik flere lastbiler. Under krigen måtte man igen gå tilbage til hestevogne. I 1950'erne kom firmaet op på fem lastbiler og seks chauffører – for at tage højde for sygdom og ferier. Det var svært at holde på chaufførerne, da mange vognmænd i omegnen havde lastvogne med tippelad, der lettede arbejdet. En enkelt gav også en bedre løn.

Der var en lille lastvogn til byturen i Roskilde. Det var også den såkaldte kontant-tur, hvor der blev afregnet for varerne på stedet. Til turene i oplandet var der større lastbiler. Chaufførerne på disse ruter tog også gerne imod kontant be-

Rationeringsmærker fra besættelsestiden i form af brødmærker. Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

En af firmaets lastbiler læsses inde i gården til nr. 12. Det gav tunge løft til de ansatte, men det tog man med den gang som en naturlig del af et ansættelsesforhold. Foto fra 1950'erne. Album i privat eje.

taling, idet det ikke var alle købmænd, der kunne opnå kredit! Der var ture helt til Strøby Egede i syd, til Kulhus i nord og Sorø i vest, til Hvidovre og Glostrup i øst.

På lageret var forvalteren øverste myndighed, dernæst fulgte underforvalteren. Under denne sorterede firmaets fem kommisser. Og under dem igen stod lidt færre lærlinge. Man mødte allerede klokken 7 om morgenen på lageret. Lærlingene blev sendt op på loftet, hvorfra de stak de ønskede varer ned til kommisserne efter forvalterens anvisninger. Det kunne være en kold tjans på vinterdage, da der ikke var nogen opvarmning på lageret. Det gjaldt om at få fat på hårdføre medarbejdere.

Nede i kælderen holdt "tapperne" til. Der var normalt an-

Lageret, hvor der var hedt om sommeren og isnende koldt om vinteren. Her ses kasser med kaffeerstatning til venstre. Det blev brugt langt op i 1950'erne til at drøje på den dyre kaffe. Foto fra nævnte årti. Album i privat eje.

sat en herre og to damer i denne afdeling. De tog sig blandt andet af "flaskevarerne". Returflasker skulle vaskes omhyggeligt og siden fyldes igen. Det drejede sig om diverse væsker – lige fra syre til frugtsaft. Siden skulle flaskerne også pakkes forsvarligt, så de ikke blev knust under transporten ud til købmandsforretningerne.

Endelig var der firmaets arbejdsmænd, de såkaldte gårdmænd. De læssede lastbilerne med nye varer til købmændene og modtog hjemtagne varer fra producenterne, ofte i store partier. Specielt var det hårdt at bakse med de såkaldt "tunge varer": store sække på 15 kilo (med sukker, salt og andre kolonialvarer). Efter besættelsestiden blev den gamle hestestald indrettet til lager for disse varer, der var besværlige at håndtere. Så skulle de ikke transporteres så langt i gårdkomplekset. Hertil kom håndtering af emballage, såvel returemballage, som ny emballage. F.eks. leveredes eddike enten i glasballoner eller i glasflasker pakket i kasser. Både balloner og kasser skulle med tilbage til Jernbanegade.

Sidst, men ikke mindst var der portnerparret: Børge Rasmussen og hans kone Stella. Fruen gjorde rent og sørgede for

Familien Jensen boede i mange år i en stor lejlighed oven over Importøren i Algade 23, medens de ventede på at kunne købe en passende villa. Omsider blev fruene ked af at vente og købte for egne penge villaen på Skovbovængets Allé. Dernæst valgte hun at blive hjemmegående som de andre fine fruere. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

Roskilde Handelsskole t.v. opført i 1920 ved Borgegædet. Her sad grossererens selv i bestyrelsen, så han kunne sikre sig, at hans læredrenge og kontorelever fik den bedste teoretiske undervisning ved siden af den grundige praktiske oplæring i firmaet. Foto ca. 1935. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

at lave kaffe i et lille køkken i kontorfløjen ud imod Jernbanegade, når der var nogen, der havde fødselsdag. Fødselsaren sørgede selv for at købe kringler til alle ansatte i Den gamle Bagergård, Algade 6. Børge Rasmussen kunne ikke leve af sit portnerjob, så han havde også et andet job ved siden af. Det fremgår af de mange interviews, som dette afsnit bygger på, ikke mindst med sønnen Kai, at grossererens var nærig med lønnen og krævede stor ærbødighed fra sine underordnede i den daglige omgang.

Grossererens andre opgaver

Grossererens lagde endvidere vægt på, at firmaet var en god læreplads. Der uddannedes både kontorfolk og handelsfolk i firmaet: Der blev ansat en ny læredreng hvert år. Det betød, at man havde alle årgange i firmaet. To aftener om ugen gik eleverne på handelsskole – til at begynde med på den gamle Roskilde Handelsskole beliggende på Byvolden. De dage fik de lov at gå lidt før arbejdstids ophør for at kunne nå frem. Harry A. Jensen sad for øvrigt selv i bestyrelsen for handelsskolen. Skolen havde ansat en lærer fra en af byens kommuneskoler til at undervise de unge mennesker. Men her måtte

han klare sig uden mulighed for korporlig afstraffelse, som han betjente sig af i folkeskolen.

Grosserereren var meget aktiv inden for forenings- og organisationsarbejde i Roskilde. Han var medlem af Roskilde Handelsstandsforening (heraf tre år som formand), medstifter af Roskilde Boligselskab i 1936 og medlem af repræsentantskabet for Roskilde Landbobank, dernæst medlem af bankens bestyrelse og siden formand for samme. Harry A. Jensen var kendt for at passe sine mange hverv til punkt og prikke. Han passede således formandskabet for banken indtil få år før sin død i 1976.

Fra succes til deroute

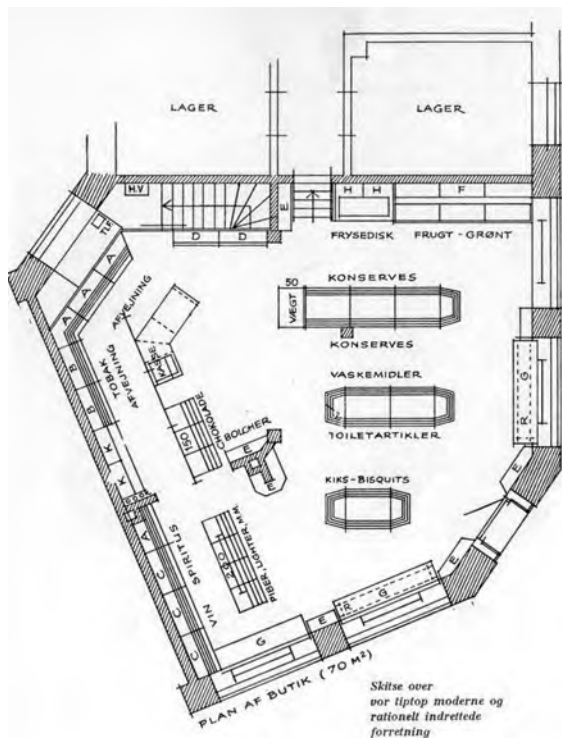
I 1950'erne var det også på tide at tænke på et generationsskifte. Det skete ret glidende, idet sønnen Kai Tønder Jensen i 1956 kom ind i firmaet som underdirektør. Samtidig omdannedes firmaet til et familieaktieselskab. I 1959 fyldte den gamle grosserer 70 år og besluttede at overlade styret til Kai, der rykkede op i direktørsædet, men stadig under fars opsyn. Med Kai Tønder kom der en mere moderne og mere hensyntagende type til at stå for styret i firmaet.

Hvor faderen krævede hårdt arbejde og stor underdanighed af alle uden ekstra belønning, var Tønder, som den nye

Direktør Kai Tønder Jensen på åbningsdagen for det nye selvbetjeningslager på Køgevej, lige ved banen, i 1969. Ved hans avancement til direktør i 1959 var nye tider begyndt i det gamle grossererfirma. Foto: Henrik Clausen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Butikken er ny

— men købmanden er den samme

Det store udvalg . . .

De udsøgte kvaliteter . . .

hos
VALD. SVENDSEN
 V/RØDE PORT
 ROSKILDE
 TELEFON 1448
 ROSA 4100

FORRETNINGENS VAREVOGN KOMMER OVERALT

Reklame for købmand Valdemar Svendsens nyindrettede supermarked på hjørnet af Algade og Kong Valdemars Vej. Det var denne type forretninger, der efterhånden gik uden om grossisterne og herved gav disse dødsstødet. Jul i Roskilde 1956, s. 44.

chef kaldtes, klar over, at nye tider krævede en ny måde at være chef på. Når man under spidsbelastning krævede overarbejde af personalet, måtte man også belønne de trofaste medarbejdere ved at invitere dem "på en bid brød", så de havde noget at stå imod med. Det kunne være på Pagh's Cafeteria eller BP Motellet.

De ansatte måtte gerne handle lidt på lageret, men man kunne kun købe store portioner, for det var jo en grossistvirksomhed. Så kunne man siden handle indbyrdes med mindre portioner. Undertiden var det også muligt at købe poser med bulede konservesdåser. Det hændte ikke så sjældent, at etiketten var faldet af. Så kunne man risikere, at indholdet viste sig at være hunde- eller kattemat, men det måtte man tage med et smil. Det var måden, hvorpå firmaet fik ryddet op på lageret.

Forretningen fortsatte i 1960'erne. Udviklingen i detailledet gik efterhånden i retning af flere og flere supermarkeder, der erstattede købmandsforretningerne, firmaets kernekunder. Mange købmænd kunne ikke klare konkurrencen og gik fallit. For at modvirke denne udvikling var Harry A. Jensens firma omkring 1960 med til at oprette kæden Centra. Det gav i begyndelsen øget omsætning. Men desværre var

Jernbanegade 12 stod oprindeligt i noble røde mursten, men da huset i 1970'erne blev taget i brug til andre formål, blev det pudset op. Det har haft flere farver. I dag er det hvidt og huser en ejendomsmægler. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

mange købmænd ikke indstillet på at yde noget selv. Mange forstod ikke, at det var vigtigt at få konsulenthjælp, at sørge for reklamer og den rigtige udstilling af varerne i forretningen og ikke mindst trofasthed over for sine leverandører.

Kort sagt gik udviklingen den forkerte vej for grossistledet. De købmænd, der indrettede større selvbetjeningsbutikker, tog ofte direkte kontakt til fødevarerindustrien uden om grossistledet. Det betød, at grossistfirmaet i Jernbanegade efterhånden kun havde de besværlige varer tilbage, såsom flaskevarer samt grynvarer, sukkervarer, salt, soda og vaskepulver. I tidens løb svandt også indtjeningsgrundlaget for disse varer ind. I 1967 indgik "Christensen & Jensen" i Centra Grossisternes afdeling i Herlev. Kai Tønder fulgte med som direktør, men trak sig snart tilbage.

I 1969 indgik "Christensen & Jensen" i Centra Sjælland. Man samlede de grove varer i Herlev og oprettede selvbetjeningslager ved banen på Køgevej 48 i Roskilde. Det skabte en del utilfredshed hos kunderne, som selv skulle hente varerne på lageret. De havde været vant til at få bragt varer ud hver dag i det gamle firma. Resultatet blev, at Centra Sjælland likvideredes senere på året. Kai Tønder skabte siden sit eget firma, K.T. Import, men for hans far må nedlæggelsen af det gamle firma have været en bitter pille at sluge.

Bedre blev det ikke af, at Harry A. Jensens eftermæle siden kom til at stå i skygge af den berømte datter, forfatteren og manuskriptforfatteren Lise Nørgaard, bedst kendt som ophavskvinde til fjernsynsserien "Matador".

Kilder og litteratur:

Christensen & Jensen. Firmaskrapbog. U.å. Privat eje.

Christensen & Jensen. Fotoalbum. U.å. Privat eje.

Interviews ved Eva Tønnesen af Anne Marie Eriksen, Hanne Lindegaard Knudsen, Bente Lindegaard Magnusson, Kirsten Lysgaard, Elisabeth Ramskov, Kai Tønder Jensen og Bent Volfing. 2009. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Interview ved Steen Sørensen af Jette Rasmussen. 2009. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Jensen, Harry A.: Selvbiografisk foredrag holdt i Rotary. 1941. (Manuskript). Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Harry A. Jensen. En matador i Roskilde. Erindringer fra firmaet Christensen & Jensen. Roskilde lokalhistoriske Arkiv. 2009. (Udstillingskatalog). Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Nørgaard, Lise: Kun en pige. Gyldendal. 1992.

Tønder Jensen, Kai: Før vi fik bil. Jul i Roskilde. 82.årg. 2003, s. 16-18.

Den forræderiske officer

Knud Børge Martinsen (1905-1949)

Spejderlederen

Knud Børge Martinsen blev født i 1905 på Sydsjælland som søn af en skrædder. Som ganske ung finder vi ham i Roskilde. Her blev han spejderleder. De gule spejdere (søspejdere) havde både en afdeling for de små "ulveunger" og for de større drenge. I årene 1922-1925 var Knud Børge spejderleder for de større drenge. Han blev i disse år kaldt for "Martin" – udtalt på fransk. Han var en dygtig og højt respekteret spejderleder. Måske den bedste Roskilde nogensinde har haft ifølge en af hans spejderdrenge.

Året før – i 1921 – havde ulveungerne også fået ny flokfører, nemlig den lokale Poul Sørensen, søn af borgmester J. C. Sørensen og siden indenrigsminister. Han blev kaldt for "BrandSøren", da hans far også var branddirektør i byen. Poul var ligeledes en meget dygtig spejderleder. Disse to personligheder endte siden i hver sin lejr under besættelsestiden.

Fra dansk til tysk militær karriere

K. B. Martinsen valgte efter rekruttiden i 1928 at gøre militær karriere. I løbet af ti år nåede han en rang af kaptajnløjtnant og kunne se frem til en flot karriere inden for hæren. En særlig begivenhed i disse år kom til at præge ham: Under den spanske borgerkrig havde han været kontrolofficer 1937-38 i "Det internationale ikke-indblandingsudvalg" ved den fransk-spanske grænse. Det gav ham en antipati for kommunismen, som siden blev bestemmende for hans politiske observans. I 1940 var han en af de få aspiranter, der slap gennem nåleøjet og blev optaget som elev på et generalstabskursus på Frederiksberg Slot.

Med besættelsen kom hans antikommunistiske og nazistiske sympatier op til overfladen. Den 26. juni 1940 meldte han sig ind i den danske afdeling af DNSAP. Han deltog nu i partiets demonstrationer iført dansk militæruniform. Derfor fik han en påtegning i sine militære papirer, der ville være en hæmsko for hans videre militære karriere. Følgen blev, at han valgte at træde uden for nummer og søge ind i Waffen-SS for at gøre tysk militær karriere.

I september 1941 blev Martinsen kompagnichef i Frikorps Danmark, der stod under kommando af C. F. von Schalburg.

K. B. Martinsen med sine tyske ordener: Jernkorset af 2. klasse var monteret i et ordensbånd. Dette bånd blev båret i næstøverste knaphul til hverdag. Han blev også dekoreret med jernkorset af 1. klasse. Det blev båret fæstnet på uniformen på venstre side af brystet. De var erhvervet for tapperhed ved Østfronten. Foto 1942.

Poul Sørensen (1904-69) som elitegymnast i Roskilde, hvor han var opvokset. Han var desuden spejderleder som ung. Amatørfoto u. å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Jernkorset af 2. klasse med ordensbånd og jernkorset af 1. klasse blev nyindstiftet i 1939 (uddeltes kun i krigsperioder). Gengivet efter annonce i DBA 2018.

Dette korps blev nu sendt til Østfronten. Her faldt von Schalburg den 2. juni 1942, og Martinsen overtog midlertidigt kommandoen i en uges tid, indtil en ny leder kunne udnævnes. Denne faldt imidlertid efter kun to dage på posten. Det viser, hvor hårde kampe, der udkæmpedes på denne front, og hvor farligt det var at opholde sig her. Nu tilfaldt kommandoen igen Martinsen, da der ikke var andre med tilstrækkelig militær uddannelse til at tage over. Han var respekteret af sine folk, men han var ikke vellidt. Ideologisk lagde han stadig mere vægt på nazismen frem for de antikommunistiske holdninger, der i sin tid havde fået ham til at vælge tysk side, og som hans forgængere i korpset i højere grad havde fremhævet over for mandskabet. Måske var det for at pleje karrieren? I maj 1943 blev Frikorps Danmark formelt nedlagt og slået sammen med andre frivillige skandinaviske korps, da det var på vej til total udslettelse med mange faldne og sårede. Som tak for udvist tapperhed blev Martinsen dekoreret med det tyske jernkors af 1. og 2. klasse med tilladelse fra kong Christian 10. til at bære dem.

Allerede et par måneder forinden fik Martinsen rang af "Obersturmbannführer" og blev sendt hjem til Danmark for at opbygge et "germansk korps". Det blev til Schalburgkorpset, der skulle bekæmpe den danske modstandsbevægelse. Den var ved at vokse sig stærk til gene for besættelsesmagten og dens medløbere, ikke mindst inden for det samarbejdende erhvervsliv, der blev udsat for sabotager. Det fremgik snart af Martinsens optræden som chef for Schalburgkorpset, at han var blevet tydeligt forrået af sine oplevelser ved Østfronten, hvor hans gamle korps havde lidt svære tab. Det gik både ud over sagesløse og folk i hans egne rækker.

Fire mord og deres følger

K. B. Martinsen var meget kvindekær og jaloux. I marts 1944 indkaldte han tropsfører Fritz von Eggers til Schalburgkorpsets hovedkvarter (de holdt til i Frimurerlogen på Blegdamsvej i København), da han mistænkte ham for at have en affære med sin hustru. Knud Børge var i 1933 blevet gift med Elsebet, en præstedatter fra Gjøl. Martinsen dømte egenhændigt von Eggers til døden og eksekverede selv dommen ved at skyde ham på stedet.

Martinsen blev efter besættelsen dømt for dette og andre mord. Nogle havde han selv udført, andre havde han givet ordre til. Et af disse mord var et såkaldt clearing-mord på en læge Vigholt som hævn for et mord på en nazist. Lægen blev

Mindehøjtidelighed for faldne danske frivillige på Østfronten afholdt den 17. oktober 1943 i Frimurerlogen på Blegdamsvej i København. Fra venstre K. B. Martinsen, Bruno Boysen, Helga von Schalburg med sønnen Alexander og den tyske rigsbefuldmægtigede, Werner Best. Gengivet efter Wikipedia (https://da.wikipedia.org/wiki/Knud_B%C3%B8rge_Martinsen).

skudt i sin konsultation i Slagelse i januar 1944 af Schalburg-folk efter direkte ordre fra K. B. Martinsen. I alt blev han dømt for fire mord.

Martinsen var chef for Schalburgkorpset indtil den 10. oktober 1944, hvor han blev kaldt til Berlin. Her undrede man sig over, at han også likviderede nazister. Han blev snart fængslet, men siden lykkedes det for ham at flygte til Danmark. Hjemme havde han og konen købt et rækkehus i Roskilde på Frederiksborgvej. De havde også fået et par børn. Efter tilbagekomsten holdt han lav profil resten af besættelsestiden uden ligefrem at skjule sig for tyskerne og for den danske modstandsbevægelse.

Martinsen arresteres af modstandsbevægelsen

Da arrestationsbølgen rullede hen over Roskilde ved befrielsen den 5. maj 1945, stod Martinsen øverst på den lokale liste over landssvigere, som modstandsfolkene skulle ud og hente.

Forud gik en del forberedelser: Der rekvireredes en bybus til transport af fangerne. Ejeren mødte selv op som chauffør. Den såkaldte Lundby-gruppe (opkaldt efter lederen Vagn Lundby), der var udsprunget af spejderbevægelsen, samt endnu en Sct. Georgs-gruppe var blevet udtaget til at deltage i aktionen. Flere havde været Martinsens kammerater i spejderbevægelsen. 4 af deltagere var ganske unge fyre fra Spejdernes Hjelpekorps. De var i alt 16 mand, alle tilknyttet modstandsbevægelsen. Hertil kom 6 politifolk, der skulle stå for selve arrestationen. Ved 9-tiden om morgenen kørte bussen hen og hentede lægen Vilhelm Møller Christensen og en filmfotograf, der skulle forevige arrestationen.

Frimurerlogen på Blegdamsvej i København, hvor Schalburg-korpset havde hovedkvarter.

Det var her, den jaloux Martinsen i marts 1944 skød tropfører Fritz von Eggers, som han mistænkte for at have en affære med hustruen. Foto: Michael Paldan 1943 eller 1944. Frihedsmuseet. Gengivet efter hjemmesiden Min by. (<https://minby.dk/2015/05/04/41580/da-frimurerlogen-var-nazi-hovedkvarter/>).

Arrestationen af K. B. Martinsen på privatadressen på Frederiksborgvej. Fotografiet stammer fra den film, der blev optaget af modstandsbevægelsens anholdelser i Roskilde og omegn den 5. maj 1945. Kopi af foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Klokken var efterhånden blevet 10 om formiddagen. Nu kørte bussen hen til K. B. Martinsens hus på Frederiksborgvej. Fire store fyre fra Spejdernes Hjelpekorps blev sat til at afspærre Frederiksborgvej (Hovedvej 6), da man frygtede ildkamp med Martinsen. De var alle forsynet med frihedskæmpernes armbind. Ole Jakobsen (f. 1928), en af disse unge fyre, der har genfortalt historien, blev placeret ved rundkørslen tæt på Martinsens hus. Militær-grupperne omringede nu huset for at dække politiets indtrængen.

En betjent ringede på, og Martinsen lukkede selv op. Han var i gang med morgenbarberingen. Han udleverede på stedet en lille pistol med perlemorsskæfte og fik lov til at gøre barberingen færdig. Derpå fulgte han frivilligt med ud i bussen uden at gøre modstand og blev anbragt bag i bussen. Her blev en tropsassistent, den kraftige maskinlærling Jens Juel iført spejderuniform, sat til at holde vagt over sin gamle tropsfører.

De unge vagter havde ordrer til ikke at give sig i samtale med arrestanten. Han havde selv et par kommentarer. Først bemærkede han: *"Spejderbevægelsen har ændret sig siden min tid"*. Lidt senere sagde han: *"Jeg har holdt på den forkerte hest"*. Hele sceneriet blev filmet. Derpå kørte bussen videre for at arrestere flere landssvigere opført på listen for Roskilde og omegn. I alt var der opført 250 personer på modstandsbevægelsens liste. Denne blev to dage efter bragt i lokalavisen Roskilde Tidende. Nogle var uskyldige, men det blev aldrig berigtiget.

Retssagen og henrettelsen

Martinsen blev dømt til døden af Landsretten i 1948 for sine ugerninger som chef for Schalburgkorpset. Dommen stadfæstedes af Højesteret i 1949. Den 25. juni 1949 blev han henrettet ved skydning i henrettelseskuret på Bådsmadsstrædes Kaserne i København. Der var ingen klynk eller modstand mod at blive bundet, som man så det ved andre henrettelser af landsforrædere i disse år.

Der kredses stadig om disse henrettelser. Jørgen Nielsen skrev om Martinsens henrettelse i Information i 2013: *"Under transporten fra cellen til fængselsgården skulle fangens hænder efter forskriften bindes på ryggen, og denne opgave havde en af fængslets overbetjente fået. Den pågældende funktionær var nervøs og påvirket af situationen og fumlede måske en smule. Martinsen var tilsyneladende helt upåvirket, men efter nogle øjeblikkes venten sagde han: "Hør, De behøver sgu da ikke være nervøs, det er mig der skal skydes"*. Nok var Martinsen en forrået skurk, men han tog sin straf som en modig mand.

ROSKILDE TIDENDE

250 Anholdelser er allerede foretaget.

Ripor'er, Værnemagere og mistænkelige Personer, hvoraf en Del sikkert løslades senere.

Liste over alle de folk, som modstandsbevægelsen arresterede den 5. maj 1945 for landsforræderisk adfærd. En del stod uretmæssigt på listen, men der kom aldrig noget dementi. Andre oplagte folk manglede. Det vidner om de kaotiske tilstande i befrielsesdagene. Overskrift i Roskilde Tidende 7/5 1945.

Kilder og litteratur:

Interview med Ole Abery Jakobsen, Roskilde, marts 2018 (spejderminder og arrestationen af Martinsen, inklusiv hans bemærkninger).

250 anholdelser er allerede foretaget. Roskilde Tidende 7/5 1945.

Bjerg, Hans Christian: K. B. Martinsen. Dansk Biografisk Leksikon. Gyldendal. 3. udg. 1979-84.

Bøgh, Frank: K. B. Martinsen: dansk officer og landsforræder. People's Press. 2015.

Bøgh, Frank: De dødsdømte: henrettelsen af 46 danskere efter besættelsen. People's Press. 2018.

Nielsen, Jørgen: Kommentar til artiklen "Exit" (bragt 11/1 2013). Information 14/1 2013 (digital udgave).

Roskilde Kolonne. 50 års jubilæum. Roskilde.1963.

Film: "Da freden kom til Danmark". Nationalmuseets arkiv. Kan ses på YouTube.

Den fartglade ostegrosserer

Poul Tholstrup (1898-1986)

Ost

Poul var forudbestemt til at beskæftige sig med ost som søn af den kendte mejerimand Rasmus Tholstrup. Drengen blev født på Allershøj Mejeri i Snoldelev i 1898 som 4. barn i en søskendeflok, der efterhånden talte 8 børn, heraf 7 drenge. Rasmus Tholstrup var en streng far, der satte sine børn i arbejde på mejeriet. Efterhånden blev han lidt af en foregangsmand på mejeriområdet. Hertil kom et stort handelstalent, som Poul arvede. I 1907 flyttede familien til Kildebakken på Frederiksborgvej i Himmelev. Det var lige ud til Roskilde Fjord, som nu blev drengenes foretrukne tumleplads med sejladss og fiskeri som fritidsbeskæftigelser.

Faderen forlangte, at alle sønner skulle have en mejeriuddannelse, før de kastede sig over andre interesseområder. Poul blev uddannet mejerist på Allerslev Mejeri. I 1920 begyndte han at arbejde i sin fars osteforretning, Rådhusstrøvet 12, i Roskilde. To år efter giftede han sig med Ketty. Hun blev siden en stor støtte for ham som det rolige midtpunkt i familien. Det unge par boede oven over forretningen i tre etager, da huset var så smalt. Medens de boede her, blev deres 2 piger, Kirsten og Lisbeth, født.

I 1923 købte Poul ejendommen inklusiv forretningen. Han kaldte sig nu for købmand. Som handelsmand indså han snart, at det bedre kunne betale sig at købe ostene direkte af mejerierne uden om ostegrossisterne. I 1925 ansatte han en 14-årig bydreng ved navn Poul Andersen, der snart blev en uundværlig medhjælp i forretningen. Blandt andet var han meget ferm til vinduespyntning. Forretningen var moderne indrettet med vand løbende ned ad udstillingsvinduet, et træk Tholstrup havde lært at kende i Schweiz. 1932-33 var familien blevet så velstillet, at den kunne bygge egen villa på adressen Frederiksborgvej 101.

Fartglæde til vands og til lands

Pouls fritidsinteresser var især knyttet til Roskilde Fjord. Midt i 1920'erne fik han et surfbræt tilsendt fra sin bror Jakob i USA. Brættet med Poul iklædt ildrød helbadedragt blev trukket af en motorbåd ligesom vandski. Poul blev snart ganske ferm til denne sportsgren, og optrådte i Hornbæk

Poul Tholstrup fotografet 1956. Privat eje.

Rasmus Tholstrup (1873-1942) og hustruen Sørine (1871-1946) med deres førstefødte søn, Henrik. Rasmus var pioner inden for mejeribrug og blev kaldt for "Ostekongen". I 1893 stiftede han firmaet Tholstrup Cheese. Visitkortfoto, ca. 1893. Privat eje.

Poul Tholstrups ejendom Stændertorvet 12, hvor han havde ostebutik og tillige privatbolig de første 10 år af sit ægteskab med Ketty. Foto: Jeppe Tønsberg 2018.

med sit "show".¹ Jo hurtigere motorbåd, desto større fornøjelse for Poul, men også til større fare for andre.

Den fartglade unge mand eksperimenterede med at konstruere en propeldrevet motorbåd med motor fra en Deutz flyvemaskine for at øge hastigheden. Sammen med sin bror Henrik og et par fagfolk fik han held med eksperimentet i sommeren 1927. Den 24. august var der stabelafløbning. Bå-

Poul og Henrik Tholstrup (med blød herrehat) ombord i deres propeldrevne, superhurtige motorbåd, der blev præsenteret for offentligheden 24/8 1927. Foto i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

den nåede med 8 mand ombord fra Roskilde Havn til Gershøj på 12½ minut.² Siden viste et uheld med båden, hvor farlig en leg, det var. Under høj hastighed gav Henrik hårdt ror i en drejning. Propellen splintredes og forvoldte flere skader. Båden blev bjerget og skaden udbedret, men brødrene havde mistet interessen.

I sommeren 1929 var Poul Tholstrup og vennen, skovri-der Henning Martensen-Larsen, med i et bilvæddeløb Kruså – Paris – Kruså arrangeret af Dansk Motor Klub. Poul kørte den lange strabadserende tur i sin Ford Sedan i konkurrence med professionelle væddeløbskørere som prins René af Bourbon-Parma. Den samlede distance var 2.300 km, og løbet var tilmeldt 11 biler og 15 motorcykler. I Paris var der 12 timers påbudt hvil. Imens blev bilerne låst inde, så man ikke kunne se til motorerne.

Hvis Poul og Henning skulle have en chance for at vinde,

*Vinderbilen fra paris-
løbet foran ostebutik-
ken. Poul Tholstrup
vandt pariseløbet 4/5
1929. Gengivet efter
Jul i Roskilde 1929, s.
38.*

Poul Andersen og Poul Tholstrup fotograferet i anledning af Andersens 50 års jubilæum i 1975. Foto: Mik Eskestad. Privat eje.

måtte de finde en kortere vej tilbage. Prins René startede 1 time senere, men overhalede vennerne i Osnabrück efter hastighedsrekord. Trods uheld med den ene bremse, hjulskift og forsinkelser ved jernbaneoverskæringer overhalede de prins René ved Hamburg. De skiftedes nu til at overhale hinanden et par gange. Men snart fik prinsen problemer med benzintilførslen. Nær Kruså måtte det sidste reservehjul sættes på Tholstrups bil. Men de vandt løbet den 4. maj! De fik noteret tiden 32 t 51 min. Det gav en gennemsnitstid på 70 km i timen. Det må til tider have været en ret hasarderet kørsel. I København var der stor modtagelse på Rådhuspladsen. Præmien var 10.000 franc (i Ford Motor Co. aktier) og en flot ærespokal.³

Nye initiativer

Aktierne blev solgt. For beløbet købte Poul en nedlagt tagpapfabrik på jernbaneterrænet ved Østergade og indrettede den til Roskilde Gruyère-Fabrik i 1930. Her ansattes en oste-

mester til oplæring af Poul Andersen. Siden blev Andersen den daglige leder. Fabrikken blev solgt til DSB i 1938 og nedlagt i 1939. Tholstrup købte i stedet Kornerupgård, en gammel købmandsgård på hjørnet af Ringstedgade og Bredgade. Her indrettedes ostelager, og Poul Andersen fik opsynet. Desuden fik han prokura, så han kunne styre alt det bogholderimæssige i Tholstrups virksomheder. Dette samarbejde fortsatte i over 50 år.

I 1938 fik ostehandleren den idé at fremstille snehegn af halm. Han tog patent på hegnene, der bestod af granrafter, mellem hvilke der blev udspændt snoede halmbånd (patentnummer 5S16⁴). Disse skærme viste sig at være særdeles effektive og billige (pris: 26 øre pr. løbende meter). Derfor var der stor interesse hos mange amtsvejvæsener for disse snehegn.

Broderen Erik havde i mellemtiden købt Middelfart Station, nedlagt i 1933. Her etableredes en større produktion efter købet af en maskine, der kunne sno halmstråene til bånd. I Roskilde etablerede Tholstrup en sneskærmsfabrik på Lille Maglegård (ved Maglegårdsvej). Desværre blev høstudbyttet i sommeren 1940 usædvanlig dårligt, og prisen steg voldsomt. Så fandt Poul Tholstrup på at bruge stargræs. Men i november 1941 brændte fabrikken på Lille Maglegård samt hele lageret af materialer til vinterens snehegn. Vinteren 1943 var fabrikken oppe at køre igen, og hegnene skulle atter stå deres prøve, men sneorkanerne dette år kunne de spinkle sneskærme ikke modstå. Som det var gået før, mistede Poul interessen, når der viste sig vanskeligheder. I 1951 blev fabrikken afhændet til Sorø stakitfabrik, der også overtog patentet.⁴

Kosangas

Der var sammenhold mellem brødrene Tholstrup. Deres største fælles satsning var Kosangas-imperiet. I 1941 var Erik kommet i kontakt med C. R. Smidth fra Dansk Flaskegas Co. i Nykøbing Falster. Smidth var interesseret i at opføre en fyldestation på Fyn og havde fået kik på Eriks stationsområde i Middelfart. Men fabrikanten døde, før samarbejdet var etableret. Enken valgte i stedet at sælge, og Erik overtalte sin brødre til at købe virksomheden i fællesskab. Aftalen blev, at enken fik 34.000 kr. udbetalt og Pouls Kornerupgård med en friværdis på 46.000 kr. oveni samt en pensionsordning. Dagen efter købet dannedes Aktieselskabet Kosangas med Knud Tholstrup som direktør.⁵ Her tegnede Poul sig for 42½ % af aktiekapitalen foruden Kornerupgård. Herved satsede han hele sin formue på et projekt med usikre fremtidsmuligheder.

Med udviklingen af gasflasken blev det muligt at bruge gas til madlavning uden for byerne, hvor man havde husholdningsgas fra gasværker. Derfor blev firmaet så stor en succes.

Det blev imidlertid en overvældende succes, og i 1947 kunne Poul generhverve Kornerupgård. I de følgende år knopskød firmaet. Det krævede kapital, og efterhånden blev selskabets konstruktion så indviklet, at Poul mistede overblikket. Derfor ønskede han at udtræde. Man regnede lidt på hans aktier i Kosangas International, og i 1965 enedes man om en pris, som Poul fandt acceptabel, ikke mindst da han kunne beholde en del indtægter fra selskabet.

Det kom derfor som en stor skuffelse, da selskabet fik en ny organisationsform, hvorved Poul mistede disse indtægter. Han havde naivt troet på sine brødres gode hensigter, men nu brast båndet til familiefirmaet og til brødrene. Først i forbindelse med datteren Kirstens slægtshistoriske arbejde kom det til en forsoning. I 1982 blev en Kosan-tanker opkaldt efter Poul med festlig stabelafløbning på Fredericia Værft, hvor hele familien deltog.

Besættelsestiden

I besættelsesårene ydede Poul og Ketty Tholstrup en indsats inden for modstandsarbejdet ved at skjule folk på flugt. Nede i baghaven på Frederiksborgvej havde de en bjælkehytte. Den var velegnet som "hotel", da den ikke var synlig fra vejen, og man let kunne flygte langs vandet eller ud på en båd. Flygtningene blev henvist af landbetjent Magnus Nielsen. Når der var "en gæst" på vej, ringede landbetjenten og gav følgende besked: "*Nu kommer der en pakke*". På den måde fik familien besøg af jøder, desertører og nødlandede, allierede flyvere. De fleste blev kun et par dage, og der udveksledes ingen

Poul Tholstrups bjælkehytte i haven bag villaen Frederiksborgvej 101, hvor han skjulte flygtninge under besættelsestiden. Foto ca. 1945. Privat eje.

kommentarer. Når der var skaffet sejlads til Sverige med en lokal fisker, kom Nielsen tilbage og gav ordre til opbrud.

Fire gange havde familien Tholstrup tyske kontrolbesøg. Hver gang var det den rolige Ketty, der tog imod. En gang var det ved at gå galt: Fuglen var fløjet fra hytten, men der var stadig varmt trods kulden udenfor. Samtidig kunne et tikkende ur og en avis sladre om gæsten, men Ketty slog snarrådigt avisen om uret og tog den under armen. Heldigvis blev den tyske officer så optaget af familiens flygel, at han satte sig til at spille og glemte alt om eftersøgningen.⁶

Kødsalg fra jernbanevogne på Roskilde Station under Folkestrejken sommeren 1944. Den voldsomme tilstrømning fik politi og tyskere til at dukke op og sætte en stopper for udsalget. Fra fotoserie i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Under Folkestrejken i sommeren 1944 blev alle tog fra Fyn og Jylland stoppet i Roskilde. Blandt andet strandede 12-14 jernbanevogne med kødvarer på stationen. Da kødet var i fare for gå i forrådnelse, organiserede Poul Tholstrup salg af alle disse slagtervarer, godt hjulpet af datteren Lisbeth og sin nabo med hustru, efter at der var tilkaldt slagtere til at partere svine- og kvægkroppene. Kødet blev derpå solgt for 5 kr. pr. styk uanset størrelse. Roskildenserne strømmede til og nåede at tømme syv jernbanevogne, før tyskerne opdagede det. Nu blev Tholstrup ført bort med en pistol i ryggen. Men tyskerne slog sig til tåls med at få resten af slagtervarerne, og Tholstrup blev sluppet fri. Pengene fra salget blev siden leveret til Kødbyen, hvor man var utilfreds med det indkomne beløb. Men en højere pris ville have givet mindre salg.⁷

Ungarnshjælpen

Pouls trang til at hjælpe folk i nød viste sig også, da han deltog i Ungarnshjælpen i 1956. Under det ungarske oprør mod det sovjetiske overherredømme havde det ungarske folk brug for humanitær hjælp. Poul fik sin bror Knud med på idéen og organiserede en indsamling, købte udstyr og medikamenter, samlede hjælpere og kørte selv ned med hjælpen for at sikre, at det kom i de rigtige hænder.⁸ De blev mødt af overstrømmende taknemmelighed fra ungarerne. Vel hjemme igen blev brødrene og deres hjælpere hædret med Dansk Røde Kors-medaljen for deres indsats. I Ungarn sluttede kampen den 4. november med den sovjetiske overmagts sejr.

Roskilde Ring

I begyndelsen af 1950'erne købte Poul Tholstrup en gammel grusgrav i Roskilde for at anlægge en væddeløbsbane. Skrænterne kunne udnyttes som tilskuerpladser og til bane-sving, og bunden kunne rumme selve hovedbanen. Sammen med Automobil Sportsklubben oprettede han Aktieselskabet Roskilde Motorbane.

Nu rykkede bulldozere ind på arealet og høvlede mange kubikmeter jord af. Anlægget kostede 300.000 kr. skaffet gennem Automobilsportsklubbens banefond og ved tegning af reklamer for selskaber og firmaer. Disse penge skulle tjenes ind på 3 år. Ved præsentationen af banen for offentligheden i foråret 1955 gik det galt. Banen var så blød, at tre biler kørte fast. Samme skæbne overgik to traktorer, der skulle hjælpe dem op igen. Så den officielle åbning måtte udskydes fra den 15. maj til den 5. juni.

Til åbningen kom 30-35.000 tilskuere – langt over forventet – så økonomien var reddet (en billet kostede 4 kr.). Første løb kostede 40-50.000 kr. at afvikle. Heraf skulle de 22.000 gå til køerne. DSB arrangerede særtog fra Frihavnen til interesserede svenskere, og hele Knudsvej-kvarteret var fyldt af parkerede biler. Løbene varede fra kl. 14.30 til kl. 17, og hver motortype havde sit eget løb. Der var fart over feltet, så man undgik ikke en ulykke: motorcyklisten Børge Hansen styrtede, men heldigvis lå sygehuset lige i nærheden. Den bedste tid tilfaldt en motorcykel, der klarede 8 omgange på 4,03,6 minutter eller omregnet 75,5 km i timen.

Trods saltning af banen støvede det forfærdeligt, og sten slyngedes op til stor fare for racerkørere og publikum. Derfor besluttedes det at asfaltere banen og samtidig ombygge den, så racerne kunne køre hurtigere. Den blev nu 660 m lang og 20 m bred, og prisen kom op på 100.000 kr. Nu kunne hastigheden øges til 120 km i timen, men der var ikke plads til at udbygge banen til internationalt format. Derfor købte konsortiet et areal af kommunens tilgrænsende grusgrav. Den udvidede bane på 1.400 m åbnede i 1957. Der var skabt tre nye sving og skaffet flere tilskuerpladser. Åbningsløbene strakte sig over to dage og samlede 50.000 tilskuere.

Motorløb på Roskilde Ring sidst i 1950'erne. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Mindesten for Roskilde Ring og Poul Tholstrup afsløret af datteren Lisbeth Blomdahl i maj 2014. Foto: Henrik Denman 2018.

Banen havde succes. Der blev kørt store internationale løb på Ringen. I 1961 og 1962 blev der kørt løb i den prestigefyldte formel 1 klasse med stjerner som Stirling Moss og Jack Brabham. Fra 1955 til 1968 blev der afholdt 85 arrangementer på banen og afviklet 571 forskellige løb.⁹

Imidlertid lå banen midt i Roskilde med boliger og et sygehus som nærmeste naboer. Der kom klager over rystelser og larm, og i 1968 besluttede miljømyndighederne i byen at lukke banen til sorg for folk med interesse for motorsport. Kongsangas købte arealet af Poul, men videresolgte det året efter til Roskilde Kommune, der havde store planer om hotel- og skolebyggeri. Kun hotellet blev realiseret. Resten blev til parkområde. I 2014 afslørede en mindesten for Roskilde Ring og Poul Tholstrup i parken.¹⁰

Fuglene

Poul Tholstrup havde også ornitologi som hobby. Specielt var han interesseret i digesvalen. I 1959 byggede han en tyk grusvold med huller til digesvalernes reder i sin have. Volden var hul i midten og forsynet med glasplader, så man kunne gå ind fra siden og iagttage fuglenes reder. Også ved Roskilde Ring

Poul Tholstrup som ældre. Amatørfoto i privateje.

skabte Tholstrup en kunstig yngleplads for digesvaler med glasplade over rederne. Det gav mulighed for at forske i fuglenes levevis. Herved afsløredes, at både hun og han deltog i udrugningen af æggene. Tholstrup kunne også konstatere, at brugen af stadigt flere miljøgifte i landbruget var en trussel for fuglene, når de spiste forgiftede insekter. Måske tålte forældrefuglene det, men de små unger gjorde ikke.

Poul var desuden en flittig ringmærker og oprettede flere ringmærkningsstationer i landet. Han opbyggede et netværk af hjælpere til at tage sig af det praktiske arbejde. Siden oprettede han flere fuglereservater rundt omkring i landet. Ofte ændrede han totalt landskabet for at give fuglene de bedste levevilkår. Således havde han en forkærlighed for at lave kunstige øer i søer, hvor fuglene var mere beskyttet. Fuglereservatet ved Elverdammen blev et af hans bedste opholdssteder, da han blev ældre. Således blev fuglene hans sidste store passion.

Ups and downs

Den familieejede ostefabrik, Tholstrup Cheese, der gik tilbage til faderens tid (grundlagt 1893), var i årenes løb vokset til 500 ansatte og en årlig omsætning på 830 millioner kr. Den blev i 2006 solgt af arvingerne til mejerigiganten Arla, som herved ville styrke sin produktion af blåskimmeloste og flødeoste.¹¹

Poul Tholstrups begejstring for nye idéer og projekter fik ham undertiden til at vove sig ud på dybt vand både personligt og økonomisk. For det meste gik det godt, men undertiden gik det galt som i tilfældet med snehegnene og Kosangas. Når det så ofte gik godt, skyldtes det i høj grad, at han havde en fornuftig og velafbalanceret kone på hjemmefronten, som det viste sig under besættelsen, og en dygtig administrator som Poul Andersen i firmaet, der kunne styre økonomien. Især pengesager havde Tholstrup svært ved at overskue på grund af manglende uddannelse i regnskabsvæsen. Han kompenserede herfor ved stor idérigdom.

Noter:

1. Dreyer 1988, s. 44.
2. Roskilde Avis 25/8 1927, s. 3.
3. Roskilde Tidende 6/5 1929, s. 2
4. Dansk Vejtidsskrift nr. 4, april 1952. Reklame s. xiv.
5. www.Kosangas.dk
6. Oplyst af datteren Lisbeth Blomdahl.
7. Som 6.

Logo for Tholstrup Cheese.

8. Roskilde Tidende 29/10, s. 4. 30/10, s. 1. 3/11, s.1. 13/11, s. 4 1956.
9. Holm-Madsen, Stig 1993.
10. Film om afsløring af mindesten 2014.
11. Berlingske Tidende 26/6 2006.

Kilder og litteratur:

- Berlingske Business. Arla køber Tholstrup Cheese. 26/6 2006.
- Dansk Vejtidsskrift. Nr. 4. 29. årg. April 1952.
- Interview ved Eva Tønnesen af datteren Lisbeth Blomdahl 2018.
- Roskilde Avis 25/8 1927
- Roskilde Tidende 29/10, 30/10, 3/11 og 13/11 1956
- Dreyer, Kathrine: Poul Tholstrup, udgivet på hans 90 års fødselsdag 7. juni 1988. Eget Forlag 1988.
- Holm-Madsen, Stig: Roskilde Ring; skrift udgivet i anledning af 25 året for lukningen af Roskilde Ring. Udg. af Automobil Sports Klubben. 1993.
- Jul i Roskilde 1927. 3. årg. (Årskavalkade, s. 41)
- Jul i Roskilde 1929. 5. årg. (Årskavalkade, s. 38)
- Larsen, Henning Bjørn: Roskilde amt under besættelsen 1940-45. Historisk Samfund for Roskilde Amt. 1990, s. 27-30 og s. 171-174.
- Roskilde Ring: historien om en motorbane. Red. Mette Høj, billedred. Carl Chr. Hansen, Stig Holm-Madsen og Mette Høj. Roskilde Museum 2002.
- Schack Nielsen, Grete: 100-års jubilæum i Tholstrup Cheese. Mælketidende. Årg. 106, nr. 7. 1993.
- Tholstrup, Annette: 100 år i ost – en historie om en familie. Udg. af Tholstrup Cheese. 1993

Kilder på Internettet:

- <https://www.youtube.com/watch?v=T5JhSUZGLwA>
(film om afsløring af mindesten for Roskilde Ring og Poul Tholstrup ved Karl Nielsen, KanalRoskilde).
- <https://www.kosangas.dk/om-os/historie/>
- https://www.kosangas.dk/media/2751/historiebrochure_dk.pdf
- <https://pandion.dof.dk/artikel/50-%C3%A5rs-jubil%C3%A6um-fugle-reservatet-store-vr%C3%B8j-ved-saltb%C3%A6kvig>